

ВЕРХОВНОГО Вісник Суду України

Незалежність судової влади
та інститут дисциплінарної
відповідальності суддів в Україні

Судові рішення у цивільних,
адміністративних, господарських
і кримінальних справах

Практика винесення судами
окремих ухвал (постанов)
у кримінальних справах

Новели цивільного судочинства

Позбавлення батьківських прав
як спосіб захисту прав
та інтересів дитини

2007

№ 9(85)

Офіційне науково-практичне видання

Офіційне науково-практичне видання.
Виходить дванадцять разів на рік.
Засноване 22 липня 1994 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Журнал включено до переліку
наукових фахових видань
постановою Президії ВАК України
від 9 лютого 2000 р. № 2-02/2

Голова редакційної колегії — П.П. Пилипчук

Редакційна колегія:

В.П. Барбара,

В.В. Городовенко (к.ю.н.),

О.Ф. Волков,

Н.О. Киреєва (к.ю.н.),

Л.М. Козаченко (відп. секретар),

Н.С. Кузнєцова (д.ю.н.),

В.П. Лакізюк,

Ф.М. Марчук,

М.І. Мельник (д.ю.н.),

С.М. Міщенко,

В.П. Потапенко,

З.В. Ромовська (д.ю.н.),

І.Л. Самсін,

Ю.Л. Сенін,

А.О. Селіванов (д.ю.н.),

В.В. Сердюк (к.ю.н.),

О.О. Терлецький,

М.І. Хавронюк (к.ю.н.),

В.І. Шакун (д.ю.н.),

М.Є. Шумило (д.ю.н.),

А.Г. Ярема (заступник голови редколегії)

Редакція не завжди поділяє
думку авторів статей.

За точність наведених у статтях даних,
посилань на нормативні акти
й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів
здійснюється за письмовим дозволом
голови редакційної колегії
з обов'язковим посиланням на джерело

Анотована інформація про черговий номер
журналу ще до виходу його у світ подається на
web-сайті Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>

© Верховний Суд України, 1996—2007

- 2 **Самсін І.Л.** Незалежність судової влади
та інститут дисциплінарної відповідальності
суддів в Україні

Samsin I.L. Independence of judicial power
and institute of judicial disciplinary liability in Ukraine

7 Судова практика

Judicial Practice

- 7 **Рішення у цивільних справах**
Decisions in civil cases
- 11 **Рішення в адміністративних справах**
Decisions in administrative cases
- 12 **Рішення у господарських справах**
Decisions in economic cases
- 15 **Рішення у кримінальних справах**
Decisions in criminal cases

19 У судових палатах

At the Judicial Chambers

- 19 **Практика винесення судами окремих
ухвал (постанов) у кримінальних справах**
Court practice in rendering certain criminal decrees

27 На допомогу судді

Providing Advice to Judge

- 27 **Ярема А.Г., Давиденко Г.І.** Новели цивільного
судочинства
Yarema A.H., Davydenko H.I. Novels of civil proceeding

39 Точка зору

Opinion

39 Присяжнюк Т.І. Проблеми застосування амністії в Україні

Prysiazhniuk T.I. Problems of amnesty using in Ukraine

42 Міненкова Н.О. Позбавлення батьківських прав як спосіб захисту прав та інтересів дитини (дослідження судової практики)

Minenkova N.O. Deprivation of parental rights as a method of protection of child's rights and interests (research of juridical practice)

45 Портрети

Personalities

45 Федоровська Н.М. Не відступаючи від правди ні на крок

До 70-річчя Голови Верховного Суду України у відставці В.Ф. Бойка

Fedorovska N.M. Without stepping back from the truth 70-th anniversary of V.F. Boiko, ex-Chairman of the Supreme Court of Ukraine

Міжнародні зв'язки

International Co-operation

Адреса редакції:
01024 Київ 24, вул. П.Орлика, 4^а,
кімн. 231, 516.

Телефони:
голова редакційної колегії (044) 253-3502,
відповідальний секретар (044) 253-1683,
редактори (044) 253-7081, 253-1683,
група технічного забезпечення
(044) 253-0687.

E-mail: editor@scourt.gov.ua

Редактори
А.В. Гончарук,
П.О. Мусієнко,
К.С. Мусієнко,
Р.В. Парубець,
Н.М. Федоровська

Комп'ютерний набір
І.П. Рябенко

Верстка
С.І. Самкової,
В.М. Горобченка

Репрографія
В.М. Горобченка

Фото
В.С. Негребецького

Оформлення обкладинки
В.С. Жиборовського

Переклад англійською
О.В. Гунько

Видавець:
ТОВ «Видавництво «Істина»
04136 Київ 136, вул. Маршала Гречка, 13.
Телефони: (044) 434-8406, 449-9455.
E-mail:
istina_sales@ukr.net
istina_book@rambler.ru

Віддруковано:
ТОВ Друкарня «Літера»
03038 Київ 38, вул. Нововокзальна, 41.
Телефон (факс): (044) 502-6808.

Підписано до друку 25.09.2007.
Формат 60×90/8. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.
Зам. 02031і.
Наклад 5480 прим. Ціна договірна.

Незалежність судової влади та інститут дисциплінарної відповідальності суддів в Україні

І.Л. Самсін

*суддя Верховного Суду України,
голова Вищої кваліфікаційної комісії суддів України,
заслужений юрист України*

Незалежність судової влади та неупередженість кожного окремого судді в судовому процесі — це обов'язкова умова існування демократичного суспільства. У різних державах застосовуються свої певні механізми їх забезпечення. У ст. 126 Конституції України закріплено базові положення, що гарантують незалежність судової влади через безстроковість повноважень і незмінюваність суддів, містяться положення про заборону впливу у будь-який спосіб на суддю і спеціальну процедуру застосування до суддів заходів примусового характеру.

Новопризначений суддя насамперед складає присягу, текст якої сформульовано у ч. 2 ст. 10 Закону від 15 грудня 1992 р. № 2862-ХІІ «Про статус суддів» (далі — Закон № 2862-ХІІ): «Урочисто присягаю чесно і сумлінно виконувати обов'язки судді, здійснювати правосуддя, підкоряючись тільки закону, бути об'єктивним і справедливим». Таким чином, у тексті присяги закладено основу незалежності судді, оскільки він, здійснюючи правосуддя, підкоряється тільки закону і має бути позбавлений будь-яких впливів. Крім того, у ній закріплено обов'язок судді бути неупередженим в судовому процесі, тобто виносити справедливі та об'єктивні судові рішення.

Виходячи зі ст. 3 вказаного Закону основним елементом особливого статусу судді є його незалежність, яка виявляється в тому, що судді у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежними, підкоряються тільки законові і нікому не підзвітні. Відповідно ж до ст. 6 судді зобов'язані не допускати вчинків та будь-яких дій, що порочать звання судді та можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності.

Пунктом 5 ч. 5 ст. 126 Конституції встановлено, що суддя може бути звільнений з посади орга-

ном, який його обрав чи призначив за порушення присяги, а виходячи зі змісту ч. 1 ст. 97 Закону від 7 лютого 2002 р. № 3018-ІІІ «Про судоустрій України» (далі — Закон № 3018-ІІІ) дисциплінарне провадження — це процедура розгляду визначеним законом органом офіційного звернення, в якому містяться відомості про порушення суддею вимог щодо його статусу, посадових обов'язків чи присяги судді.

За чинним законодавством України, здійснення дисциплінарного провадження щодо суддів покладено, по-перше, на систему кваліфікаційних комісій суддів на чолі з Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, по-друге, на Вищу раду юстиції. Зазначені органи не призначають та не обирають суддів, а тому відповідно до ст. 126 Конституції не мають права їх звільняти з передбачених цією ж статтею підстав. Натомість їм надано повноваження за результатами дисциплінарного провадження порушувати питання про звільнення судді із займаної посади. Так, зокрема, у ч. 3 ст. 32 Закону № 2862-ХІІ передбачено, що за наслідками дисциплінарного провадження відповідна кваліфікаційна комісія суддів може прийняти рішення про направлення рекомендації до Вищої ради юстиції для вирішення питання про внесення подання про звільнення судді з посади.

У зв'язку з цим слід також зазначити, що ч. 3 ст. 94 Закону № 3018-ІІІ передбачено право кваліфікаційної комісії прийняти рішення про надання висновку щодо невідповідності рівня професійних знань судді займаній посаді та звільнення його з посади, якщо після повторної кваліфікаційної атестації суддя виявить рівень знань, недостатній для його посади.

Наголошуємо на тому, що порушення питання про звільнення з посади судді та направлення відповідного подання і саме звільнення з посади

є абсолютно різними поняттями, адже у ст. 126 Конституції чітко передбачено підстави для звільнення та органи, які мають право це робити. Крім того, справедливо зауважити, що органи, які здійснюють дисциплінарне провадження щодо суддів, мають іншу за своєю природою функцію — вони зобов'язані провести ретельну перевірку, щоб прийняти об'єктивне рішення і надати достовірну та повну інформацію органам, які мають право на звільнення судді із займаної посади.

Більше того, відповідно до ч. 1 ст. 32 Закону № 2862-ХІІ, де визначено види дисциплінарних стягнень (догана та пониження кваліфікаційного класу), звільнення з посади не є дисциплінарним стягненням. На противагу трудовому законодавству, яке визначає, що звільнення може бути застосоване за вчинення працівником дисциплінарного проступку, законодавство про статус суддів такої можливості не передбачає. Це зумовлено тим, що Конституцією та ст. 11 Закону № 2862-ХІІ незалежність суддів гарантується, зокрема, спеціально встановленим порядком їх обрання (призначення), зупинення їх повноважень та звільнення з посади.

Зважаючи на це дисциплінарна відповідальність не може бути засобом впливу на суддю та не може розглядатись як елемент контролю за судовою владою. Інакше кажучи, дисциплінарне провадження щодо судді може порушуватися в тому числі для того, щоб виключити прояви порушення суддею обов'язку бути неупередженим у процесі, проте за жодних умов дисциплінарні стягнення та механізм звільнення з посади не мають застосовуватися з метою обмеження незалежності судової влади.

Такий висновок впливає із аналізу міжнародних правових актів, які регулюють правовий статус суддів.

Так, п. 1 Основних принципів незалежності судових органів, схвалених Резолюціями 40/32 і 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада і 13 грудня 1985 р., незалежність судових органів гарантується державою й закріплюється в конституції та законодавстві держави. Усі державні та інші установи зобов'язані поважати незалежність судових органів і дотримуватися її.

Згадаємо, що відповідне положення закріплено п. 2 ст. 11 Закону № 2862-ХІІ: всі державні органи, установи та організації, органи місцевого самоврядування, громадяни та їх об'єднання зобов'язані поважати незалежність судових органів і не посягати на неї.

Крім того, в Основних принципах незалежності судової влади передбачено, що суддя повинен мати право на невідкладний і безсторонній

(на початковому етапі конфіденційний) розгляд звинувачення або скарги, що надійшли стосовно нього згідно з відповідною процедурою; а також, що не менш важливо, мати право на незалежну перевірку (тобто, оскарження) рішення про дисциплінарне покарання, усунення від посади чи звільнення. Суддя може бути усунутий від посади або звільнений тільки з причин його нездатності виконувати свої обов'язки чи поведінки, невідповідної до посади, яку він займає.

У Рекомендації № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів», схваленої Комітетом Міністрів Ради Європи 13 жовтня 1994 р. закріплено дуже важливу тезу, яка стосується вирішення конфлікту між виявленням невідповідності судді займаній посаді з будь-яких (професійних чи морально-етичних причин) та забезпеченням принципу незалежності судової влади. З цього приводу зазначається, що у випадках неефективного та неналежного виконання своїх обов'язків суддями або у разі вчинення дисциплінарного порушення слід вжити всіх необхідних заходів, що не завдають шкоди незалежності судовим органам.

Далі наголошується, що при дотриманні принципу незалежності правосуддя повинні бути вжиті всі необхідні заходи, серед яких може бути: а) усунення судді від провадження у справі; б) доручення судді виконувати інші завдання в межах суду; с) штрафні санкції, як, наприклад, зменшення розміру винагороди протягом якогось періоду часу; d) тимчасове призупинення суддівських функцій. Звільнення судді з посади можливе тільки у разі, коли він не в змозі відправляти судочинство, або ж він вчинив злочин чи серйозно порушив дисциплінарні правила. Для накладення санкцій і вжиття дисциплінарних заходів щодо суддів держава також може створити спеціальний уповноважений орган, незалежний від уряду та адміністративних органів.

Однак вітчизняні правові реалії свідчать про відхід від зазначених рекомендацій, оскільки, як згадувалося вище, відповідно до ч. 2 ст. 32 Закону № 2862-ХІІ, нині передбачено два види стягнень, що можуть застосовуватися до судді, — це догана та пониження кваліфікаційного класу. Крім того, передбачено, що за наслідками дисциплінарного провадження відповідна кваліфікаційна комісія суддів може прийняти рішення про направлення рекомендації до Вищої ради юстиції для вирішення питання про внесення подання щодо звільнення судді з посади.

У юридичній літературі та деякими авторами законодавчих ініціатив обґрунтовується необхідність запровадження третього виду дисциплінарних стягнень — позбавлення судді кваліфіка-

ційного класу. Зазначений дисциплінарний захід, очевидно, слід вважати проміжною ланкою між пониженням кваліфікаційного класу та поданням про звільнення судді з посади. Вважаємо, що пропозицію про запровадження ще одного дисциплінарного стягнення можна оцінити позитивно, оскільки за таких умов кваліфікаційні комісії матимуть змогу обирати більш відповідний обставинам захід «стимулювання» гідної професійної поведінки судді.

В європейській практиці здійснення кваліфікаційними органами нагляду за роботою судді наявний ще один захід, спрямований на додержання принципу неупередженості судді в процесі. Йдеться про інститут відкликання справ у судді, що є похідним заходом від процесуального інституту відводу судді. Вбачається, що зазначений дисциплінарний захід спрямований швидше на захист прав сторін на справедливий і неупереджений розгляд, ніж на попередження подальших порушень, проте очевидним є і те, що застосовувати його як дисциплінарне стягнення за рішенням кваліфікаційної комісії навряд чи можливо у вітчизняних правових умовах. Адже розподіл справ, вирішення питання про відвід судді належить до компетенції голів судів, що також є своєрідною гарантією незалежності судової системи.

Важливим документом міжнародного значення, який стосується незалежності суддів та їх дисциплінарної відповідальності, є Європейська хартія про закон «Про статус суддів» від 10 липня 1998 р. (далі — Європейська хартія), яка містить положення про підстави та порядок дисциплінарного провадження, а також, що не менш важливо, вимоги до органів, уповноважених здійснювати дисциплінарне провадження щодо суддів.

У ст. 1.4. Європейської хартії закріплено, що закон надає кожному судді, який вважає, що його законні права чи в найширшому розумінні — його незалежність або незалежність юридичного процесу — так чи інакше знаходяться під загрозою або не беруться до уваги, можливість звернутися до незалежного органу, наділеного ефективними засобами впливу чи здатному запропонувати такий захід. З іншого боку, відповідно до ст. 4.3. цього ж документа судді зобов'язуються утримуватися від вчинків, дій чи висловлювань, що можуть похитнути впевненість в їх неупередженості чи незалежності.

Європейською хартією також визначено, що вирішення питань, пов'язаних із застосуванням санкцій до суддів, належить здійснювати органу, незалежному від виконавчої та законодавчої влади, в якому не менше половини складу становлять судді, обрані суддями. При цьому провадження

щодо судді має здійснюватися з повним заслуховуванням сторін, а судді, проти якого порушено справу має бути надано право на представництво його інтересів. Важливо підкреслити, що конкретні дисциплінарні заходи стосовно судді мають визначатись в законі та застосовуватись на основі принципу відповідності проступку.

На завершення огляду міжнародних документів, що стосуються незалежності судової влади та відповідальності суддів, наведемо фрагмент з висновку Консультативної ради європейських суддів від 23 листопада 2001 р. щодо стандартів незалежності судових органів і незмінності суддів, в якому зазначено: «Незалежність суддів має існувати як щодо суспільства в цілому, так і щодо конкретних сторін у будь-якому спорі, з якого судді мають винести своє рішення... Судова влада забезпечує відповідальність урядів та органів державного управління за їх діяльність, а також щодо законодавчої влади судова влада бере участь в процесі виконання належним чином прийнятих законів та більшою чи меншою мірою в тому, щоб забезпечити відповідність цих законів всім положенням конституції чи міжнародним правовим актам. Для виконання своєї ролі у вказаних сферах судова влада має бути незалежною від цих органів, що включає свободу від недоцільних зв'язків з цими органами та впливу з їхньої боку. Таким чином, незалежність використовується як гарантія неупередженості. Зрозуміло, що це впливає майже на всі аспекти кар'єри судді: від його підготовки до призначення, підвищення на посаді або вжиття до нього дисциплінарних заходів».

Вжиття дисциплінарних заходів та дисциплінарне провадження мають бути прозорими і демократичними, не створюючи загрози незалежності судової влади. Йдеться про закріплення своєрідних гарантій, які забезпечують незалежність суддів при здійсненні щодо них дисциплінарного провадження. Зазначені гарантії мають вияв у таких аспектах: 1) встановлення підстав для порушення дисциплінарного провадження і притягнення судді до дисциплінарної відповідальності; 2) визначеності органів, які здійснюють дисциплінарне провадження; 3) наявності процедури дисциплінарного провадження; 4) застосуванні різних видів дисциплінарних стягнень за різні дисциплінарні проступки; 5) встановлений порядок оскарження рішень за результатами дисциплінарного провадження.

Як вже зазначалося, дисциплінарне провадження щодо суддів здійснюють кваліфікаційні комісії суддів та Вища рада юстиції.

На сьогоднішній день окружні кваліфікаційні комісії суддів та Вища кваліфікаційна комісія суд-

дів України є органами єдиної системи, а розмежування їхньої компетенції відбувається за принципом територіальності та інстанційності судів. Такий підхід є доцільним, адже кваліфікаційні комісії суддів загальних судів апеляційних округів, спеціалізованих та військових судів розглядають звернення та подання про дисциплінарну відповідальність суддів місцевих судів, проводять пов'язані з цим службові перевірки, за наявності підстав порушують дисциплінарне провадження і вирішують питання про дисциплінарну відповідальність суддів. У свою чергу, Вища кваліфікаційна комісія суддів України розглядає ініційоване подання про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів апеляційних судів. Здійснення дисциплінарного провадження щодо суддів вищих спеціалізованих судів та суддів Верховного Суду України належить до компетенції Вищої ради юстиції.

У системі кваліфікаційних комісій функціонують 10 кваліфікаційних комісій суддів апеляційних округів, кваліфікаційна комісія суддів військових судів, кваліфікаційні комісії відповідних спеціалізованих судів, кваліфікаційна комісія суддів адміністративних судів і Вища кваліфікаційна комісія суддів України.

У колі фахівців-юристів широко обговорюється питання про реформування системи кваліфікаційних комісій. Існує два підходи: 1) залишити серед повноважень кваліфікаційних комісій атестаційні та дисциплінарні функції; 2) розділити систему кваліфікаційних комісій на власне кваліфікаційні комісії, наділені повноваженнями з кваліфікаційної атестації суддів, та дисциплінарний орган — Дисциплінарну комісію суддів України.

Проте вважаємо за доцільне зберегти єдність кваліфікаційно-дисциплінарних органів — кваліфікаційних комісій суддів на чолі з Вищою кваліфікаційною комісією суддів України.

Є багато підстав для того, щоб покладати завдання з формування корпусу професійних суддів (у тому числі добір та питання, пов'язані із їх звільненням) цілковито на систему кваліфікаційних комісій, адже тільки в такому разі зможемо забезпечити дотримання єдиних стандартів до всіх суддів, а головне — зберегти порозуміння та відповідальне ставлення між тими, хто здійснює добір суддів, присвоює кваліфікаційні класи та надає висновки щодо переведення судді у суд вищої інстанції, і тими, хто вирішує питання про дотримання суддями професійної поведінки, встановлює в їхніх діях наявність чи відсутність складу дисциплінарного правопорушення і, нарешті, виносить рішення про направлення подання на звільнення судді з посади.

Водночас необхідно поміркувати над тим, як реорганізувати діяльність кваліфікаційних комісій суддів, запровадивши двопалатний принцип їх роботи: створити атестаційну та дисциплінарну палату. Проте глибоко переконані в тому, що нині недоцільно штучно розподіляти існуючі кваліфікаційні комісії на дві окремі системи органів, одна з яких виконуватиме атестаційні функції, а інша — в особі єдиного органу Дисциплінарної комісії суддів України — відповідно буде здійснювати дисциплінарне провадження щодо суддів місцевих та апеляційних судів.

До речі, якщо звернутися до практики регулювання цього питання в Російській Федерації, то побачимо, що процес формування суддівського корпусу повністю належить до компетенції органів суддівської спільноти — кваліфікаційних колегій суддів на чолі з Вищою кваліфікаційною колегією суддів. Кваліфікаційні колегії суддів навіть наділені повноваженнями щодо прийняття рішення про дострокове припинення повноважень судді за результатами дисциплінарної провадження щодо нього.

Для дотримання принципу законності в роботі дисциплінарних органів важливо, щоб дисциплінарне провадження щодо суддів та застосування стягнень здійснювалося виключно у спосіб, з підстав та в порядку, що передбачений в законодавстві.

Необхідно звернути увагу на те, що підставами для порушення дисциплінарного провадження не можуть бути заяви та повідомлення, які не містять відомостей про наявність обставин, що вказують на наявність у діях судді складу дисциплінарного проступку, а також анонімні заяви та повідомлення.

Однією з гарантій незалежності судової влади є нормативне закріплення заборони зловживання правом ініціювати питання про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності без достатніх підстав і використання вказаного права як способу тиску на суддю у зв'язку зі здійсненням ним правосуддя.

При цьому підстави для порушення дисциплінарного провадження щодо судді слід розрізняти від підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Так, підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності є наявність в його діях складу дисциплінарного правопорушення, тобто протиправного діяння (дії чи бездіяльності), вини, шкідливих наслідків винного діяння та причинно-наслідкового зв'язку між протиправним винним діянням та шкідливими наслідками. У ч. 1 ст. 31 Закону № 2862-ХІІ встановлені підстави для визначення об'єктивної сторони дисциплінарного проступку.

Слід особливо наголосити на тому, що скасування або зміна судового рішення не тягне дисциплінарної відповідальності судді, який брав участь у винесенні цього рішення, якщо при цьому не було допущено навмисного порушення закону чи несумлінності, що призвело до істотних негативних наслідків. У постанові Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996 р. № 4 «Про застосування законодавства, що забезпечує незалежність суддів» міститься важливе положення про те, що суддя не повинен звітувати і давати роз'яснення з приводу судових справ, піддаватися критиці за позицію в них і притягуватися через неї до відповідальності, крім випадків, прямо передбачених у законі.

Наявність складу дисциплінарного правопорушення в діянні судді встановлюється в межах дисциплінарного провадження проти нього. А дисциплінарна справа щодо судді порушується з підстав, передбачених ст. 34 Закону № 2862-ХІІ, тобто за наявності подання Міністерства юстиції України та його органів на місцях за результатами перевірки заяв і повідомлень громадян; голови відповідного суду, посадових осіб державних органів, установ, організацій, органів місцевого самоврядування; або повідомлення в засобах масової інформації.

Як свідчить дисциплінарна практика роботи кваліфікаційних комісій суддів, правом ініціювати питання про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності найчастіше користуються члени Ради суддів України та голови рад суддів областей, потім — народні депутати, міністр юстиції України і голови спеціалізованих судів.

Підставою ж притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності найчастіше стає порушення вимог чинного законодавства при розгляді справ.

Слід зазначити, що в роботі деяких кваліфікаційних комісій вкорінилась і застосовується правильна практика, коли обговорення на засіданні комісії допущеного порушення суддею вважається достатнім заходом реагування на виявлені порушення. Разом з тим, потрібно нагадати, що відповідно до ст. 32 Закону № 2862-ХІІ та ч. 2 ст. 37 Закону від 15 січня 1998 № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції» (далі — Закон № 22/98-ВР) до суддів за рішенням органу, який здійснює дисциплінарне провадження, може бути застосоване одне з двох дисциплінарних стягнень: догана або пониження кваліфікаційного класу. При цьому при визначенні конкретного виду стягнення дисциплінарний орган має враховувати, по-перше, характер проступку та його наслідки, по-друге, особу судді, по-

третє, ступінь та характер його вини та обставини, що впливають на обрання міри дисциплінарної відповідальності.

Узагальнення дисциплінарної практики за 2006 р. та I півріччя 2007 р. свідчить про наявність певної тенденції щодо застосування стягнень до суддів: зменшується кількість винесених доган, а кваліфікаційні комісії частіше вдаються до більш жорсткого заходу — пониження кваліфікаційного класу.

Чинним законодавством передбачено спеціальний порядок оскарження рішень органів, які здійснюють дисциплінарне провадження щодо суддів. Так, рішення кваліфікаційних комісій оскаржуються не до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, як того вимагає принцип адміністративного підпорядкування та єдності системи кваліфікаційних органів, а до Вищої ради юстиції, до якої також оскаржуються рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Право оскаржити рішення кваліфікаційної комісії за результатами дисциплінарного провадження щодо суддів відповідно до ст. 83 Закону № 3018-ІІІ мають судді, стосовно яких прийнято рішення, та особи, за поданням яких вирішувалося питання про порушення дисциплінарного провадження.

Порядок оскарження рішень Вищої ради юстиції як щодо притягнення суддів вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України, так і рішень за скаргами на рішення кваліфікаційних комісій суддів та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, в Законі № 22/98-ВР спеціально не передбачений, тому застосовуються загальні положення про оскарження рішення органу державної влади до адміністративного суду.

За статистичними даними, 27 % прийнятих кваліфікаційними комісіями рішень оскаржувалися до Вищої ради юстиції, причому 38 % оскаржуваних рішень нею скасовано.

Детальний аналіз дисциплінарної практики та оцінка результатів роботи дисциплінарних органів у контексті підвищення загального професійного рівня суддів засвідчує, що інститут дисциплінарної відповідальності має відігравати роль превентивного, а не карального фактору. При цьому не викликає сумнівів, що система нормативних гарантій має спрямовуватися на те, щоб інститут дисциплінарної відповідальності не був інструментом впливу на суддю, тобто не міг бути загрозою незалежності судової системи в цілому. Отже, держава має встановити такий порядок притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, щоб це не було простою формальністю або елементом бюрократичної системи.

Рішення у цивільних справах

Закон України «Про власність»¹ введено в дію з 15 квітня 1991 р. Положення цього Закону щодо спільної сумісної власності поширюються на правовідносини, які виникли після введення його в дію

Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 25 квітня 2007 р. (в и т я г)

У листопаді 2003 р. Я.М. звернувся до суду з позовом до Я.В., Я.Р., Я.І. про визнання права власності на частину будинку, визнання частково недійсним заповіту та встановлення порядку користування будинком, посилаючись на те, що він має право власності на частину будинку в м. Хмельницькому, побудованого в 1986 р. ним, його дружиною Я.Г. та її матір'ю С.Н., яка склала заповіт на користь відповідачів на весь будинок, чим порушено його права. Позивач просив визнати частково недійсним заповіт С.Н. та визнати за ним право власності на частину будинку.

Під час розгляду справи Я.М. уточнив позовні вимоги та зазначив, що має право на $\frac{1}{3}$ частину будинку, оскільки брав участь у його спорудженні, а також на $\frac{1}{15}$ частину будинку як спадкоємець після смерті дружини — Я.Г., що мала право на $\frac{1}{3}$ частину будинку і померла в 1998 р. Він просив визнати за ним право власності на $\frac{6}{15}$ частин будинку, визнати недійсним заповіт С.Н., складений 21 травня 2003 р., на $\frac{6}{15}$ частин будинку, а також установити порядок користування будинком.

Хмельницький міськрайонний суд рішенням від 2 жовтня 2006 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Хмельницької області від 23 листопада 2006 р., позов задовольнив частково: постановив визнати за позивачем право власності на $\frac{6}{15}$ частин будинку, визнати недійсним заповіт С.Н., складений 21 травня 2003 р., на $\frac{6}{15}$ частин будинку, а також встановив порядок користування будинком.

У касаційній скарзі Я.В. просив скасувати ухвалені в справі судові рішення та ухвалити нове рішення про відмову в задоволенні позову,

посилаючись на порушення судами норм матеріального та процесуального права.

Заслухавши доповідача, обговоривши доводи скарги та перевіrivши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню частково з таких підстав.

Задовольняючи частково позов, суд виходив із того, що позивач протягом 1981—1986 рр. разом із С.Н. та Я.Г. брав участь у спорудженні будинку, вкладав кошти в це будівництво, тому відповідно до статей 12, 17 Закону від 7 лютого 1991 р. № 697-ХІІ «Про власність» (далі — Закон № 697-ХІІ) будинок — їхня спільна сумісна власність і кожен із них є власником $\frac{1}{3}$ його частини; оскільки Я.Г. померла у грудні 1998 р., то $\frac{1}{3}$ частина будинку є спадковим майном і підлягає поділу між спадкоємцями.

Проте з такими висновками суду погодитись не можна, виходячи з наступного.

Суд встановив, що спірний будинок було прийнято в експлуатацію 20 лютого 1986 р., 14 березня 1986 р. С.Н. отримала свідоцтво про право особистої власності на спірний будинок.

Закон № 697-ХІІ введено в дію з 15 квітня 1991 р., і положення цього Закону щодо спільної сумісної власності поширюються на правовідносини, які виникли після введення його в дію.

Суд на порушення вимог статей 214, 215 ЦПК на зазначене уваги не звернув, неповною мірою визначився щодо характеру спірних правовідносин та часу їх виникнення і помилково керувався під час ухвалення рішення нормами Закону № 697-ХІІ.

Установивши, що свідоцтво про право власності на спірний будинок було видано С.Н. ще 14 березня 1986 р., суд не перевіriv дотримання позивачем встановленого законом строку позовної давності.

Апеляційний суд на зазначене уваги не звернув, на порушення вимог статей 303, 315 ЦПК належним чином не перевіriv доводів апеляційної скарги, в ухвалі не зазначив конкретних обставин і фактів, що спростовують такі доводи, і залишив рішення суду першої інстанції без змін.

За таких обставин ухвалені в справі судові рішення підлягають скасуванню з передачею справи на новий розгляд до суду першої інстанції з підстав, передбачених ч. 2 ст. 338 ЦПК.

Керуючись ст. 336 ЦПК, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу Я.В. задовольнила част-

¹ Закон втратив чинність на підставі Закону від 27 квітня 2007 р. № 997-V «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Цивільного кодексу України», але був чинний на момент виникнення спірних правовідносин.

ково: рішення Хмельницького міськрайонного суду від 2 жовтня 2006 р. та ухвалу Апеляційного суду Хмельницької області від 23 листопада 2006 р. скасувала, справу передала на новий розгляд до суду першої інстанції.

Згідно з п. 17 розд. X «Перехідні положення» ЗК України сертифікати на право на земельну частку (пай), отримані громадянами, вважаються правовстановлюючими документами при реалізації ними права вимоги на відведення земельної частки (паю) в натурі (на місцевості) відповідно до законодавства. Сертифікати на право на земельну частку (пай) є дійсними до виділення власникам земельних часток (паїв) у натурі (на місцевості) земельних ділянок та видачі їм державних актів на право приватної власності на землю.

Особа з часу отримання державного акта на право приватної власності на землю набуває статусу власника земельної ділянки. Оскільки змінюється предмет оренди та статус орендодавця, договір оренди слід вважати припиненим.

Положення п. 8 розд. X «Перехідні положення» ЗК України та розд. IX «Перехідні положення» Закону України «Про оренду землі» щодо переукладення договору оренди земельної частки (паю) передбачають право на переукладення договору оренди і не можуть бути примусом для власника земельної ділянки

*Ухвала колегії суддів Судової палати
у цивільних справах Верховного Суду України
від 28 березня 2007 р.
(в и т я г)*

У вересні 2004 р. К. та інші особи звернулися до суду з позовом до сільськогосподарського виробничого кооперативу «Калініна» (далі — СВК) про розірвання договорів оренди земельних часток (паїв). Вони посилалися на те, що 11 лютого 2000 р. уклали з відповідачем договори оренди земельних часток (паїв), 16 серпня 2002 р. отримали державні акти на право приватної власності на землю, після того, як земельні ділянки було виділено в натурі (на місцевості), звернулися до СВК з проханням розірвати договори оренди у зв'язку зі зміною предмета оренди, оскільки не бажають продовжувати їх дію, проте СВК їм у цьому відмовив. Позивачі просили розірвати договори оренди земельних часток (паїв), укладені 11 лютого 2000 р. між ними та СВК.

Вільнянський районний суд Запорізької області рішенням від 17 грудня 2004 р. позов задовольнив.

Апеляційний суд Запорізької області рішенням від 25 червня 2005 р. рішення суду першої інстанції скасував та ухвалив нове рішення про відмову в задоволенні позову.

Колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України ухвалою від 3 лютого 2006 р. касаційну скаргу позивачів відхилила, рішення Апеляційного суду Запорізької області від 25 червня 2005 р. залишила без змін.

К. та інші особи, посилаючись на неоднакове застосування судом касаційної інстанції одного і того самого положення закону, звернулися до Верховного Суду України зі скаргою про перегляд у зв'язку з винятковими обставинами рішення Апеляційного суду Запорізької області від 25 червня 2005 р. та ухвали колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 лютого 2006 р.

У скарзі позивачі просили скасувати судові рішення апеляційної та касаційної інстанцій у зв'язку з винятковими обставинами і залишити в силі рішення суду першої інстанції.

Заслухавши доповідача, обговоривши доводи скарги та перевіривши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Задовольняючи позов, суд першої інстанції виходив із того, що відповідно до розд. IX «Перехідні положення» Закону від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі» (далі — Закон № 161-XIV) після виділення власникам земельних часток (паїв) земельних ділянок в натурі (на місцевості) та отримання ними державних актів на право власності на землю дія договорів оренди земельних часток (паїв) припиняється і що СВК не вчинив необхідних дій, спрямованих на переукладення договорів оренди відповідно до державних актів.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та відмовляючи в задоволенні позову, апеляційний суд виходив із того, що відповідно до розд. IX «Перехідні положення» Закону № 161-XIV після виділення громадянину земельної ділянки в натурі (на місцевості) та одержання ним державного акта на право власності на землю сторони договору оренди земельної частки (паю), укладеного на підставі відповідного сертифіката, зобов'язані переукласти договір оренди відповідно до державного акта; підстав для розірвання договору в такому разі немає.

Колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України, переглядаючи справу в касаційному порядку, погодилась із такими висновками апеляційного суду і залишила його рішення без змін.

Проте з такими висновками погодитись не можна з таких підстав.

Відповідно до ст. 354 ЦПК судові рішення у цивільних справах можуть бути переглянуті у зв'язку з винятковими обставинами після їх перегляду у касаційному порядку, якщо вони оскаржені з мотивів неоднакового застосування судом (судами) ка-

касаційної інстанції одного і того самого положення закону; визнання судового рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, таким, що порушує міжнародні зобов'язання України.

Установлено, що Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України за результатами розгляду іншої цивільної справи постановила ухвалу від 11 березня 2004 р.², в якій суд касаційної інстанції дійшов висновку, що зобов'язання сторін за договором оренди земельної ділянки (паю) згідно з п. 2.3 Типового договору оренди земельної частки (паю) (затверджено наказом Державного комітету України по земельних ресурсах від 17 січня 2000 р. № 5; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 23 лютого 2000 р. за № 101/4322) можуть бути припинені після одержання державного акта на право приватної власності на землю і виділення земельної ділянки в натурі. При відмові орендаря розірвати цей договір та припинити користування земельною ділянкою право власника земельної ділянки (орендодавця) на землю підлягає захисту в загальному порядку.

Зазначені положення залишились поза увагою суду касаційної інстанції, що призвело до неоднакового застосування судом одного і того самого положення закону.

Крім того, згідно з п. 17 розд. X «Перехідні положення» ЗК сертифікати на право на земельну частку (пай), отримані громадянами, вважаються правостановлючими документами при реалізації ними права вимоги на відведення земельної частки (паю) в натурі (на місцевості) відповідно до законодавства. Сертифікати на право на земельну частку (пай) є дійсними до виділення власникам земельних часток (паїв) у натурі (на місцевості) земельних ділянок та видачі їм державних актів на право приватної власності на землю.

З огляду на зазначене з часу отримання позивачами державних актів на право приватної власності на землю вони набули статусу власників земельних ділянок, тобто змінився предмет оренди та статус орендодавців, а тому договори слід вважати припиненими. Положення п. 8 розд. X «Перехідні положення» ЗК та розд. IX «Перехідні положення» Закону № 161-XIV щодо переукладення договору оренди земельної частки (паю) передбачають право на переукладення договору оренди і не можуть бути примусом для власника земельної ділянки.

Ураховуючи наведене, слід визнати обґрунтованим і законним висновок суду першої інстанції про задоволення позову та розірвання договорів орен-

ди земельних часток (паїв), укладених 11 лютого 2000 р. між СВК і К. та іншими особами.

За таких обставин ухвалу колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 лютого 2006 р. та рішення Апеляційного суду Запорізької області від 25 червня 2005 р. скасовано, рішення Вільнянського районного суду Запорізької області від 17 грудня 2004 р. залишено в силі з підстав, передбачених статтями 354, 359 ЦПК.

Нотаріально посвідчений договір завдатку не може бути визнано на підставі ч. 2 ст. 47 ЦК України 1963 р. договором купівлі-продажу, якщо ним обумовлюються зовсім інші, ніж передбачені договором купівлі-продажу, права та обов'язки сторін, а волевиявлення сторін в укладеному договорі спрямовані на досягнення інших правових наслідків, зокрема на підтвердження намірів сторін у майбутньому — у певний строк укласти договір купівлі-продажу спірної квартири

*Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 25 квітня 2007 р.
(в и т я г)*

У серпні 2002 р. Д. звернувся до С., третіх осіб: К., відділу громадянства, міграції та реєстрації фізичних осіб Індустріального РВ ДМУ УМВС України в Дніпропетровській області із позовом, у якому просив усунути перешкоди в здійсненні ним права власності на квартиру в м. Дніпропетровську, придбану ним за договором купівлі-продажу від 20 травня 2002 р. в П., від імені і за дорученням якого діяв К.

У листопаді 2002 р. С. пред'явила зустрічний позов, у якому просила визнати недійсним договір купівлі-продажу цієї квартири від 20 травня 2002 р., посилаючись на те, що придбала її раніше, 13 квітня 2002 р., на підставі нотаріально посвідченого договору завдатку. Позивачка просила відповідно до ч. 2 ст. 47 ЦК 1963 р.³ визнати цей договір договором купівлі-продажу, посилаючись на ухилення відповідача від його належного оформлення.

Індустріальний районний суд м. Дніпропетровська рішенням від 21 листопада 2005 р. позов Д. задовольнив, у задоволенні зустрічного позову С. відмовив.

2 березня 2006 р. Апеляційний суд Дніпропетровської області рішенням суду першої інстанції скасував та ухвалив нове рішення про задоволення позову С.: визнав недійсним договір купівлі-продажу квартири від 20 травня 2002 р., дійсним — договір купівлі-продажу квартири від 13 квітня

² Див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 березня 2004 р. // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 5. — С. 13.

³ Кодекс втратив чинність, але був чинний на момент виникнення спірних правовідносин.

2002 р. та право власності С. на зазначену квартиру; у задоволенні позову Д. про усунення перешкод у здійсненні права власника цієї квартири відмовив; стягнув із С. на користь П. 10 тис. 400 грн у рахунок укладеного договору.

У касаційній скарзі К., посилаючись на неправильне застосування апеляційним судом норм матеріального права, просив скасувати рішення апеляційного суду та залишити в силі рішення суду першої інстанції.

Заслухавши доповідача, обговоривши доводи скарги та перевіrivши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Установлено, що квартира у м. Дніпропетровську належала на праві приватної власності П. на підставі свідоцтва про право власності.

13 грудня 1999 р. П. надав К. доручення (не оспорене у передбаченому законом порядку) на приватизацію зазначеної квартири та її продаж за ціною і на умовах за його розсудом.

За участі посередницької фірми між К. та С. 14 лютого 2002 р. укладено угоду, визначену сторонами як договір завдатку на суму 1 тис. 70 грн у рахунок наступного продажу спірної квартири, який мав бути здійснений до 1 травня 2002 р. за ціною 21 тис. 400 грн.

13 квітня 2002 р. між К. та С. було укладено ще один договір — нотаріально посвідчений, визначений як договір завдатку на суму 10 тис. 800 грн з подальшим оформленням договору купівлі-продажу спірної квартири до 1 травня 2002 р. за ціною 21 тис. 400 грн.

Однак, як установив суд, до 1 травня 2002 р. договору купівлі-продажу сторони не уклали, хоча після оформлення договору завдатку від 14 лютого 2002 р. К. передав С. ключі від спірної квартири.

Встановлено також, що К. не була виконана умова договору від 13 квітня 2002 р. щодо погашення заборгованості з комунальних платежів, а С. — щодо сплати повної вартості квартири, крім того, вона не з'явилася для оформлення договору в обумовлений строк.

Оцінюючи надані сторонами докази (їх пояснення, свідчення про відмову С. від купівлі спірної квартири та про повернення їй у зв'язку з цим на її вимогу 18 квітня 2002 р. сплачених нею коштів за посередницькі послуги, розписки С. від 19 квітня 2002 р. про зобов'язання звільнення квартири після отримання суми завдатку) в сукупності, суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку про відмову обох сторін від укладення договору купівлі-продажу спірної квартири в обумовлений ними строк.

Не погодившись із таким висновком, апеляційний суд безпідставно виходив із факту ухи-

лення К. від укладення договору купівлі-продажу, не врахувавши, що його відмова від отримання решти коштів (за квартиру) мала місце вже після спливу обумовленого сторонами строку.

Відмовляючи С. у задоволенні позову про визнання нотаріально посвідченого договору завдатку від 13 квітня 2002 р. на підставі ч. 2 ст. 47 ЦК 1963 р. договором купівлі-продажу квартири, суд першої інстанції обґрунтовано виходив із безпідставності її вимог.

На підставі ч. 2 ст. 47 ЦК 1963 р. суд може визнати дійсною угоду, що потребує нотаріального оформлення, коли сторони досягли згоди за всіма її істотними умовами і одна зі сторін повністю або частково виконала угоду, а друга — ухиляється від нотаріального оформлення її за відсутності передбачених законодавством перешкод для цього.

Суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку про те, що нотаріально посвідчений договір сторін від 13 квітня 2002 р. не може бути визнано на підставі ч. 2 ст. 47 ЦК 1963 р. договором купівлі-продажу, оскільки ним обумовлювалися зовсім інші, ніж передбачені договором купівлі-продажу, права та обов'язки сторін та волевиявлення сторін в укладеному договорі були спрямовані на досягнення інших правових наслідків, а саме на підтвердження дійсності намірів сторін у майбутньому (у строк до 1 травня 2002 р.) укласти договір купівлі-продажу спірної квартири.

Доказів того, що сторони 13 квітня 2002 р. уклали договір купівлі-продажу, а не договір завдатку, суди не здобули, у зв'язку з чим рішення апеляційного суду про задоволення позову С. не можна визнати законним і обґрунтованим.

Оскільки в К. не було перешкод для укладення ним за дорученням власника 20 травня 2002 р. договору купівлі-продажу цієї квартири з Д., суд першої інстанції обґрунтовано відмовив у позові С. і задовольнив позов Д. про усунення перешкод з боку С. у здійсненні прав власника спірної квартири.

Безпідставно скасувавши законне та обґрунтоване рішення суду першої інстанції, ухвалене в межах заявлених сторонами вимог, апеляційний суд порушив норми процесуального права та неправильно застосував норми матеріального права і ч. 2 ст. 47 ЦК 1963 р., у зв'язку з чим відповідно до ст. 339 ЦПК рішення апеляційного суду підлягає скасуванню із залишенням у силі рішення суду першої інстанції.

Керуючись статтями 336, 339 ЦПК, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу К. задовольнила: рішення Апеляційного суду Дніпропетровської області від 2 березня 2006 р. скасувала, рішення Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 24 листопада 2005 р. залишила в силі.

Рішення в адміністративних справах *

Наділення особи у законодавчому порядку поваженнями розглядати справи про адміністративні правопорушення та накладати адміністративні стягнення від імені органів державної влади не свідчить про те, що особа перебуває на публічній службі в тому значенні цього терміну, в якому його вжито у п. 15 ч. 1 ст. 3 і п. 2 ч. 1 ст. 17 КАС України.

Спір, предметом якого є законність звільнення зазначеної особи з посади, має вирішуватися відповідно до ч. 1 ст. 15 ЦПК України у порядку цивільного судочинства як такий, що виник із трудових відносин

ПОСТАНОВА Іменем України

20 березня 2007 р. колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, розглянувши у письмовому провадженні справу за позовом Фабриці В.В. до Державного комітету лісового господарства України (далі — Комітет), третя особа — Голова Комітету Червоний В.О. (далі — Голова Комітету), про поновлення на роботі та стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу — за скаргою Комітету про перегляд справи за винятковими обставинами, **встановила:**

10 серпня 2005 р. Фабриці В.В. звернувся до суду з цивільним позовом про поновлення на роботі та стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу в розмірі 1 тис. 385 грн 72 коп., посиляючись на те, що наказом Голови Комітету від 25 червня 2005 р. № 362 його незаконно звільнено з посади директора Брустурянського державного лісомисливського господарства. У подальшому позивач збільшив обсяг позовних вимог і просив стягнути на його користь 17 тис. 670 грн утраченого заробітку.

Печерський районний суд м. Києва, який розглянув спір у порядку адміністративного судочинства, постановою від 7 березня 2006 р. в задоволенні позову відмовив.

Постановою Апеляційного суду м. Києва від 4 липня 2006 р., залишеною без зміни ухвалою Вищого адміністративного суду України від 25 жовтня 2006 р., скасовано рішення суду першої інстанції та ухвалено нове, яким позов задоволено: поновлено позивача на роботі і стягнуто на його користь утрачений заробіток у сумі 17 тис. 670 грн.

У скарзі про перегляд справи за винятковими обставинами Комітет просив скасувати всі ухвалені в ній рішення та направити справу на новий розгляд до суду першої інстанції, посиляючись на неоднакове застосування судами касаційної інстанції норм процесу-

ального права. На обґрунтування неоднакового та неправильного застосування судом касаційної інстанції статей 220, 221, 223, 224, 254 КАС Комітет посилається на: ухвалу колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 13 квітня 2006 р. у справі за позовом Россильного Л.І. до Міністерства промислової політики України, Українського державного підприємства «Укрхімтрансміак», Кучера К.А., третя особа — Шандра В.М., про визнання наказів недійсними, поновлення на роботі, стягнення заробітної плати за час вимушеного прогулу, визнання трудового контракту недійсним; ухвалу колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 травня 2006 р. у справі за позовом Бойченка А.М. до дочірнього підприємства «Донецький облавтодор», відкритого акціонерного товариства «Державна акціонерна компанія «Автомобільні дороги України» про поновлення на роботі, стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу, відшкодування моральної шкоди; ухвалу колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 травня 2006 р. у справі за позовом Огіренка В.В. про поновлення на посаді начальника Херсонського морського торговельного порту, в яких позови за аналогічних обставин розглянуто в порядку цивільного судочинства.

Перевіривши за матеріалами справи наведені у скарзі доводи, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України вважає, що в цьому випадку має місце неоднакове застосування судами касаційних інстанцій положень ст. 17 КАС і ст. 15 ЦПК, які визначають компетенцію адміністративних та цивільних судів щодо здійснення правосуддя у справах, що виникають із відповідних правовідносин.

Колегією суддів Судової палати встановлено, що в усіх зазначених справах спір виник із трудових відносин, оскільки предметом судового спору є питання законності звільнення особи із займаної посади.

Згідно з ч. 1 ст. 15 ЦПК суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 17 КАС на спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби поширюється компетенція адміністративних судів.

Пунктом 15 ч. 1 ст. 3 КАС визначено, що публічна служба — це діяльність на державних політичних посадах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, дипломатична служба, інша державна служба, служба в органах місцевого самоврядування.

* Публікується повний текст судового рішення із незначною редакційною правкою.

Судами встановлено, що згідно з контрактом Фабрицій В.В. наймався на посаду директора Брустурянського державного лісомисливського господарства і відповідно до прав та обов'язків сторін контракту мав здійснювати керівництво підприємством, організувати його виробничо-господарську, соціально-побутову й іншу діяльність, забезпечувати виконання підприємством завдань, передбачених законодавством, статутом підприємства та цим контрактом, що не є публічною службою в розумінні наведених норм КАС.

Та обставина, що ст. 241 КпАП позивач наділений повноваженнями від імені органів лісового господарства розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення, не свідчить про те, що він є особою, яка перебуває на публічній службі.

Спірний наказ Голови Комітету від 25 червня 2005 р. № 362 у частині звільнення Фабриція В.В. з посади директора Брустурянського державного лісомисливського господарства виданий у межах трудових відносин та не є нормативно-правовим актом чи правовим актом індивідуальної дії, виданим на реалізацію владних управлінських функцій Комітету.

Спір, що виник із трудових відносин і не пов'язаний із проходженням публічної служби, має розглядатися судами в порядку цивільного судочинства.

Суди помилково розглянули справу в порядку адміністративного судочинства, тому ухвалені рішення підлягають скасуванню із закриттям провадження в адміністративній справі на підставі п. 1 ч. 1 ст. 157 КАС.

З огляду на те, що позивач обґрунтував позов нормами ЦПК, матеріали справи слід направити до суду першої інстанції для вирішення питання про прийняття справи до свого провадження.

Керуючись статтями 242, 243 КАС, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України **постановила**:

Скаргу Комітету задовольнити.

Ухвалу Вищого адміністративного суду України від 25 жовтня 2006 р., постанову Апеляційного суду м. Києва від 4 липня 2006 р. та постанову Печерського районного суду м. Києва від 7 березня 2006 р. скасувати.

Провадження в адміністративній справі за позовом Фабриція В.В. до Комітету про скасування наказу про звільнення, поновлення на роботі та стягнення середньої заробітної плати закрити.

Матеріали справи направити до Печерського районного суду м. Києва для вирішення питання про прийняття до провадження у порядку цивільного судочинства.

Постанова є остаточною і не може бути оскаржена, крім випадку, передбаченого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

Рішення у господарських справах

У контексті положень пунктів 1, 7 ч. 1 ст. 3 КАС справою адміністративної юрисдикції, яку може бути передано на вирішення адміністративного суду, є спір, що виник між суб'єктами суспільних відносин стосовно їх прав і обов'язків у правовідносинах, в яких хоча б один суб'єкт законодавчо уповноважений керувати поведінкою іншого (інших) суб'єктів, а ці суб'єкти відповідно зобов'язані виконувати вимоги та приписи такого суб'єкта владних повноважень. У випадку ж коли суб'єкт, у тому числі орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, не здійснює у спірних правовідносинах владних управлінських функцій щодо іншого суб'єкта, з яким виник спір, такий спір не має встановлених нормами КАС ознак справи адміністративної юрисдикції та не повинен вирішуватись адміністративним судом

*Постанова Судової палати
у господарських справах Верховного Суду України
від 25 липня 2006 р.
(в и т я г)*

У червні 2005 р. Березівська міжрайонна державна податкова інспекція Одеської області пред'явила в

Господарському суді Одеської області позов до відкритого акціонерного товариства «Іванівське ремонтно-транспортне підприємство» (далі — Іванівське РТП), треті особи — Українська аграрна біржа (далі — Біржа), відкрите акціонерне товариство «Державний експортно-імпорتنний банк України» (далі — Банк), управління Державного казначейства в Одеській області, про стягнення 301 тис. 54 доларів США простроченої реструктурованої заборгованості перед державним бюджетом за іноземним кредитом, у тому числі відсотків, та 14 тис. 634 грн пені за прострочення виконання зобов'язань за іноземним кредитом.

Позивач зазначив, що:

– у рамках гарантійної структурної угоди від 10 травня 1995 р. № 40-19019/9 між Кабінетом Міністрів України та урядом США на підставі кредитної угоди від 24 липня 1997 р. № 18/03-149, укладеної між Банком за дорученням Кабінету Міністрів України та Біржею (далі — внутрішня кредитна угода), останній надано кредит в сумі 66 тис. 300 доларів США;

– кредит за внутрішньою кредитною угодою надавався для фінансування 85 % вартості контракту купівлі-продажу від 8 травня 1996 р. № 6/3076 UKR, укладеного між Біржею та компанією «Кейс Корпорейшн» (США) щодо купівлі-продажу сільськогос-

подарської техніки на суму 72 млн 300 тис. доларів США (далі — зовнішньоекономічний контракт), 85 % вартості комісії за надання кредиту і 100 % страхової премії;

– решта 15 % вартості зовнішньоекономічного контракту фінансувалася за рахунок коштів, залучених під гарантію Міністерства фінансів України на умовах кредитної угоди від 23 липня 1997 р., укладеної між банком «Сосьєте Женераль» (відділення в Нью-Йорку) та Біржею;

– отримана за зовнішньоекономічним контрактом сільськогосподарська техніка передана Біржею сільськогосподарським товаровиробникам за договорами купівлі-продажу на умовах розстрочення платежу або договорами фінансового лізингу, у тому числі Іванівському РТП — за договором фінансового лізингу від 19 червня 2002 р. № 152 (далі — договір фінансового лізингу);

– надходження коштів за договорами купівлі-продажу на умовах розстрочення платежу та договорами фінансового лізингу мало бути джерелом погашення кредитів, наданих Біржі. Проте через невиконання одержувачами сільськогосподарської техніки своїх зобов'язань щодо своєчасного здійснення розрахунків у Біржі станом на 1 січня 2003 р. виникла прострочена заборгованість за кредитами в сумі 79 млн 800 тис. доларів США;

– за цих обставин на виконання ст. 16 Закону від 26 грудня 2002 р. № 380-IV «Про Державний бюджет України на 2003 рік» та постанови Кабінету Міністрів України від 17 липня 2003 р. № 1070 «Про укладення угод про реструктурування простроченої станом на 1 січня 2003 р. заборгованості юридичних осіб за кредитами, залученими державою або під державні гарантії, та бюджетними позичками» між Міністерством фінансів України, Біржею та Іванівським РТП укладено угоду про реструктурування від 31 грудня 2003 р. № 130-04/169 (далі — угода про реструктурування), предметом якої є реструктурування простроченої заборгованості перед державою в сумі 298 тис. 617 доларів США за кредитами, наданими Біржі на умовах внутрішньої кредитної угоди та кредитної угоди з банком «Сосьєте Женераль»;

– сума заборгованості за угодою про реструктурування визначена відповідно до акта звіряння розрахунків від 28 жовтня 2003 р. № 152/2 за укладеним між Біржею та Іванівським РТП договором фінансового лізингу;

– за умовами угоди про реструктурування Іванівське РТП як поручитель зобов'язувалось солідарно з Біржею у повному обсязі відповідати перед Міністерством фінансів України за виконання Біржею зобов'язань, що виникли з цієї угоди.

На обґрунтування правових підстав позову позивач посилався на ч. 4 ст. 16 Закону «Про Державний бюджет України на 2003 рік», відповідно до якої у разі невиконання позичальником зобов'язань за угодою

про реструктурування та/або зобов'язань щодо здійснення платежів за кредитом або бюджетною позичкою в частині, що не реструктується, в термін, що перевищує три місяці від встановленого відповідними угодами, реструктуризована заборгованість у повному обсязі визнається простроченою та стягується органами державної податкової служби у встановленому порядку. Позивач також посилався на ч. 1 ст. 24 Закону від 23 грудня 2004 р. № 2285-IV «Про Державний бюджет України на 2005 рік», відповідно до якої органом стягнення простроченої заборгованості за кредитами, залученими державою або під державні гарантії, та бюджетними позичками визнано у 2005 р. органи державної податкової служби України.

Господарський суд Одеської області розглянув справу у порядку, визначеному КАС, та постановою від 15 вересня 2005 р. в позові відмовив з мотивів недоведеності позовних вимог та їх невідповідності умовам угоди про реструктурування.

Одеський апеляційний господарський суд постановою від 22 листопада 2005 р. зазначену постанову суду першої інстанції скасував; позов задовольнив частково; з Іванівського РТП постановив стягнути в доход державного бюджету 43 тис. 649 доларів США заборгованості та 8 тис. 337 грн пені; у решті вимог у позові відмовлено. Суд апеляційної інстанції визнав, що вказана справа підвідомча господарським судам та повинна розглядатися у порядку, визначеному ГПК. Задовольняючи позов частково, суд апеляційної інстанції виходив із того, що станом на 30 грудня 2004 р. за угодою про реструктурування виникла прострочена заборгованість в сумі 43 тис. 649 доларів США, яка підлягає стягненню з відповідача як солідарного боржника з нарахуванням пені; у решті боргу строк сплати за угодою про реструктурування не настав.

Вищий господарський суд України ухвалою від 3 травня 2006 р. відмовив Біржі у прийнятті касаційної скарги на постанову Одеського апеляційного господарського суду від 22 листопада 2005 р. з підстав невідомості розглядуваної справи Вищому господарському суду України. Ухвала вмотивована тим, що спір у цій справі виник з адміністративних, а не господарських відносин. На обґрунтування свого висновку суд касаційної інстанції послався на ч. 4 ст. 16 Закону «Про Державний бюджет України на 2003 рік», п. 11 ст. 10 Закону від 4 грудня 1990 р. № 509-ХІІ «Про державну податкову службу в Україні» і пункти 1, 7 ст. 3, п. 4 ч. 1 ст. 17, статті 50, 210 КАС.

6 липня 2006 р. колегія суддів Верховного Суду України за касаційною скаргою Біржі порушила провадження з перегляду у касаційному порядку зазначеної ухвали Вищого господарського суду України. У скарзі Біржа просила оскаржену ухвалу скасувати та передати справу на розгляд до Вищого господарського суду України з мотивів порушення положень ст. 129 Конституції України, виявлення різного застосування Вищим господарським судом України

одного й того ж положення процесуального закону у аналогічних справах, порушення норм процесуального права.

Заслухавши суддю-доповідача, пояснення представників скаржника, відповідача та позивача, розглянувши наведені у касаційній скарзі доводи, перевіrivши матеріали справи, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України дійшла висновку, що скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Відмовляючи у прийнятті касаційної скарги Біржі на постанову суду апеляційної інстанції, Вищий господарський суд України виходив із того, що розглядувана справа є справою адміністративної юрисдикції, а судом касаційної інстанції в адміністративних справах є Вищий адміністративний суд України.

Проте такий висновок не відповідає вимогам процесуального закону та є помилковим.

За визначенням термінів, що даються у ст. 3 КАС:

справа адміністративної юрисдикції (адміністративна справа) — переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір, у якому хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень (п. 1 ч. 1);

суб'єкт владних повноважень — орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень (п. 7 ч. 1).

Таким чином, у контексті зазначених положень справою адміністративної юрисдикції, яку може бути передано на вирішення адміністративного суду, є спір, що виник між суб'єктами суспільних відносин стосовно їх прав і обов'язків у правовідносинах, в яких хоча б один суб'єкт законодавчо уповноважений керувати поведінкою іншого (інших) суб'єктів, а ці суб'єкти відповідно зобов'язані виконувати вимоги та приписи такого суб'єкта владних повноважень. У випадку ж коли суб'єкт, у тому числі орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, не здійснює у спірних правовідносинах владних управлінських функцій щодо іншого суб'єкта, з яким виник спір, такий спір не має встановлених нормами КАС ознак справи адміністративної юрисдикції та не повинен вирішуватись адміністративним судом.

Ця справа не відповідає наведеному вище нормативному визначенню адміністративної справи.

Суди встановили, що спірні правовідносини сторін виникли у зв'язку з розрахунками за тристоронньою угодою про реструктурування, укладення якої, у свою чергу, зумовлювалось наявністю простроченої заборгованості Біржі — з платежів на повернення

кредитів, залучених державою та під державні гарантії, та Іванівського РТПП — з платежів за сільськогосподарську техніку, передану у фінансовий лізинг. Отже, майнові відносини сторін у вказаній справі не засновані на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні, здійсненні управлінських чи контрольних функцій однією стороною стосовно іншої сторони, на що Вищий господарський суд України уваги не звернув.

Враховуючи викладене, за суб'єктним складом сторін та суттю спору зазначена справа підлягає розгляду господарськими судами у порядку, визначеному ГПК.

Відмовивши позивачу у прийнятті касаційної скарги на постанову суду апеляційної інстанції за відсутності для цього законних підстав, Вищий господарський суд України фактично обмежив суб'єкта оскарження у здійсненні прав, передбачених п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції.

За таких обставин Судова палата у господарських справах Верховного Суду України, керуючись статтями 111¹⁷—111²¹ ГПК, касаційну скаргу Біржі задовольнила: ухвалу Вищого господарського суду України від 3 травня 2006 р. скасувала і передала справу на розгляд до цього ж суду.

Відповідно до ст. 32 ГПК України доказами у справі є будь-які фактичні дані, на підставі яких господарський суд у визначеному законом порядку встановлює наявність чи відсутність обставин, на яких ґрунтуються вимоги і заперечення сторін, а також інші обставини, які мають значення для правильного вирішення господарського спору. У випадку коли у суду виник сумнів щодо достовірності наданих учасниками процесу доказів чи він дійшов висновку про недостатність таких доказів, то суд має право витребувати додаткові докази

*Постанова Судової палати
у господарських справах Верховного Суду України
від 30 січня 2007 р.
(в и т я з)*

У грудні 2005 р. прокурор Київської природоохоронної прокуратури звернувся до Господарського суду м. Києва з позовом в інтересах держави в особі Київської міської ради до гаражного кооперативу «Брестський» про зобов'язання повернути самовільно зайняту земельну ділянку площею 0,25 гектара, привести її у придатний для використання стан, звільнивши від будівель і споруд, а також про заборону розміщення автомобільного транспорту на вказаній ділянці та визнання зведених на ній будівель і споруд самовільним будівництвом.

Господарський суд м. Києва ухвалою від 2 лютого 2006 р. провадження у справі зупинив з підстав, передбачених п. 1 ст. 80 ГПК.

Київський апеляційний господарський суд постановою від 20 червня 2006 р. зазначену ухвалу залишив без змін.

14 серпня 2006 р. заступник прокурора м. Києва вніс до Вищого господарського суду України касаційне подання на ухвалу Господарського суду м. Києва від 2 лютого 2006 р. та постанову Київського апеляційного господарського суду від 20 червня 2006 р., заявивши клопотання про відновлення пропущеного процесуального строку для оскарження судових рішень. Клопотання обґрунтоване несвоєчасним надсиланням на адресу прокуратури копії постанови суду апеляційної інстанції, внаслідок чого був пропущений процесуальний строк на внесення касаційного подання.

Ухвалою Вищого господарського суду України від 9 жовтня 2006 р. касаційне подання на підставі ст. 111³ ГПК повернено заступнику прокурора. Ухвалу вмотивовано тим, що заявлене клопотання не може бути розглянено судом через відсутність доказів, які підтверджують наведені заступником прокурора обставини.

Верховний Суд України за касаційним поданням Генерального прокурора України 28 грудня 2006 р. порушив провадження з перегляду в касаційному порядку ухвали Вищого господарського суду України від 9 жовтня 2006 р. Касаційне подання обґрунтоване посиленням на порушення судом касаційної інстанції норм процесуального права та неоднакове застосування Вищим господарським судом України одного й того ж положення закону в аналогічних справах.

Заслухавши суддю-доповідача, пояснення представників сторін, розглянувши наведені в касаційному поданні доводи, перевіrivши матеріали справи, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України визнала, що подання підлягає задоволенню з таких підстав.

Як убачається з матеріалів справи, Вищий господарський суд України як на підставу для повернення

касаційного подання вказав ненадання доказів, що підтверджують дату отримання прокуратурою постанови апеляційного господарського суду, що унеможливило розгляд заявленого прокурором клопотання про відновлення пропущеного процесуального строку.

Проте висновок про відсутність таких доказів суперечить фактичним обставинам справи, оскільки до касаційного подання додано копію постанови суду апеляційної інстанції, яка містить вхідний штамп із датою її отримання Київською природоохоронною прокуратурою 12 липня 2006 р.

Відповідно до ст. 32 ГПК доказами у справі є будь-які фактичні дані, на підставі яких господарський суд у визначеному законом порядку встановлює наявність чи відсутність обставин, на яких ґрунтуються вимоги і заперечення сторін, а також інші обставини, які мають значення для правильного вирішення господарського спору. У випадку коли у суду виник сумнів щодо достовірності наданих учасниками процесу доказів чи він дійшов висновку про недостатність таких доказів, то суд має право витребувати додаткові докази.

Вищий господарський суд України на це уваги не звернув та без наявності законних підстав повернув касаційне подання, не розглянувши його.

Крім того, підстави повернення касаційної скарги (подання) наведені в ст. 111³ ГПК. При цьому їх перелік є вичерпним, а отже, повернення касаційної скарги (подання) мотивоване посиленням на зазначену ст. ГПК, але з підстав, які не передбачені вказаною процесуальною нормою, є неправомірними.

Враховуючи викладене, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України, керуючись статтями 111¹⁷—111²⁰ ГПК, касаційне подання Генерального прокурора України задовольнила: ухвалу Вищого господарського суду України від 9 жовтня 2006 р. скасувала, справу передала до Вищого господарського суду України для розгляду по суті.

Рішення у кримінальних справах

Відповідно до ст. 47 КК звільнення від кримінальної відповідальності особи в порядку, передбаченому цією статтею, допускається за наявності умов, що стосуються тяжкості діяння, та підстав — щирого розкаяння, яке свідчить про її бажання спокутувати провину перед колективом організації та виправити свою поведінку

*Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 19 червня 2007 р.
(в и т я г)*

Печерський районний суд м. Києва постановою від 31 січня 2006 р. звільнив Р. від кримінальної від-

повідальності на підставі ст. 47 КК і статей 7¹, 10 КПК з передачею на поруки трудовому колективу Державної виконавчої служби районного управління юстиції (далі — виконавча служба) та закриття справу за обвинуваченням його у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 367 КК.

Апеляційний суд м. Києва ухвалою від 11 травня 2006 р. зазначену постанову залишив без змін.

Органи досудового слідства обвинувачували Р. у тому, що він у період із 27 липня 2001 р. по 15 жовтня 2003 р., працюючи старшим державним виконавцем, а пізніше обіймаючи посаду заступника та першого заступника начальника відділу виконавчої служби, допустив службову недбалість — своєчасно не наклав арешт на розрахункові рахунки това-

риства з обмеженою відповідальністю у двох міських банках, що спричинило тяжкі наслідки у виді ненадходження до Державного бюджету України грошових коштів на загальну суму 244 тис. 613 грн.

У касаційному поданні заступник прокурора м. Києва порушив питання про скасування постанови районного й ухвали апеляційного судів у зв'язку з неправильним застосуванням до Р. кримінального закону, а також направлення справи на новий судовий розгляд. Він зазначив, що суд першої інстанції не врахував, а апеляційної — не звернув уваги на те, що перебування Р. на посаді першого заступника начальника відділу виконавчої служби істотно обмежує можливість трудового колективу застосовувати до нього заходи виховного характеру та об'єктивно оцінювати результати його роботи.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши наведені в касаційному поданні доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що подання підлягає задоволенню з таких підстав.

Як убачається із матеріалів справи, суд, звільняючи Р. від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК, вказав, що Р. вчинив злочин середньої тяжкості, щиро розкався у вчиненому, позитивно характеризується за місцем роботи і колектив, в якому він працює, бере його на поруки.

Відповідно до ст. 47 КК звільнення від кримінальної відповідальності особи в порядку, передбаченому цією статтею, допускається за наявності умов, що стосуються тяжкості діяння, та підстав — щирого розкаяння, яке свідчить про її бажання спокутувати провину перед колективом організації та виправити свою поведінку.

Однак із матеріалів справи не видно, що Р. щиро розкався у вчиненому злочині та як він зобов'язувався виправити свою поведінку. У судовому засіданні Р. лише визнав себе винним у допущенні службової недбалості, а що цей злочин спричинив тяжкі наслідки — ні, тобто вину визнав не в повному обсязі.

За змістом ст. 47 КК не може бути передана на поруки особа, яка не визнає себе винною у злочині. Районний суд фактично не з'ясував цю обставину.

Крім того, суд не звернув уваги на те, що заявлене колективом клопотання за змістом не відповідає вимогам ст. 47 КК, оскільки в ньому не зазначено, які заходи виховного характеру та яким чином буде застосовано до Р. і чи зобов'язується він законослухняною поведінкою та сумлінною працею виправдати довіру колективу.

Отже, суд передчасно дійшов висновку про можливість звільнення Р. від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК.

За таких обставин колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України постанову Печерського районного суду м. Києва від

31 січня 2006 р. та ухвалу Апеляційного суду м. Києва від 11 травня 2006 р. скасувала, а справу направила на новий судовий розгляд.

Відповідальність за ч. 3 ст. 135 КК України настає в тому разі, якщо між залишенням потерпілого у небезпеці та настанням його смерті або іншими тяжкими наслідками є причинний зв'язок. Заподіяння пішоходу тілесних ушкоджень, унаслідок яких він помер одразу після наїзду, суд помилково кваліфікував за ч. 3 зазначеної статті, оскільки життя потерпілого не залежало від надання чи ненадання йому допомоги

*Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 21 червня 2007 р.
(в и т я з)*

Миколаївський районний суд Львівської області вироком від 8 червня 2006 р. засудив П. за ч. 2 ст. 286 КК на чотири роки позбавлення волі з позбавленням права керувати транспортними засобами строком на три роки, за ч. 3 ст. 135 цього Кодексу — на три роки позбавлення волі. На підставі ст. 70 КК за сукупністю злочинів П. визначено остаточне покарання у виді чотирьох років позбавлення волі з позбавленням права керувати транспортними засобами строком на три роки. Постановлено також стягнути із засудженого на користь К. 1 тис. 632 грн на відшкодування матеріальної шкоди та 20 тис. грн — моральної, а на користь П.Я. — лише 2 тис. грн на відшкодування моральної шкоди.

Апеляційний суд Львівської області ухвалою від 22 серпня 2006 р. зазначений вирок залишив без змін.

П. визнано винним у тому, що він 31 липня 2005 р. приблизно о 18-й годині, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, рухаючись на мікроавтобусі із несправною гальмівною системою зі швидкістю більше 60 кілометрів на годину, вчинив наїзд на пішоходів К. і П.Я., внаслідок чого перший помер, а другий отримав легкі тілесні ушкодження. Крім того, П., поставивши потерпілих у небезпечний для життя стан, завідомо залишив їх без допомоги, що призвело до смерті К.

У касаційній скарзі захисник засудженого посилається на істотні порушення органами досудового слідства та судами вимог кримінально-процесуального закону, на неправильність застосування кримінального закону та вирішення цивільних позовів. У зв'язку з цим він просив скасувати судові рішення щодо П., а справу направити на нове розслідування або на новий судовий розгляд.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши наведені в касаційній скарзі доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного

Суду України дійшла висновку, що вона підлягає задоволенню частково з таких підстав.

Висновок суду про винність П. у порушенні правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, що спричинило смерть потерпілого К., ґрунтується на доказах, які зібрані в установленому законом порядку, досліджені в судовому засіданні та належно оцінені судом, і є обґрунтованими. Цей висновок зроблено на підставі показань потерпілого П.Я., свідків, експерта, даних протоколу огляду місця події, огляду і перевірки технічного стану автомобіля, довідки біохімічного аналізу, висновків судово-медичної та судово-автотехнічної експертиз, протоколів відтворення обстановки й обставин події, огляду речових доказів, очної ставки.

Дії П. кваліфіковано за ч. 2 ст. 286 КК правильно.

Під час перевірки справи в касаційному порядку не виявлено істотних порушень вимог кримінально-процесуального закону, які б перешкождали чи могли перешкодити суду повно і всебічно розглянути справу й постановити щодо П. законний та обґрунтований вирок.

Цивільні позови суд вирішив відповідно до вимог цивільного та кримінально-процесуального законодавства.

Разом із тим суд, кваліфікуючи дії П. за ч. 3 ст. 135 КК, неправильно застосував кримінальний закон.

Відповідальність за зазначеною нормою настає лише в тому разі, якщо між залишенням у небезпеці та настанням смерті особи або іншими тяжкими наслідками встановлено причинний зв'язок.

Як убачається із матеріалів справи, смерть К. настала одразу ж після наїзду на нього автомобілем, тому життя потерпілого не залежало від надання чи ненадання йому допомоги. Отже, настання смерті потерпілого не перебувало у причинному зв'язку із залишенням його в небезпеці, що виключає кримінальну відповідальність П. за ч. 3 ст. 135 КК.

У діях засудженого міститься склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 135 КК, оскільки він завідомо залишив без допомоги К., який від отриманих тілесних ушкоджень помер, та П.Я., котрий внаслідок дорожньо-транспортної події деякий час перебував у безпорадному стані.

За таких обставин колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України вирок Миколаївського районного суду Львівської області від 8 червня 2006 р. та ухвалу Апеляційного суду Львівської області від 22 серпня 2006 р. змінила: перекваліфікувала дії П. з ч. 3 на ч. 1 ст. 135 КК і призначила йому за цим законом покарання у виді двох років позбавлення волі, а на підставі ст. 70 КК постановила вважати його засудженим за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 135 та ч. 2 ст. 286 КК, на чотири роки позбавлення волі з позбавленням права

керувати транспортними засобами строком на три роки. В решті судові рішення щодо засудженого залишено без змін.

Розгляд кримінальної справи в суді першої інстанції за правилами, передбаченими ч. 3 ст. 299 КПК України, можливий лише за умов, визначених цією статтею. Порушення зазначеного закону потягло скасування вироку.

*Ухвала колегії суддів Судової палати
у кримінальних справах Верховного Суду України
від 20 лютого 2007 р.
(в и т я г)*

Першотравневий районний суд м. Чернівців вироком від 12 січня 2006 р. засудив М. за ч. 2 ст. 186 КК на чотири роки позбавлення волі. Суд також постановив стягнути із засудженого на користь потерпілого Р. 400 грн на відшкодування матеріальної шкоди.

Апеляційний суд Чернівецької області ухвалою від 21 березня 2006 р. зазначений вирок залишив без змін.

Згідно з вироком суду М. визнано винним у тому, що він 10 жовтня 2005 р., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, повторно відкрито заволодів курткою, що належала Р., заподіявши потерпілому шкоду на суму 400 грн.

У касаційній скарзі М. послався на невідповідність висновків суду фактичним обставинам справи, неправильне застосування кримінального закону та суворість призначеного покарання. Він зазначив, що йому не роз'яснили положення ст. 299 КПК, внаслідок чого необґрунтовано засудили за ч. 2 ст. 186 КК, та що його дії треба було кваліфікувати за ч. 2 ст. 185 цього Кодексу. Засуджений також вказав, що суд порушив його право на захист, оскільки в судовому засіданні захисник участі не брав, а апеляційний суд не звернув уваги на допущені порушення кримінально-процесуального закону і розглянув справу формально.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши викладені в касаційній скарзі доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що вона підлягає задоволенню частково з таких підстав.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 45 та п. 1 ч. 4 ст. 47 КПК участь захисника при провадженні дізнання, досудового слідства і в розгляді кримінальної справи в суді першої інстанції є обов'язковою у справах про злочини осіб, які через свої фізичні або психічні вади не можуть самі реалізувати своє право на захист, з моменту затримання особи чи пред'явлення їй обвинувачення або з моменту встановлення цих вад, навіть якщо підозрюваний, обвинувачений, підсудний не бажає запрошувати захисника.

Із матеріалів справи вбачається, що М. виявляє ознаки легкої розумової відсталості, про що свідчать дані проведеної у справі судово-психіатричної експертизи. Однак судовий розгляд справи щодо М. відбувався без участі захисника, оскільки підсудний бажав захищати свої інтереси самостійно. Суд задовольнив клопотання М., хоча з огляду на стан його розвитку, не вправі був це робити.

Відповідно до вимог ст. 299 КПК суд вправі, якщо проти цього не заперечують учасники судового розгляду, визнати недоцільним дослідження доказів стосовно тих фактичних обставин справи та розміру цивільного позову, які ніким не оспорується. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють підсудний та інші учасники судового розгляду зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності та істинності позиції, а також роз'яснює їм, що в такому випадку вони будуть позбавлені права оспорювати фактичні обставини справи та розмір цивільного позову в апеляційному порядку.

Підсудний М., як зазначено в протоколі судового засідання, визнав пред'явлене йому обвинувачення, проте виходячи з аналізу його показань як під час досудового слідства, так і в судовому засіданні заперечував обставини відкритого викрадення ним у Р. майна.

За таких обставин суд першої інстанції був зобов'язаний дослідити всі докази, якими органи досудового слідства обґрунтували висновок про винність М. у вчиненні зазначеного злочину. Однак районний суд цього не зробив і відповідних доводів засудженого не спростував, а апеляційний суд вказані порушення закону не виправив.

Враховуючи наведене, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України вирок Першотравневого районного суду м. Чернівців від 12 січня 2006 р. та ухвалу Апеляційного суду Чернівецької області від 21 березня 2006 р. скасувала і направила справу на новий судовий розгляд.

Відповідно до ч. 2 ст. 358 КПК України засуджений, який утримується під вартою, підлягає обов'язковому виклику в апеляційний суд, якщо про це надійшло його клопотання

*Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 29 березня 2007 р.
(в и т я г)*

Голопристанський районний суд Херсонської області вирок від 20 квітня 2006 р. засудив М. за ч. 2 ст. 307 КК на п'ять років позбавлення волі з конфіскацією майна, яке є його власністю, за ч. 3

цієї статті — на вісім років позбавлення волі з конфіскацією майна, яке є його власністю. На підставі ст. 70 КК за сукупністю злочинів засудженому остаточно призначено покарання у виді восьми років позбавлення волі з конфіскацією зазначеного майна.

Апеляційний суд Херсонської області ухвалою від 20 червня 2006 р. цей вирок залишив без змін.

Згідно з вироким М. визнано винуватим у тому, що в не встановлений слідством час та у не встановленому місці він незаконно з метою збуту придбав рослини конопель та виготовив із них особливо небезпечний наркотичний засіб — каннабіс, який зберігав за місцем свого проживання. 6 листопада 2004 р. він незаконно збув Л. 24,5 грама, а 9 листопада того ж року повторно цій особі — один кілограм 185 грамів зазначеного засобу, що є великим розміром.

9 листопада 2004 р. у М. було виявлено каннабіс в особливо великому розмірі — два кілограма 633 грами.

У касаційній скарзі засуджений М. оспорював обґрунтованість свого засудження, посилаючись на неповноту досудового і судового слідства, порушення кримінально-процесуального закону та фальсифікацію матеріалів справи. Він вважав, що при призначенні покарання суд не врахував обставини, що пом'якшують покарання, і просив звільнити його від відбування покарання з випробуванням. Засуджений також зазначив, що апеляційний суд розглянув справу за його відсутності, хоча клопотання про виклик у суд він подавав.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши наведені в касаційній скарзі доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України задовольнила її частково з таких підстав.

Відповідно до ч. 2 ст. 358 КПК засуджений, що утримується під вартою, підлягає обов'язковому виклику в апеляційний суд, якщо про це надійшло його клопотання.

Як убачається із матеріалів справи, засуджений М., який утримувався під вартою, 3 травня 2006 р. подав до апеляційного суду клопотання про його виклик у цей суд для участі в розгляді справи.

Однак апеляційний суд всупереч ч. 2 ст. 358 КПК у судовому засіданні М. не викликав і справу розглянув за його відсутності, допустивши таким чином істотне порушення вимог кримінально-процесуального закону.

За таких обставин колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України ухвалу Апеляційного суду Херсонської області від 20 червня 2006 р. скасувала, а справу направила на новий апеляційний розгляд.

Практика винесення судами окремих ухвал (постанов) у кримінальних справах¹

Визначаючи повноваження суду як носія судової влади, кримінально-процесуальний закон встановлює, що суд окрім виконання функцій, пов'язаних із безпосереднім вирішенням судових справ, уповноважений виносити окремі ухвали (постанови), які мають бути ефективним засобом дотримання законності, забезпечення судом захисту прав і свобод людини.

Винесення окремих ухвал (постанов) судами при розгляді кримінальних справ регламентується статтями 23² (Окрема ухвала (постанова) суду), 340 (Окрема ухвала суду першої інстанції), 380 (Окрема ухвала апеляційного суду), 400² (Ухвала касаційного суду) Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК). Крім того, у проектах нового КПК, які надходили до Верховної Ради України також було передбачено право суду на винесення окремих ухвал (постанов). Тобто, законодавець приділяє увагу винесенню судами окремих ухвал (постанов), оскільки вони є засобом зміцнення законності та правопорядку, сприяють усуненню недоліків у діяльності державних органів, громадських організацій і посадових осіб, запобігають вчиненню злочинів та інших правопорушень, впливають на формування у громадян поваги до права та становлять важливу частину діяльності судів.

Винесення судами окремих ухвал передбачено також у кримінально-процесуальних кодексах Республіки Білорусь (ст. 33), Російської Федерації (ст. 29); Республіки Казахстан (ст. 59).

Підстави винесення окремих ухвал (постанов) зазначені у ст. 23² і ст. 346 КПК, але їх перелік не вичерпний. Зокрема, відповідно до зазначених норм закону підставами винесення окремих ухвал (постанов) є:

- установлені у справі факти порушення закону;
- виявлені причини і умови, що сприяли вчиненню злочину;
- встановлені порушення прав громадян та інші порушення закону, допущені під час провадження дізнання, досудового слідства або при розгляді справи судом нижчого рівня;
- виявлені у справі прояви громадянином високої свідомості, мужності під час виконання

громадського обов'язку, що сприяло припиненню чи розкриттю злочину;

– наявні у засудженого до позбавлення волі неповнолітні діти, які залишилися без нагляду і потребують влаштування або встановлення над ними опіки чи піклування;

– інші випадки, якщо суд визнає це необхідним (ч. 5 ст. 23² КПК). Наприклад, реагування суду окремими ухвалами на факти зриву судових процесів, прояви неповаги до суду, порушення строків досудового слідства органами дізнання і судами.

Роз'яснення судам щодо питань винесення окремих ухвал (постанов) дано Верховним Судом України у постановах Пленуму «Про діяльність судів України по запобіганню злочинам та іншим правопорушенням при розгляді кримінальних та цивільних справ» від 22 серпня 1980 р. № 5 (із змінами і доповненнями, внесеними постановами Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 1983 р. № 8, від 25 грудня 1992 р. № 13, від 13 січня 1995 р. № 3, від 3 грудня 1997 р. № 12; далі — постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 серпня 1980 р. № 5); «Про виконання судами України постанов Пленуму Верховного Суду України з питань запобіганню злочинам та іншим правопорушенням» від 29 червня 1984 р. № 4 (із змінами та доповненнями, внесеними постановами Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1995 р. № 13, від 3 грудня 1997 р. № 12; далі — постанова Пленуму Верховного Суду України від 29 червня 1984 р. № 4).

Деякі положення зазначених постанов Пленуму Верховного Суду України вже застаріли, оскільки з часу їх прийняття та внесення до них змін і доповнень законодавство та сутність суду змінилися. Тому рекомендації судам із питань винесення окремих ухвал у кримінальних справах необхідно викласти в новій постанові.

Аналіз статистичних даних

Для усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, а також з інших підстав, передбачених КПК, місцевими та апеляційними судами України за результатами розгляду кримінальних справ у 2001 р. було винесено 6 тис. 320 окремих ухвал (постанов), у 2002 р. — 4 тис. 661, у 2003 р. —

¹ Узагальнення підготовлене суддею Верховного Суду України В.Ф. Пивоваром, начальником управління вивчення та узагальнення судової практики Ф.М. Марчуком та головним консультантом цього управління В.В. Антощуком.

5 тис. 753, у 2004 р. — 7 тис. 339, у 2005 р. — 7 тис. 265, у 2006 р. — 6 тис. 613. На порушення законності при проведенні дізнання чи досудового слідства у 2006 р. суди винесли 2,3 тис. окремих ухвал, що становить 38,5 % від загальної кількості та у зв'язку зі зривами судових засідань — майже 2 тис., або 30,2 % від усіх винесених (6 тис. 613). У 2006 р. питома вага винесених окремих ухвал із різних питань становила 3,5 % (у 2005 р. — 3,5 %) від кількості закінчених провадженням кримінальних справ. Найменше винесено окремих ухвал у судах Черкаської (1 %, або 47 окремих ухвал), Харківської (1,3 %, або 164), Рівненської (1,5 %, або 47) областей, м. Севастополя (1,6 %, або 24).

Повідомлення про вжиті заходи надійшли в 2006 р. до судів лише на 4,4 тис. окремих ухвал (постанов), що становить 66,7 % від їх загальної кількості. За невиконання заходів до усунення зазначених в окремих ухвалах (постановах) судів, поданнях органів дізнання або протестах, приписах чи поданнях прокурора порушень закону до адміністративної відповідальності відповідно до ст. 185⁶ Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КпАП) суди в 2006 р. притягнули 185 осіб.

Апеляційні суди згідно зі ст. 380 КПК у 2006 р. винесли 1,4 тис. окремих ухвал, із них на порушення закону допущенні судами першої інстанції — 731.

Практика винесення судами окремих ухвал (постанов)

Стаття 23² КПК зобов'язує суд за наявності підстав винести окрему ухвалу (постанову), щоб звернути увагу державних органів, громадських організацій або посадових осіб на встановлені у справі факти порушення закону, причини і умови, що сприяли вчиненню злочину та вимагають вжиття відповідних заходів, а також на деякі інші обставини².

Вивчення кримінальних справ показало, що суди переважно виконують вимоги процесуального закону. Так, Ніжинський міськрайонний суд Чернігівської області під час розгляду справи за обвинуваченням Б. за ст. 310 Кримінального кодексу України (далі — КК) встановив, що Б. не знав про заборону посіву та вирощування снодійного маку і вирощував його для своїх кулінарних потреб. На думку суду умовою, яка сприяла вчиненню Б. злочину, було те, що сільська рада не проводила роз'яснювальну роботу серед населення про недопустимість посіву та вирощування цієї рослини. Відповідно до статей 23², 340 КПК суд виніс на адресу голови сільської ради окрему постанову.

У багатьох випадках суди не достатньо глибоко і всебічно виявляли причини та умови, що сприяли вчиненню злочинів, факти порушення закону і не виносили окремі ухвали з метою вжиття необхідних заходів для їх усунення та недопущення надалі.

Наприклад, Шевченківський районний суд м. Чернівців вироком від 23 вересня 2004 р. визнав винною неповнолітню К. за вчинення крадіжки та звільнив її від відбування покарання з випробуванням. Однак, суд не приділив увагу причинам та умовам, які сприяли вчиненню неповнолітньою цього злочину. Зокрема, К. проживала зі своїми батьками, що вели аморальний спосіб життя, систематично вживали алкогольні напої, вчиняли бійки та негативно впливали на свою дочку. Але перед органами опіки та піклування не ставилося питання щодо можливості позбавлення їх батьківських прав або притягнення до відповідальності за невиконання обов'язків щодо виховання дитини. З цих підстав Апеляційний суд Чернівецької області виніс окрему ухвалу від 30 листопада 2004 р. на адресу Кабанівської сільської ради.

Суди виносили окремі ухвали (постанови) при виявленні порушень закону, допущених при провадженні дізнання, досудового слідства або при розгляді справ нижчестоящими судами.

Сокирянський районний суд Чернівецької області у справі за обвинуваченням Р. за статтями 15, 153 КК виніс на адресу начальника Сокирянського РВ УМВС України в Чернівецькій області та прокурора Сокирянського району окрему постанову від 12 серпня 2005 р. Підставою для цього були неправомірні дії працівників відділення карного розшуку Сокирянського РВ УМВС, які в порушення вимог ст. 106 КПК протягом трьох днів з моменту затримання Р. за підозрою у вчиненні злочину, без складення протоколу та повідомлення прокурора утримували його в РВ УМВС, де він і ночував.

Судам необхідно також реагувати окремими ухвалами (постановами) на факти незаконного притягнення громадян до кримінальної відповідальності чи порушення інших їхніх прав і законних інтересів, які допущені під час дізнання чи досудового слідства.

Окремі ухвали (постанови) суди виносили у зв'язку зі зривами судових засідань, через недовідання конвойною службою до суду підсудних, які знаходились під вартою, а також порушення строків досудового слідства, строків розгляду справи, невиконання органами досудового слідства судових доручень та постанов про привід підсудних, потерпілих, свідків тощо. Згідно зі звітом форми № 1-ОП Державної судової адміністрації України суди у 2006 р. відклали розгляд справ через неявку прокурорів майже 5 тис. разів, адвокатів — 17,8 тис., нездійснення доставки до суду підсудних,

² Кримінально-процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар /За ред. В.Т. Малярєнка, В.Г. Гончарєнка. — К., 2003. — С. 662.

які знаходились під вартою — 13,7 тис., невиконання органами внутрішніх справ постанов судів про привід свідків, потерпілих — 16,8 тис. Із зазначених підстав, що призвели до зриву судових засідань судами було винесено в 2006 р. 1996 окремих ухвал (постанов).

Деякі суди за фактами неявки прокурора в судові засідання виносили окремі ухвали.

Зарічним районним судом м. Суми у справі за обвинуваченням Ю. за ст. 122 КК тричі переносилися судові засідання через неявку прокурора в судові засідання. У зв'язку з черговим зривом прокурором судового засідання суд виніс окрему постанову на адресу прокурора області для відповідного реагування.

Не може бути винесено окрему ухвалу (постанову) суду щодо правової позиції адвоката у справі (ч. 3 ст. 10 Закону від 19 грудня 1992 р. № 2887-ХІІ «Про адвокатуру») та прокурора.

У випадках прояву громадянами високої свідомості або мужності при виконанні громадського обов'язку, які сприяли припиненню чи розкриттю злочину, про ці факти суди доводили до відома окремими ухвалами (постановами) відповідних посадових осіб для заохочення цих громадян.

Ковельський міськрайонний суд Волинської області під час розгляду справи за обвинуваченням М. за статтями 15, 185 КК встановив, що підсудний намагався з корисливих спонукань проникнути у складське приміщення продовольчого магазину, однак злочин не довів до кінця, оскільки його дії були виявлені громадянкою М., яка своєчасно повідомила про це працівників міліції, що сприяло затриманню зловмисника. З цих підстав суд на адресу Ковельської міської ради виніс окрему постанову для вирішення питання про заохочення громадянки М.

Відповідно до ст. 346 КПК при наявності у засудженого до позбавлення волі неповнолітніх дітей, які залишилися без нагляду, суд зобов'язаний одночасно з постановленням вироку порушити окремою ухвалою (постановою) питання перед службою в справах неповнолітніх або відповідним органом опіки та піклування про необхідність влаштування цих дітей або встановлення над ними опіки чи піклування. Якщо у засудженого до позбавлення волі залишилися без нагляду майно і житло, суд зобов'язаний вжити через відповідні органи заходів для їх збереження. Про вжиті заходи повинен бути повідомлений засуджений.

Проте трапляються випадки невиконання зазначених вимог закону, про що свідчить судова практика.

Наприклад, Заводський районний суд м. Миколаєва вироком від 16 березня 2004 р. засудив П. за ст. 307 КК та призначив йому покарання у виді чотирьох років позбавлення волі. З матеріалів справи очевидно, що на утриманні засудженого були непов-

нолітні діти, які залишилися без нагляду. Ця обставина при винесенні вироку судом була залишена поза увагою та без належного реагування. Виходячи з цих підстав, Апеляційний суд Миколаївської області на адресу органу опіки та піклування виніс окрему ухвалу про вирішення питання встановлення піклування щодо дітей засудженого.

Відповідно до ст. 273 КПК окремі ухвали (постанови) виносяться судом у нарадчій кімнаті і викладаються у вигляді окремого документа, який підписується всім складом суду.

Законом не передбачено обов'язкове проголошення окремої ухвали (постанови) у залі судового засідання. Питання про те, чи слід зачитувати окрему ухвалу (постанову), суд вирішує в нарадчій кімнаті, виходячи з обставин, що стали підставою для її винесення. У випадку, коли окрема ухвала (постанова) не була проголошена, головуєчий має повідомити учасників судового розгляду про її постановлення. Учасники розгляду справи мають право з нею ознайомитись³. Проте відомі непоодинокі випадки, коли винесені окремі ухвали (постанови) не були проголошені судом та про їх існування не знали учасники процесу.

Садгирський районний суд м. Чернівців у справі за обвинуваченням Ч. за ст. 185 КК на адресу директора ПТУ № 9 м. Чернівців 25 серпня 2004 р. виніс окрему постанову щодо усунення причин та умов, які сприяли викраденню верхнього одягу із гардеробу цього навчального закладу. З протоколу судового засідання вбачається, що зазначена окрема постановова не була проголошена в судовому засіданні та в матеріалах справи відсутні відомості про повідомлення учасників процесу щодо її винесення.

Відповідно до ст. 380 КПК апеляційний суд за наявності підстав, передбачених ст. 23² цього Кодексу може винести окрему ухвалу. Крім того, він може окремою ухвалою звернути увагу відповідних посадових осіб на факти порушення закону при розслідуванні і розгляді справи судом першої інстанції. Якщо суд першої інстанції не відреагував на факти порушення закону, на причини й умови, що сприяли вчиненню злочину і вимагають прийняття відповідних заходів, апеляційний суд повинен винести окрему ухвалу, в якій звертає увагу державних органів, громадських організацій або посадових осіб на ці обставини.

Окрема ухвала може бути винесена при виявленні порушень прав учасників процесу, а також інших порушень закону, допущених при проведенні дізнання, досудового слідства або при розгляді справи судом першої інстанції.

Підставами винесення апеляційними судами окремих ухвал щодо роботи місцевих судів пе-

³ Див.: Кримінально-процесуальний кодекс України. Наук.-практ. комент./ За заг. ред. В.Т. Малияренка, В.Г. Гончаренка. — К., 2004. — Ч. 2. — С. 183.

реважно були такі недоліки, як неповнота в дослідженні доказів, суперечливість висновків у їх оцінці, істотні порушення вимог кримінально-процесуального закону, тяганина під час розгляду кримінальних справ тощо.

Допущені під час розгляду справи судами першої інстанції істотні порушення кримінально-процесуального закону, які виключали можливість постановлення вироку чи постанови, можуть бути підставами як для скасування вироків, так і винесення апеляційними судами окремих ухвал.

Так, Апеляційний суд Чернівецької області ухвалою від 30 березня 2004 р. скасував вирок Глибоцького районного суду, яким було засуджено Г. за статтями 201, 358 КК. Причиною скасування вироку були істотні порушення вимог кримінально-процесуального закону, які виявилися в порушенні права обвинуваченого на користування рідною мовою чи мовою, якою він володіє. Одночасно, з метою недопущення подібних випадків у подальшому, апеляційний суд виніс окрему ухвалу на адресу місцевого суду.

Слід зауважити, що не завжди доцільно виносити окрему ухвалу, в якій вказані ті ж самі порушення закону, що стали підставою для скасування чи зміни вироку. Наявність такого рішення може бути достатнім аргументом для припущення щодо допущеної помилки.

У деяких випадках суди апеляційної та касаційної інстанції для вирішення питання про порушення дисциплінарного провадження щодо суддів, окремими ухвалами доводили до відома кваліфікаційні комісії суддів про допущені порушення закону при розгляді справ.

Колегією суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України під час розгляду в касаційному порядку справи за обвинуваченням К. та інших за статтями 189, 185 КК було встановлено, що суддя Уманського міськрайонного суду Черкаської області й судді апеляційного суду цієї області під час розгляду цієї справи допустили істотні порушення кримінального та кримінально-процесуального законодавства. Зокрема, суд першої інстанції неправомірно застосував до винних осіб Закон «Про амністію». Розглядаючи справу в апеляційному порядку, суд визнав неправомірним застосування до засуджених цього Закону, однак неправильно застосував кримінальний закон при призначенні їм виду покарання. Порушивши вимоги ст. 358 КПК апеляційний суд розглянув цю справу без участі засуджених, не дивлячись на те, що в апеляції ставилося питання про погіршення їх становища. З цього приводу колегія суддів винесла окрему ухвалу від 14 квітня 2005 р. на адресу голови Київської кваліфікаційної комісії суддів для вирішення питання про порушення дисциплінарного

провадження щодо судді міськрайонного суду та суддів апеляційного суду, які допустили вказані порушення.

Розглядаючи одну кримінальну справу, суд може винести декілька окремих ухвал (постанов), якщо вони стосуються різних недоліків. Коли суд встановив порушення закону, які стосуються декількох підприємств (установ, організацій) чи їх керівників, то копії окремих ухвал (постанов) направляються на адресу кожного керівника такого підприємства, установи, організації.

Окрема ухвала (постанова) набирає законної сили після закінчення строку на апеляційне оскарження або після залишення її без зміни апеляційною інстанцією, після чого направляється адресату. Правильне вирішення питання про адресата окремої ухвали (постанови) має велике значення для її виконання. Помилки при його вирішенні у більшості випадків призводять до того, що окремі ухвали (постанови) залишаються без розгляду.

Відповідно до вимог ст. 279 КПК суд одночасно з постановленням вироку своєю ухвалою, а суддя постановою вправі поставити перед прокурором питання про притягнення до відповідальності свідка, потерпілого, експерта або перекладача за завідомо неправдиві показання, висновок чи неправильний переклад. Але у цих випадках деякі суди помилково виносили прокурорам окремі ухвали (постанови).

Центральний районний суд м. Сімферополя Автономної Республіки Крим неправильно виніс окрему постанову від 23 січня 2004 р., якою рекомендував прокурору вирішити питання про притягнення до відповідальності свідків за дачу ними завідомо неправдивих показань.

У випадку, коли в справі є подання слідчого про причини, що сприяли злочину, або щодо інших підстав, передбачених ст. 23¹ КПК, суд, розглядаючи справу, з'ясовує, що конкретно зроблено для виконання подання. Якщо необхідних заходів не вжито, суд повинен винести окрему ухвалу (постанову)⁴. Проте під час розгляду багатьох кримінальних справ суди не з'ясовували, чи вносилося на стадії досудового слідства справи подання про вжиття заходів щодо усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, чи вживалися відповідні заходи і які саме.

Наприклад, у справі, розглянутій 27 червня 2005 р. Лохвицьким районним судом Полтавської області за обвинуваченням І. за ст. 240 КК, з приводу бездіяльності службових осіб районної екологічної інспекції, яка сприяла вчиненню незаконного видобування артезіанської води, прокуратурою району було направлено подання в порядку ст. 23¹

⁴ Кримінально-процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. — К., 2006. — С. 673.

КПК на адресу начальника цієї інспекції із вимогою вжиття відповідних заходів. Із матеріалів справи очевидно, що це подання було залишено без розгляду та виконання. Суд під час розгляду справи також не з'ясував питання про вжиття заходів стосовно виконання цього подання.

У деяких судах існує практика реагування на встановлені у справі факти порушення закону листами, які за змістом мало чим відрізняються від окремих ухвал. Листи переважно направлялися судами з приводу допущених порушень кримінального закону, неналежної якості судових документів, несвоєчасної доставки підсудних у судове засідання та неналежного виконання постанов суду про привід підсудних та свідків.

Апеляційний суд Полтавської області у справі за обвинуваченням О. та К. за ст. 187 КК на адресу голови Октябрського районного суду м. Полтави направив лист від 14 грудня 2004 р. із приводу допущеної районним судом під час розгляду цієї справи тяганини.

В іншому випадку за таких же обставин Апеляційний суд Черкаської області виніс окрему ухвалу від 7 вересня 2004 р. з приводу допущеної тяганини під час розгляду Тальнівським районним судом Черкаської області справи за обвинуваченням Н. за ст. 367 КК.

Під час розгляду деяких кримінальних справ суд мав би реагувати на виявлені істотні порушення вимог закону не листами, а окремими ухвалами (постановами), оскільки вони є більш ефективним засобом впливу на їх усунення. Так, окрема ухвала (постанова) — це процесуальна форма реагування. Вона обов'язкова для виконання тими особами, яким адресована, у визначені строки та порядку, передбаченому КПК, і невиконання якої тягне певні правові наслідки.

Істотні порушення вимог кримінально-процесуального закону були підставами винесення Верховним Судом України окремих ухвал. Так, Верховний Суд України в 2007 р. скасовував судові рішення, а справи направляв на новий судовий розгляд з одночасним винесенням окремих ухвал у зв'язку з: порушенням права обвинуваченого на захист; не наданням йому останнього слова; кваліфікуванням дій підсудного за ознакою, за якою йому обвинувачення не пред'являлося; не встановленням особи потерпілого; постановленням апеляційним судом ухвали, в якій відсутні відповіді на доводи апеляції та ін.

29 березня 2007 р. Верховний Суд України розглянув кримінальну справу за касаційними скаргами засудженого С. та ін. на вирок Бершадського районного суду Вінницької області від 2 червня 2005 р. та апеляційного суду від 11 січня 2006 р. Зазначені судові рішення скасовані, а справу направлено на новий судовий розгляд у зв'язку з порушенням пра-

ва засудженого на захист, оскільки суд залишив без розгляду про допуск як захисника клопотання матері засудженого С., який вчинив злочин у неповнолітньому віці. Про наведене порушення вимог кримінально-процесуального закону засуджений С. посилався в поданих апеляціях, однак колегія суддів апеляційного суду зазначене твердження взагалі не перевіряла. Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 370 КПК порушення права на захист є істотним порушенням вимог кримінально-процесуального закону, що є безумовною підставою для скасування вироку. Беручи до уваги, що судді районного та апеляційного судів під час розгляду цієї справи зазначених вимог закону не дотримувалися, до виконання обов'язків судді віднеслися недоброчесно, та враховуючи, що подібні факти неприпустимі, Верховний Суд України виніс окрему ухвалу, в якій про зазначене довів до відома голову Апеляційного суду Вінницької області та голову ради суддів цієї області для відповідного реагування.

Відповідно до статей 347 і 348 КПК окрема ухвала може бути оскаржена особою, щодо якої вона винесена. Наприклад, Апеляційний суд Чернігівської області за апеляцією голови Новозаводської районної ради м. Чернігова ухвалою від 20 грудня 2004 р. скасував окрему постанову Куликівського районного суду Чернігівської області від 27 жовтня 2004 р. Зазначена окрема постанова була винесена з приводу неявки в судове засідання співробітників служби у справах неповнолітніх, які були залучені до участі в розгляді кримінальної справи щодо неповнолітніх. Апеляційний суд встановив, що зазначені співробітники не були належним чином повідомлені про слухання справи.

Апеляційні суди в 2006 р. скасували 29 окремих ухвал (постанов), винесених місцевими судами, що складає 0,5 % від постановлених. У більшості випадків окремі ухвали (постанови) були скасовані в апеляційному порядку у зв'язку зі скасуванням вироків у цих справах.

Скасування в апеляційному порядку окремих ухвал (постанов) разом із вирокіом місцевого суду мало місце у разі, коли судом першої інстанції були допущені істотні порушення вимог кримінально-процесуального закону, що вплинули на винесення окремої ухвали (постанови).

Апеляційний суд м. Києва ухвалою від 21 січня 2006 р. скасував вирок Голосіївського районного суду м. Києва, яким було засуджено Л. та С. за статтями 187, 121 КК до дев'яти років позбавлення волі кожного. Одночасно апеляційний суд скасував і окрему постанову, винесену у цій справі. Підставою для скасування вироку та окремої постанови була невідповідність висновків місцевого суду фактичним обставинам справи, які могли вплинути на вирішення питання про винність за-

суджених та ставили під сумнів обґрунтованість висновків і пропозицій, що містилися в окремій постанові.

При розгляді справ у апеляційному порядку необхідно звертати увагу на те, чи не виявилось постановлення помилкового вироку судом першої інстанції результатом неухважного чи недбалого ставлення суддів або осіб, які проводили досудове слідство, до виконання своїх обов'язків, і реагувати на подібні випадки винесенням окремих ухвал.

Суди апеляційної та касаційної інстанції у разі залишення вироку без змін також можуть звернути увагу окремою ухвалою посадових осіб, органів досудового слідства, прокуратури та суддів на допущені у справі порушення, які не тягнули за собою скасування чи зміни вироку.

Якість винесених окремих ухвал (постанов)

Ефективність окремих ухвал (постанов), досягнення поставлених у них цілей залежать від якості складання цих процесуальних документів, своєчасності їх направлення адресатам, а також від того, яких заходів вжито для усунення встановлених порушень закону.

Окрема ухвала має бути законною і обґрунтованою (відповідати найважливішим правовим вимогам будь-якого судового рішення). Ці загальні властивості процесуальних рішень випливають із принципу законності у судочинстві і природи процесуальних рішень як актів застосування права⁵. Крім того, окрема ухвала (постанова) повинна бути належно мотивованою і може бути винесена тільки на підставі перевірених у суді матеріалів.

Відповідно до роз'яснень, що містяться у п. 6. постанови Пленуму Верховного Суду України від 29 червня 1984 р. № 4, окрема ухвала (постанова) повинна складатися із вступної, мотивувальної і резолютивної частин, у яких мають зазначитися місце й час її винесення, найменування суду, учасники процесу, короткий зміст розглянутої справи, висновки суду про причини і умови, що сприяли вчиненню злочину, підстави цих висновків, а також, при можливості, необхідні рекомендації щодо усунення цих причин і умов та рішення про направлення ухвали (постанови) відповідному компетентному органу, посадовій або службовій особі для вжиття відповідних заходів реагування.

Матеріали узагальнення показали, що у деяких випадках винесенні судами окремі ухвали (постанови) не відповідають вимогам закону

щодо їх форми та змісту. Зокрема, деякі з них мали помилки при зазначенні статей нормативно-правових актів, на які робилися посилання, не містили найменування суду, який їх виніс, учасників процесу, змісту розглянутої справи, інколи в них взагалі не вказувалось, яких саме посадових осіб зверталася увага.

Віньковецький районний суд Хмельницької області виніс окрему постанову від 27 жовтня 2004 р. у якій помилково зазначив, що вона винесена судом у порядку ст. 25 КПК, а не 23² КПК. У цій окремій постанові не було зазначено ні найменування суду, який її виніс, ні учасників процесу, не вказано й змісту розглянутої справи. Вона не містила резолютивної частини про направлення цього документа для вжиття заходів відповідній посадовій особі.

Нерідко в окремих ухвалах (постановах) не наводяться факти, з приводу яких вони постановлені, та докази на їх підтвердження. Також в основу кожної окремої ухвали (постанови) можуть бути покладені лише достовірно встановлені при розгляді справи судом факти. Суд не вправі в окремій ухвалі посилатися на обставини, які він не дослідив.

Загальною вимогою до окремих ухвал (постанов) суду є те, що вони повинні бути конкретними і обґрунтованими. Це означає, що суд у них має вказати, в чому конкретно полягають встановлені порушення закону, які конкретно права громадян порушені, у чому це виявляється, а також вказати причини та умови, що сприяли вчиненню злочину. Встановлені судом факти повинні бути чітко викладені в окремій ухвалі (постанові), щоб кожному з адресатів було зрозуміло, що саме встановив суд і який причинний зв'язок цих фактів із вчиненням злочином чи особою винного. Нерідко такі процесуальні документи містять лише загальні визначення і вислови, в яких вказується на факт якогось порушення або неналежного ставлення особи до своїх обов'язків, без аналізу причин і умов такого явища. Інколи такі окремі ухвали взагалі не містять підстав, зазначених у ст. 23² КПК, щодо їх винесення, а є інформацією про вчинення злочину.

Наприклад, Володимир-Волинський міський суд Волинської області у кримінальній справі за обвинуваченням К. за ст. 185 КК на адресу директора загальноосвітньої школи виніс окрему постанову, в якій вказав лише на те, що підсудний К. вчинив злочин і є учнем 9 класу цієї школи. Зазначена окрема постанову не містила посилань на причини та умови, що, на думку суду, сприяли вчиненню К. злочину.

Трапляються випадки, коли суди в окремих ухвалах (постановах) неточно чи неправильно вка-

⁵ Лупинская П. А. Законность и обоснованность решений в уголовном судопроизводстве. — М., 1972. — С. 71.

зували посадових осіб або організації, до яких направляли ці процесуальні документи.

Попільнянський районний суд Житомирської області у кримінальній справі за обвинуваченням Г. за ст. 263 КК окремою постановою звернув увагу «начальника МВС України» на грубе порушення норм кримінально-процесуального закону посадовими особами Фастівського РВ УМВС України.

Відповідно до вимог, зазначених у п. 2 ч. 2 ст. 347 КПК та ч. 3 ст. 349 КПК, на окремі ухвали (постанови), винесені місцевим судом, можуть бути подані апеляції протягом п'ятнадцяти діб із моменту їх проголошення. Проте в окремих ухва-лах (постановах) суди часто вказували інші, ніж у законі, строки їх оскарження або те, що вони взагалі не підлягають оскарженню.

Наприклад, Нахімовський районний суд м. Севастополя у кримінальній справі за обвинуваченням С. за статтями 309, 310 КК виніс окрему постанову, в якій зазначив, що вона може бути оскаржена до Апеляційного суду м. Севастополя протягом семи діб.

В іншому випадку, Шевченківський районний суд м. Чернівців у кримінальній справі за обвинуваченням П. за ст. 185 КК виніс окрему постанову, в якій вказав, що вона оскарженню не підлягає.

Також поширені випадки коли суди в окремих ухва-лах (постановах) взагалі не вказували про можливість їх оскарження у апеляційному порядку.

Окремі ухвали не повинні ставити під сумнів законність і обґрунтованість вироку. Іноді суди в окремих ухва-лах (постановах) звертають увагу органів досудового слідства на допущені ними істотні порушення кримінально-процесуального закону, які за своїм змістом повинні тягти повернення справ на додаткове розслідування. Разом з тим суди, не усунувши зазначені порушення, постановляли у цих справах обвинувальні вироки. Такі окремі ухвали (постанови) за своїм змістом ставлять під сумнів законність і обґрунтованість постановлених у справах судових рішень.

Підгаєцький районний суд Тернопільської області у справі за обвинуваченням неповнолітнього Ф. за ст. 286 КК виніс окрему постанову, якою звернув увагу прокурора району на допущені органами досудового слідства під час розслідування цієї справи істотні порушення норм КПК. Зокрема, в окремій постанові суд вказав, що в порушення вимог ст. 143 КПК неповнолітній обвинувачений не був допитаний по суті пред'явленого обвинувачення; обвинувальний висновок не відповідає фактичним обставинам справи; в порушення ст. 433 КПК слідчим не встановлені всі обставини, які підлягають встановленню у справах щодо неповнолітніх. Разом з тим, за наявності

таких недоліків досудового слідства, не усунувши їх, суд постановив обвинувальний вирок.

Згідно з ч. 5 ст. 124 Конституції та ч. 1 ст. 11 Закону від 7 лютого 2002 р. № 3018 «Про судоустрій України» судові рішення ухвалюються судами іменем України. Це стосується також і окремих ухвал (постанов). Однак, всупереч цим вимогам у більшості винесених окремих ухвал (постанов) суди не вказували, що вони винесені від імені України. *Наприклад, такі недоліки мали місце при винесенні окремих ухвал у 2005 р. Сосницьким районним судом Чернігівської області.*

Відповідно до ст. 340 КПК суд, що розглядає справу по першій інстанції, при наявності підстав, передбачених ст. 23² цього Кодексу, виносить окрему ухвалу, а суддя — окрему постанову. Однак деякі судді місцевих судів, виносячи зазначений процесуальний документ, одноособово називали його окремою ухвалою, замість окремої постанови. *Так, окрема ухвала від 21 квітня 2004 р. була винесена суддею Ямпільського районного суду Сумської області у кримінальній справі за обвинуваченням К. за ст. 309 КК.*

Виконання окремих ухвал (постанов)

Окремі ухвали (постанови) слід направляти тим посадовим особам, які в силу свого службового становища можуть вжити заходів до усунення недоліків і порушень, вказаних у цих ухва-лах.

Відповідно до вимог ст. 23² КПК службові особи відповідних підприємств, установ, організацій у місячний строк зобов'язані вжити по окремій ухвалі (постанові) необхідних заходів і про їх результати повідомити суд, який її виніс. У зв'язку з цим суди повинні контролювати своєчасність і повноту виконання окремих ухвал (постанов) й реагувати на випадки невиконання або формального ставлення до їх розгляду. У разі залишення посадовою особою окремої ухвали (постанови) суду без розгляду повинно бути вжито заходів, передбачених статтями 254—257 КпАП.

У 2006 р. на 6,6 тис. винесених окремих ухвал (постанов) надійшло повідомлень про вжиті заходи щодо 4,4 тис. таких ухвал або 66,7 % (у 2005 р. — 59,3 %). Найменша кількість повідомлень про результати розгляду окремих ухвал (постанов) надійшло до судів областей: Одеської — 48 або 18,5 %, Рівненської — 22 (46,8 %), Харківської — 47 (77 %).

Проведене узагальнення показало, що суди ще недостатньо слідкують за виконанням поставлених в окремих ухва-лах (постановах) вимог, та своєчасним надходженням повідомлень про їх виконання. Значна частина окремих ухвал та постанов залишилися без розгляду, а суди на такі факти не вживали ніяких передбачених законом заходів.

У судовій практиці поширені випадки неналежного або формального виконання вимог зазначених в окремих ухвалах та окремих постановках. Інколи посадові особи, на адресу яких виносилися окремі ухвали (постанови), надсилали до суду повідомлення про їх розгляд, в яких не було зазначено які саме заходи вживалися для усунення недоліків або порушень закону. Зі змісту таких повідомлень можна зробити висновок, що вони містять формальні відписки.

Баранівський районний суд Житомирської області у кримінальній справі за обвинуваченням Ц. та інших за ст. 307 КК окремою постановою від 29 листопада 2005 р. звернув увагу керівництва УМВС України в Житомирській області на порушення кримінально-процесуального закону, допущені під час розслідування цієї справи. У повідомленні, яке надійшло до суду, було зазначено, що слідчий, який допустив порушення закону заслуговує на покарання, але беручи до уваги, що йому вже було оголошено догану з іншого приводу, цим і обмежилися при розгляді зазначеної окремої постанови суду.

Інколи до судів надходили повідомлення про виконання окремих ухвал чи окремих постанов, які містили інформацію про проведення заходів, які не мали ніякого відношення до вимог, поставлених у цих процесуальних документах. Із таких повідомлень неможливо зрозуміти, чи досягла своєї мети окрема ухвала (постанова).

Камінь-Каширський районний суд Волинської області у кримінальній справі за обвинуваченням К. за ст. 121 КК виніс окрему постанову на адресу Черченської сільської ради для вирішення питання про встановлення над неповнолітніми дітьми засудженого опіки. У повідомленні, яке надійшло до суду, голова сільської ради поінформував, що поведінку засудженого К. було обговорено на зборах селян та вжито відповідних заходів. Проте в повідомленні не вказано, чи було встановлено опіку над дітьми засудженого, з приводу чого й було винесено цю окрему постанову. Суд обмежився цією відпискою.

Відповідно до ст. 185⁶ КпАП залишення посадовою особою без розгляду окремої ухвали

суду чи окремої постанови судді або невжиття заходів до усунення зазначених у них порушень закону, а також несвоєчасна відповідь на окрему ухвалу суду чи окрему постанову судді тягнуть за собою накладення адміністративного стягнення. Порядок накладення стягнення у цьому випадку регламентується статтями 254—257 КпАП. Проте суди у більшості випадків ненадходження у встановлений законом строк повідомлень про вжиті заходи щодо окремих ухвал (постанов) обмежувалися лише направленням нагадувань відповідним посадовим особам про необхідність їх виконання та інформування суду про вжиті заходи. Але такі нагадування у багатьох випадках також залишалися без виконання.

Так, Чорнобаївський районний суд Черкаської області виніс окрему постанову на адресу виконавчого комітету Крупківської сільської ради. Суд тричі направляв письмові нагадування про необхідність виконання окремої постанови (22 травня 2004 р., 2 грудня 2004 р. та 15 січня 2005 р.), але повідомлення про виконання цієї окремої постанови до суду так і не надійшло.

Таким чином, суди в достатній мірі не користуються наданим їм законом правом на притягнення до відповідальності осіб, які залишають без розгляду окремі ухвали (постанови). Відповідно до вимог ст. 403 КПК вирок, ухвала і постанова суду, що набрали законної сили, є обов'язковими для виконання. Але найчастіше окремі ухвали (постанови) залишали без належного реагування посадові особи органів прокуратури та МВС. У таких випадках суди мають вживати відповідних заходів щодо виконання окремих ухвал (постанов) у кримінальних справах, які вступили у законну силу.

Проведене узагальнення, на нашу думку, сприятиме вдосконаленню роботи судів щодо винесення окремих ухвал (постанов), поліпшенню їх якості з тим, щоб кожна окрема ухвала була ефективним засобом зміцнення законності та правопорядку, усунення встановлених по справі фактів порушень закону, причин і умов, які сприяли вчиненню злочину.

П о п р а в к а

На стор. 41 № 8 «Вісника Верховного Суду України» за 2007 р. з технічних причин було допущено помилку. Назву статті Т.А. Чумаченко слід читати: «Предмет викрадення електричної та теплової енергії шляхом її самовільного використання: проблема визначення».

Новели цивільного судочинства *

А.Г. Ярема,
заступник Голови
Верховного Суду України,
заслужений юрист України

Г.І. Давиденко,
суддя Верховного
Суду України у відставці,
заслужений юрист України

У розд. VIII «Про визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні» ЦПК¹, якого як самостійного інституту в ЦПК 1963 р. не було, окремо регулюються визнання та звернення до виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню (гл. 1), і визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню (гл. 2).

Глава 1 складається з дев'яти статей.

У ст. 390 визначено умови визнання та виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню. Установлено, що рішення іноземного суду визнається та виконується в Україні, якщо це передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності за домовленістю ad hoc з іноземною державою, рішення суду якої має виконуватися в Україні.

Виходячи з цих умов суди повинні перевіряти наявність міжнародних договорів про взаємне надання правової допомоги між Україною і державою, про визнання та виконання рішення суду якої надійшло клопотання, а якщо такого договору немає, — домовленості України з іноземною державою про вирішення зазначених питань за принципом взаємності за домовленістю ad hoc, тобто стосовно конкретного випадку.

При застосуванні чинних міжнародних договорів щодо визнання і виконання судових рішень необхідно з'ясувати, чи не містять ці договори спеціальних заяв або застережень України. Наприклад, у Законі від 14 вересня 2006 р. № 135-V «Про приєднання України

до Конвенції про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання»² сформульовано заяву і застереження: відповідно до ст. 25 Конвенції Україна заявила, що вона поширюватиме положення цієї Конвенції на офіційні акти, як їх визначає Конвенція, тією мірою, якою положення Конвенції можуть застосовуватися до таких актів, а згідно зі ст. 26 Конвенції залишила за собою право не визнавати або не виконувати рішення чи угоди, що стосуються зобов'язань про утримання між особами, які є непрямыми родичами, та між особами, які є родичами по чоловіку або дружині, за винятком тих випадків, коли відповідні зобов'язання з утримання існували б згідно з національним законодавством України.

Поряд із цим треба враховувати відповідні положення Закону від 23 червня 2005 р. № 2709-IV «Про міжнародне приватне право». Зокрема, згідно з п. 10 ст. 1 цього Закону визнанням рішення іноземного суду є поширення його законної сили на територію України в установленому законом порядку.

Виконання рішення іноземного суду слід розуміти як застосування на території України в установленому законом порядку щодо рішень іноземних судів, які набрали законної сили, засобів примусового виконання рішень, передбачених Законом від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження».

Статтею 81 Закону «Про міжнародне приватне право» передбачено, що в Україні можуть бути визнані та виконані рішення іноземних судів у справах, які виникають із цивільних, трудових, сімейних та господарських правовідносин, вироки іноземних судів у кримінальних справах у частині, що стосується відшкодування шкоди та заподіяних збитків, а також рішення іноземних арбітражів, інших органів іноземних

* Продовження. Попередні частини «Новел...» опубліковано у журналі за 2005 р.: № 9. — С. 25—30, № 10. — С. 21—30; за 2006 р.: № 3. — С. 24—29, № 4. — С. 37—43, № 9. — С. 20—29, № 10. — С. 22—30, № 11. — С. 17—22, № 12. — С. 16—22; за 2007 р.: № 1. — С. 15—23, № 5. — С. 22—34, № 8. — С. 28—40.

¹ Тут і далі, якщо інше не застережено, мається на увазі Цивільний процесуальний кодекс України 2004 р.

² Вчинена 2 жовтня 1973 р. в м. Гаазі.

держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних і господарських справ, що набрали законної сили.

Потрібно також брати до уваги особливості виконання рішень Європейського суду з прав людини, про які йдеться в Законі від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Умови визнання та виконання рішень іноземного суду, що підлягають примусовому виконанню, роз'яснено Пленумом Верховного Суду України у постанові від 24 грудня 1999 р. № 12 «Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України» (далі — постанова від 24 грудня 1999 р. № 12). При зверненні до цих роз'яснень належить ураховувати зміни, які відбулись у відповідному законодавстві, зокрема те, що в Україні не діють положення Указу Президії Верховної Ради СРСР від 21 червня 1988 р. № 9131-XI «Про визнання і виконання в СРСР рішень іноземних судів та арбітражів», а Законом від 6 вересня 2005 р. № 2798-IV визнано таким, що втратив чинність, Закон від 29 листопада 2001 р. № 2860-III «Про визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів».

У ст. 391, якою встановлено строки пред'явлення рішення іноземного суду до примусового виконання в Україні, зазначено, що це можливо протягом трьох років з дня набрання рішенням законної сили, за винятком рішення про стягнення періодичних платежів, яке може бути пред'явлене до виконання протягом усього строку проведення стягнення з погашенням заборгованості за останні три роки.

При цьому день набрання законної сили рішенням іноземного суду не можна розуміти як дату її поширення на територію України в разі визнання рішення в порядку, встановленому законом України. Йдеться про день набрання таким рішенням законної сили за законом держави, в якій діє суд. Відповідну дату має бути зазначено в самому рішенні або у виданому іноземним судом документі.

У плані застосування зазначених строків природним є питання про наслідки їх пропуску. За цих обставин слід виходити з положень ст. 82 Закону «Про міжнародне приватне право» — про те, що визнання і виконання рішень іноземних судів здійснюється у порядку, встановленому законом України, ч. 3 ст. 23 Закону «Про виконавче провадження» — про те, що за іншими виконавчими документами (крім виданих судами України) пропущені строки пред'явлення такого документа до виконання поновленню не підлягають, а також із роз'яснень Пленуму Верховного Суду України, викладених у п. 12 постанови від 24 грудня 1999 р. № 12, відповідно до яких пред'явлення до примусового виконання рішення іноземного суду після закінчення трирічного строку

з дня набрання ним законної сили є підставою згідно зі ст. 84 Закону «Про виконавче провадження» для відмови у дозволі на виконання незалежно від того, чи такі наслідки прямо передбачені міжнародним договором, чи він містить загальне посилання на те, що порядок виконання рішень регулюється законодавством Договірної Сторони, на території якої воно повинно бути здійснене.

У ст. 392 визначено суди, які розглядають справи про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду. Установлено, що ці справи розглядаються за клопотанням стягувача судом за місцем проживання (перебування) чи за місцезнаходженням боржника (ч. 1), а якщо він не має місця проживання (перебування) чи місцезнаходження на території України або це місце невідоме, — судом за місцезнаходженням в Україні майна боржника (ч. 2). У цій статті не передбачено іншої, ніж територіальна підсудності для таких справ.

Оскільки підсудність справ про визнання і надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду визначено у ЦПК, то вирішення цих питань належить до компетенції та підсудності загальних судів. З урахуванням того, що відповідно до ст. 107 ЦПК судами першої інстанції є лише районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди, саме їм підсудні на відповідній території справи зазначеної категорії.

У ст. 393 врегульовано порядок подання клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду. Воно подається до суду безпосередньо стягувачем або у порядку, встановленому міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 1). Якщо зазначені договори передбачають подання цього клопотання через органи державної влади України, суд приймає до розгляду клопотання, що надійшло через такий орган (ч. 2).

У п. 5 постанови від 24 грудня 1999 р. № 12 Пленум Верховного Суду України роз'яснив, що через Міністерство юстиції України зазначені клопотання пересилаються в тому разі, коли такий порядок їх подання встановлено міжнародним договором, на підставі якого в даному випадку провадяться визнання й виконання рішення. У випадку, коли згідно з міжнародним договором відповідний іноземний суд має пересилати клопотання компетентному суду України через центральні органи, як такий орган виступає Міністерство юстиції, якщо це прямо передбачено зазначеним договором, а якщо прямої вказівки в міжнародному договорі немає, — Верховний Суд України, який згідно зі ст. 125 Конституції України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції.

Статтею 394 встановлено вимоги щодо форми і змісту клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду.

Таке клопотання подається у письмовій формі і має містити:

1) ім'я (найменування) стягувача або його представника (якщо клопотання подається останнім), зазначення їхнього місця проживання (перебування) чи місцезнаходження;

2) ім'я (найменування) боржника, зазначення його місця проживання (перебування), місцезнаходження чи місцезнаходження його майна в Україні;

3) мотиви подання клопотання (ч. 1).

До клопотання додаються документи, передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 2).

Якщо ж такими договорами не визначено відповідний перелік документів або за відсутності договору (коли судове рішення виконується за принципом взаємності за домовленістю *ad hoc*), до клопотання додаються:

1) засвідчена в установленому порядку копія рішення іноземного суду, про примусове виконання якого подається клопотання;

2) офіційний документ про те, що рішення іноземного суду набрало законної сили (якщо це не зазначено в самому рішенні);

3) документ, який засвідчує, що сторона, стосовно якої постановлено рішення іноземного суду і яка не брала участі в судовому процесі, була належним чином повідомлена про час та місце розгляду справи;

4) документ, що визначає, в якій частині чи з якого часу рішення іноземного суду підлягає виконанню (якщо воно вже виконувалося раніше);

5) документ, що посвідчує повноваження представника стягувача (якщо клопотання подається представником);

6) засвідчений відповідно до законодавства переклад перелічених документів українською мовою або мовою, передбаченою міжнародними договорами України (ч. 3).

Додержання кожної з передбачених гл. 1 розд. VIII вимог щодо оформлення клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду є обов'язковим. Тому, встановивши, що клопотання не оформлене відповідно до цих вимог чи до нього додано не всі перелічені в законі документи, суд залишає клопотання без розгляду і повертає його разом із доданими документами стягувачеві (або його представникові).

У ст. 395 регламентовано розгляд клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду. Про надходження такого клопотання суд у п'ятиденний строк письмово повідомляє боржника і пропонує йому в місячний строк подати можливі заперечення проти цього клопотання (ч. 1). Заперечення подаються у письмовій формі. У разі їх подання в такій формі або відмови боржника від цього, а також коли в місячний строк із часу його повідомлення про одержане судом клопотання заперечення не подано,

суддя постановляє ухвалу, в якій визначає час і місце судового розгляду клопотання, про що стягувач та боржник повідомляються письмово не пізніше ніж за десять днів до розгляду (ч. 2). За заявою стягувача або боржника і за наявності поважних причин суд може перенести час розгляду клопотання, про що повідомляє сторони (ч. 3). Часом розгляду клопотання при цьому вважаються певний день і година.

Клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду розглядається суддею одноособово у відкритому судовому засіданні (ч. 4). Неявка без поважних причин у це засідання стягувача чи боржника або їх представників, стосовно яких суду відомо про своєчасне вручення їм повістки про виклик до суду, не є перешкодою для розгляду клопотання, якщо будь-якою зі сторін не було порушено питання про його перенесення (ч. 5).

У судовому засіданні суд розглядає подані документи і вислуховує пояснення сторін, після чого постановляє ухвалу або про надання дозволу на примусове виконання рішення (якщо клопотання оформлено відповідно до закону), або про відмову у задоволенні клопотання з цього питання (за наявності передбачених законом підстав). У триденний строк із дня постановлення ухвали суд надсилає її копію стягувачеві та боржникові (ч. 6).

Якщо рішення іноземного суду вже виконувалося, суд визначає, в якій частині чи з якого часу (коли йдеться про стягнення періодичних платежів) воно підлягає виконанню (ч. 7).

При наданні згоди на примусове виконання рішення іноземного суду, в якому сума стягнення зазначена в іноземній валюті, суд визначає її в національній валюті за курсом Національного банку України на день постановлення ухвали (ч. 8).

У ст. 396 визначено підстави для відмови у задоволенні клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду.

Зазначене клопотання не задовольняється передусім у випадках, передбачених міжнародними договорами, згода на обов'язковість надана Верховною Радою України (ч. 1).

Якщо ж цими договорами такі випадки не передбачено, у задоволенні клопотання може бути відмовлено, коли:

1) рішення іноземного суду за законодавством держави, на території якої воно постановлене, не набрало законної сили;

2) сторона, стосовно якої постановлено рішення іноземного суду, була позбавлена можливості взяти участь у судовому процесі через те, що її не повідомили належним чином про розгляд справи;

3) рішення ухвалене у справі, розгляд якої належить виключно до компетенції суду або іншого уповноваженого відповідно до закону органу України;

4) судом України ухвалено рішення за спором між тими самими сторонами, з того ж предмета і з

тих же підстав, що набрало законної сили, або у провадженні суду України була справа за спором між тими самими сторонами, з того ж предмета і з тих же підстав до часу відкриття провадження у справі в іноземному суді;

5) пропущено встановлений міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, та ЦПК строк пред'явлення рішення іноземного суду до примусового виконання в Україні;

6) предмет спору за законами України не підлягає судовому розгляду;

7) виконання рішення загрожувало б інтересам України;

8) в інших випадках, установлених законами України.

Результати розгляду клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду ніякою мірою не можуть бути пов'язані із судженнями щодо правильності вирішення останнім спору по суті. Суд України, який розглядає це клопотання, не уповноважений коригувати рішення іноземного суду в будь-якій його частині, крім визначення суми стягнення у національній валюті.

Згідно зі ст. 397 ухвала про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду або про відмову в задоволенні клопотання з цього питання може бути оскаржена у порядку і строки, передбачені ЦПК. Отже, щодо оскарження таких ухвал застосовуються норми глав 1—4 розд. V ЦПК.

Статтею 398, у якій викладені правила звернення до примусового виконання рішення іноземного суду, передбачено, що на підставі цього рішення та ухвали про надання дозволу на його примусове виконання, яка набрала законної сили, суд видає виконавчий лист і надсилає його для виконання в установленому законом порядку.

Виходячи з наведених правил стягувач або його представник після набрання законної сили ухвалою про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду має на підставі ст. 368 ЦПК одержати в суді, який постановив таку ухвалу, виконавчий лист і відповідно до статей 18, 20, 20¹ Закону «Про виконавче провадження» передати його із заявою про проведення примусового виконання за цим виконавчим документом до належного органу державної виконавчої служби.

Глава 2 складається із трьох статей.

У ст. 399 визначено умови визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню. Воно визнається в Україні, якщо це передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності за домовленістю *ad hoc* з іноземною державою, рішення суду якої має виконуватись в Україні, тобто за умов, аналогічних передбаченим

для примусового виконання в Україні рішення іноземного суду, що підлягає такому виконанню.

Належність рішення іноземного суду до тих, що не підлягають примусовому виконанню, визначається виходячи із суті даного рішення. Йдеться про випадки, коли визнання наявності або відсутності прав, свобод, інтересів, обставин, фактів, подій саме по собі є способом судового захисту прав, свобод і інтересів особи, без застосування механізму примусового виконання. Пленум Верховного Суду України у п. 17 постанови від 24 грудня 1999 р. № 12 роз'яснив, що такими є рішення про визнання прав, оголошення банкрутом, визнання недійсними певних актів, визнання, оспорення чи позбавлення батьківства, розірвання шлюбу, встановлення фактів, що мають юридичне значення, усиновлення, визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою тощо.

Відповідно до ч. 1 ст. 400, яка регулює порядок подання клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, таке клопотання за умови, що це передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, подається заінтересованою особою до суду в порядку, встановленому статтями 392—394 ЦПК для подання клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду, з урахуванням особливостей, визначених гл. 2.

Отже, як щодо клопотання про примусове виконання, так і щодо клопотання про визнання рішення іноземного суду вимоги є однаковими, зокрема у частині, що стосується переліку судів, які розглядають клопотання, форми і змісту цих документів та порядку їх подання до суду.

У ч. 2 ст. 400 наведено перелік документів, які додаються до клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню. Це засвідчена в установленому порядку копія рішення іноземного суду, про визнання якого порушується клопотання; офіційний документ про те, що зазначене рішення набрало законної сили, якщо це не застережено в самому рішенні, а також засвідчений відповідно до законодавства переклад перелічених документів українською мовою або мовою, передбаченою міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Якщо міжнародним договором встановлено іншу форму засвідчення копій необхідних документів та їх перекладу, має бути дотримана саме така форма.

Наприклад, згідно з договорами з Республікою Грузія, з Естонською, Латвійською та Литовською республіками до клопотань додаються копії засвідчених судом рішень, а клопотання і додані до них документи мають бути перекладені державною мовою виконавця клопотання або російською. При цьому за договором з Естонською Республікою переклад засвідчують офі-

ційний перекладач, або нотаріус, або посадова особа запитуючої Договірної Сторони, а за договорами з Республікою Грузія і Литовською Республікою він може бути засвідчений також дипломатичним представництвом чи консульською установою цієї сторони. Відповідно до Нью-Йоркської Конвенції про визнання і виконання іноземних арбітражних рішень переклад засвідчують офіційний чи присяжний перекладач або дипломатична чи консульська установа.

Таким чином, вирішуючи питання щодо прийняття клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, суд України, як і при вирішенні аналогічного питання щодо клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду, повинен ретельно перевірити відповідність клопотання вимогам міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і законодавства щодо його форми, змісту, мови, наявності документів, які мають до нього додаватися. При цьому необхідно враховувати, що питання про виконання чи визнання рішень іноземних судів може вирішуватися лише в межах, визначених у відповідному клопотанні, а саме воно може подаватися лише особою, на користь якої постановлено рішення іноземного суду, або її належно уповноваженим представником.

Статтею 401 встановлено правила розгляду клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню.

Одержавши таке клопотання, суд у п'ятиденний строк письмово повідомляє про це заінтересовану особу і пропонує їй протягом місяця подати можливі заперечення проти клопотання (ч. 1).

Після подання заінтересованою особою письмових заперечень або в разі її відмови від цього, а так само коли в місячний строк із часу повідомлення про клопотання заперечень не подано, суддя постановляє ухвалу, в якій визначає час (тобто день і годину) та місце судового розгляду клопотання, про що письмово повідомляє заінтересованих осіб (заявника та осіб, інтереси яких безпосередньо зачіпає рішення іноземного суду) не пізніше ніж за десять днів до розгляду (ч. 2). Належне виконання судом останнього з перелічених обов'язків полягає в направленні рекомендованого листа з повідомленням про вручення.

За заявою заінтересованої особи і за наявності поважних причин суд може перенести час розгляду клопотання, про що повідомляє усіх заінтересованих осіб (ч. 3).

Розгляд клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, проводиться суддею одноособово у відкритому судовому засіданні (ч. 4).

Неявка без поважних причин у судові засідання заінтересованих осіб або їх представників, стосовно яких суду відомо про своєчасне вручення їм повістки про виклик до суду, не є перешкодою для

розгляду клопотання, якщо будь-якою із заінтересованих осіб не було порушено питання про його перенесення (ч. 5). Отже, це питання вирішується так само, як і при розгляді клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду. У таких випадках застосовуються викладені вище норми ч. 3 ст. 395 і ч. 3 ст. 401. Із цього випливає, що за заявою заінтересованої особи, яка не з'явилася за викликом суду з поважних причин, розгляд клопотання має бути перенесений на інший час.

За наслідками розгляду клопотання, а також заперечення (у разі його надходження) суд постановляє ухвалу про визнання в Україні рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, та залишення заперечення без задоволення або про відмову у задоволенні клопотання про визнання такого рішення (ч. 6). При цьому відмова можлива з підстав, установлених ст. 396 ЦПК, тобто з тих самих, що й відмова у задоволенні клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду (ч. 7).

На наведені правила розгляду клопотань про визнання рішень іноземних судів, що не підлягають примусовому виконанню, поширюється передбачене ч. 2 ст. 2 ЦПК загальне положення про те, що у випадках, коли міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, передбачено інші правила, ніж установлені цим Кодексом, застосовуються правила міжнародного договору.

Це стосується, зокрема, Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах, укладеної Державами-членами Співдружності Незалежних Держав у м. Мінську 22 січня 1993 р. та ратифікованої Законом України від 10 листопада 1994 р. № 240/94-ВР⁴, яка не регламентує процедуру розгляду клопотань про визнання рішень, що не підлягають примусовому виконанню. Відповідно до ст. 52 цієї Конвенції такі рішення, ухвалені судом кожної з Договірних Сторін, які набрали законної сили і не потребують за своїм характером виконання, визнаються на території інших Договірних Сторін без спеціального провадження за умови, що установи юстиції запитованої Договірної Сторони не ухвалили раніше в цій справі рішення, яке набрало законної сили, або що згідно з названою Конвенцією, а в не передбачених нею випадках — згідно із законодавством Договірної Сторони, на території якої рішення має бути визнано, справа не належить до виключної компетенції установ юстиції цієї Договірної Сторони.

Копію ухвали, постановленої за наслідками розгляду клопотання про визнання рішення іноземного

⁴ Про чинність цієї Конвенції для України після набуття чинності Конвенцією про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах, укладеної 7 жовтня 2002 р. в м. Кишиневі, але ще не ратифікованої Україною, див. лист Міністерства юстиції України від 21 січня 2006 р. № 26-53/7.

суду, що не підлягає примусовому виконанню, суд надсилає заінтересованим особам у триденний строк із дня її постановлення (ч. 8).

Ухвала як про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, так і про відмову у задоволенні відповідного клопотання може бути оскаржена в порядку й у строки, встановлені ЦПК (ч. 9).

На відміну від додатку № 3 до ЦПК 1963 р., в якому йшлося про порядок відновлення втраченого судового або виконавчого провадження, **розд. IX ЦПК врегульовано відновлення тільки втраченого судового провадження, причому обсяг і зміст цього регулювання зазнали певних змін.**

Зазначений розділ складається з восьми статей.

Згідно зі ст. 402 відновлення втраченого повністю або частково судового провадження в цивільній справі, яку закінчено ухваленням рішення або в якій провадження закрито, провадиться у порядку, встановленому ЦПК. Наведене означає, що при вирішенні цього питання застосовуються як норми розд. IX, так і інші відповідні положення ЦПК.

У ст. 403 окремо сказано, хто саме має право звертатись із заявою про відновлення провадження, — це особи, які брали участь у справі (ст. 26 ЦПК), та правонаступники сторін або третіх осіб (ст. 37 названого Кодексу).

Відновлення втраченого судового провадження допускається також за ініціативою суду, яка може бути виявлена у зв'язку з розглядом певної цивільної справи.

Підсудність заяви про відновлення втраченого судового провадження визначено у ст. 404. Така заява подається до суду, який ухвалив рішення по суті справи або постановив ухвалу про закриття провадження в ній. Із цього випливає, що втрачене судове провадження, яке містило постановлену ухвалу про зупинення провадження у справі або про залишення заяви без розгляду, відновленню не підлягає. У таких випадках судове провадження може бути відкрите заново на загальних підставах.

У ст. 405 більш повно, ніж до введення в дію ЦПК викладено вимоги щодо змісту заяви про відновлення втраченого судового провадження. У ній має бути зазначено, про відновлення якого саме провадження просить заявник; чи було у справі ухвалено рішення по суті або постановлено ухвалу про закриття провадження; якою саме особою з числа тих, що брали участь у справі, був заявник; хто конкретно і в якості кого брав участь у справі; місце проживання чи місцезнаходження цих осіб; що відомо заявнику про обставини втрати провадження, про місцезнаходження копій документів останнього або відомостей щодо них; поновлення яких саме документів заявник вважає необхідним і для якої мети (ч. 1).

До заяви про відновлення втраченого судового провадження додаються документи чи їх копії (на-

віть якщо вони не посвідчені в установленому порядку), що збереглися у заявника або у справі (ч. 2).

Стаття 406 містить спеціальну норму (подібної до якої раніше не було) про наслідки недодержання вимог щодо змісту заяви та відмову у відкритті провадження у справі або залишення заяви без розгляду.

Зокрема, якщо в заяві не зазначено мету відновлення провадження або відомості, необхідні для його відновлення, суд постановляє ухвалу про залишення заяви без руху, якою встановлює заявникові строк, необхідний для усунення цих недоліків (ч. 1).

Якщо мета звернення до суду, зазначена заявником, не пов'язана із захистом його прав та інтересів, суд своєю ухвалою відмовляє у відкритті провадження у справі про відновлення провадження, а коли провадження було відкрите, залишає заяву без розгляду (ч. 2). Зміст цієї норми дає підстави вважати, що суд відмовляє у відкритті провадження у справі як при поданні особою, яка брала в ній участь, заяви, не пов'язаної із захистом її прав та інтересів, так і при поданні заяви особою, яка не брала участі у справі та не є правонаступником її учасника.

Судове провадження, втрачене до закінчення судового розгляду (таким слід вважати втрачене судове провадження в цивільній справі, в якій суд не ухвалив рішення або не постановив ухвалу про закриття провадження), не підлягає відновленню в установленому розд. IX порядку. У цьому разі заявник може пред'явити новий позов. В ухвалі суду про відкриття провадження в новій справі у зв'язку із втратою незакінченого провадження про цю обставину обов'язково має бути зазначено (ч. 3).

У ст. 407 відтворено (з певними редакційними і змістовими уточненнями) раніше чинні правила розгляду справи про відновлення втраченого судового провадження. Під час такого розгляду суд використовує ту частину провадження, що збереглася, документи, видані зі справи фізичним чи юридичним особам до втрати провадження, копії цих документів, інші довідки, папери, відомості, які стосуються справи, виконавчого провадження (ч. 1).

Суд також може допитати як свідків осіб, які були присутніми під час вчинення процесуальних дій, осіб (їх представників), що брали участь у справі, а в разі необхідності — тих, які входили до складу суду, що її розглядав, або виконували судові рішення (ч. 2).

Положення про допит у справі про відновлення втраченого судового провадження як свідка особи, яка брала участь у справі, є новою нормою, що узгоджується із загальним правилом ст. 184 ЦПК про допит сторін, третіх осіб, їх представників як свідків.

Оскільки іншого не встановлено, справа за заявою про відновлення втраченого судового провадження розглядається судом першої інстанції та одноособово суддею і в тих випадках, коли втрачено провадження у справі, яка розглядалася чи підлягає розгляду колегією суддів, або колегією у складі одно-

го судді та двох народних засідателів, або у суді апеляційної чи касаційної інстанції, а втраченим судовим провадженням вважається також провадження у справі, яка знищена відповідно до законодавства у зв'язку із закінченням строку зберігання.

Відповідно до ч. 1 ст. 408 втрачене судове провадження відновлюється на підставі рішення суду, вимоги щодо ухвалення якого уточнено і деталізовано. На підставі зібраних і перевічених матеріалів суд ухвалює рішення про відновлення зазначеного провадження повністю або в частині, яку, на його думку, необхідно відновити (тепер це не пов'язується з думкою суду вищого рівня).

На доповнення до загальних вимог ст. 215 ЦПК щодо змісту рішення суду в ч. 2 ст. 408 передбачено, що в рішенні суду про відновлення втраченого судового провадження має бути зазначено, *на підставі яких конкретно даних, поданих суду і досліджених у судовому засіданні за участю всіх учасників цивільного процесу з утраченого провадження, суд вважає установленим зміст відновленого судового рішення* (тобто рішення по суті справи або ухвали про закриття провадження в ній, ухвали суду апеляційної чи касаційної інстанції), наводяться висновки суду про доведеність того, які докази ним досліджувалися і які процесуальні дії вчинялися з утраченого провадження.

Незвичними є положення наведеної норми щодо зазначення конкретних даних, поданих суду і досліджених у судовому засіданні за участю всіх учасників цивільного процесу з утраченого провадження. Очевидно, мається на увазі розгляд справи за участю всіх цих учасників, а не дослідження в такий спосіб доказів, оскільки не всі зазначені особи мають право брати в ньому участь. Та й саму участь у судовому засіданні всіх учасників цивільного процесу слід розуміти лише як потенціальну можливість. Адже не можна ставити вирішення питання про відновлення втраченого судового провадження у залежність від реальної участі їх усіх у певний час у судовому засіданні.

З аналізованої норми чітко не вбачається, чи можна віднести до конкретних даних показання осіб, які не були учасниками цивільного процесу в утраченому судовому провадженні, але були присутніми під час учинення процесуальних дій або мали доступ до документів цього провадження. На нашу думку, у статтях 407, 408 не йдеться про допустимість лише певних доказів при вирішенні справ про відновлення такого провадження. Все зумовлюється належністю доказів та їх оцінкою судом.

За недостатності зібраних матеріалів для *точного відновлення втраченого судового провадження суд ухвалою закриває розгляд заяви про його відновлення і роз'яснює особам, які беруть участь у справі, право на повторне звернення з такою самою заявою за наявності необхідних документів* (ч. 3 ст. 408). Відповідно до ЦПК 1963 р. у таких випадках суд

мав залишити заяву без розгляду, а можливості знову звернутися до суду з цього питання передбачено не було.

У ч. 4 ст. 408 відтворено положення про те, що строк зберігання судового провадження не має значення для вирішення заяви про його відновлення, але разом з тим зроблено виняток для випадків, коли останнє необхідне для виконання рішення, але строк пред'явлення виконавчого листа закінчився і судом не поновлений.

У ст. 409 по-новому трактується норма щодо судових витрат у справі про відновлення втраченого судового провадження — заявник звільняється від оплати цих витрат і відшкодовує їх лише в разі подання завідомо неправдивої заяви.

У розд. X ЦПК, який складається із чотирьох статей, *більш системно, повно і чітко, ніж раніше врегульовано правила провадження у справах за участю іноземних осіб* (ними вважаються іноземці, особи без громадянства, іноземні держави (їх органи й посадові особи) та міжнародні організації).

Процесуальні права та обов'язки таких осіб визначено у ст. 410. Ці особи мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів (ч. 1).

Усі вони мають процесуальні права та обов'язки нарівні з фізичними і юридичними особами України, за винятками, встановленими її Конституцією та законами, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 2).

Зокрема, законами України можуть бути встановлені відповідні обмеження щодо фізичних та юридичних осіб тих держав, у яких допускаються спеціальні обмеження цивільних процесуальних прав фізичних або юридичних осіб України (ч. 3).

Відмова іноземним особам у судовому захисті поза межами зазначених винятків недопустима.

У первісній редакції ЦПК регулював питання про процесуальну правоздатність і дієздатність іноземців та осіб без громадянства (ст. 411), а також процесуальну правоздатність іноземних юридичних осіб і міжнародних організацій (ст. 412), але у зв'язку з тим, що ці питання спеціально й системно врегульовано в Законі «Про міжнародне приватне право», вказані статті виключено ним із ЦПК.

Статтею 413 «Позови до іноземних держав та міжнародних організацій. Дипломатичний імунітет» внесено істотні уточнення в регулювання цих питань.

У ч. 1 визначено, що пред'явлення позову до іноземної держави, забезпечення позову і звернення стягнення на майно такої держави, яке знаходиться в Україні, можуть бути допущені лише за згодою компетентних органів відповідної держави, *якщо інше не передбачено міжнародним договором, згода на*

обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або законом України (у ЦПК 1963 р. такого застереження не було).

Акредитовані в Україні дипломатичні представники іноземних держав та інші особи, зазначені у відповідних законах України і міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, підлягають юрисдикції судів України в цивільних справах лише в межах, що визначаються принципами та нормами міжнародного права або такими міжнародними договорами (ч. 2).

Спеціально застережено, що міжнародні організації підлягають юрисдикції судів у цивільних справах у межах, установлених зазначеними міжнародними договорами або законами України (ч. 3).

Те, що у ст. 413 названо дипломатичним імунітетом, у ст. 79 Закону «Про міжнародне приватне право» іменується судовим імунітетом, який передбачає, що у випадках, коли на порушення норм міжнародного права Україні, її майну або представникам в іноземній державі не забезпечується такий же судовий імунітет, який згідно з частинами 1, 2 цієї статті (аналогічні частинам 1, 2 ст. 413 ЦПК) забезпечується іноземним державам, їх майну та представникам в Україні, Кабінет Міністрів України може вжити до цієї держави, її майна відповідних заходів, дозволених міжнародним правом, якщо тільки заходів дипломатичного характеру недостатньо для врегулювання наслідків зазначеного порушення норм міжнародного права (ч. 4).

Слід також підкреслити, що згідно зі ст. 74 названого Закону процесуальна правоздатність і дієздатність іноземних осіб в Україні визначаються відповідно до її права. На вимогу суду, який розглядає справу, іноземна юридична особа має подати оформлений з урахуванням положень ст. 13 цього Закону документ, що є доказом правосуб'єктності юридичної особи (сертифікат реєстрації, витяг із торгового реєстру тощо). У ст. 13 зазначено, що документи, видані уповноваженими органами іноземних держав у встановленій формі, визнаються дійсними в Україні в разі їх легалізації, якщо інше не передбачено законом або міжнародним договором. Як відомо, такі документи легалізуються в консульській установі України, якщо міжнародними договорами, в яких вона бере участь, не передбачено інше.

Згідно зі ст. 414 підсудність судам України цивільних справ у спорах, в яких беруть участь іноземці, а також у спорах, в яких хоча б одна зі сторін проживає за кордоном, визначається законами України (а не її законодавством, як було раніше).

Наведена норма відрізняється від ст. 424¹ ЦПК 1963 р. ще й тим, що не відтворює положень останньої про визначення законодавством України підсудності справ по спорах, в яких беруть участь особи без громадянства, іноземні підприємства та організації. Однак це не означає, що підсудність таких справ визначається інакше. Дане питання вирішується на

підставі норм Закону «Про міжнародне приватне право», який застосовується, зокрема, при визначенні підсудності судам України справ з іноземним елементом (п. 3 ст. 2). Відповідно до п. 2 ст. 1 цього Закону іноземним елементом є ознака, яка характеризує приватноправові відносини, що ним регулюються, та виявляється в одній або кількох із таких форм: хоча б один учасник правовідносин є іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою; об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави; юридичний факт, який впливає на виникнення, зміну або припинення правовідносин, мав чи має місце на території іноземної держави.

За встановленими ст. 75 названого Закону загальними правилами підсудності судам України справ з іноземним елементом (тобто за участю як іноземців, так і осіб без громадянства або іноземних юридичних осіб) вона визначається на момент відкриття провадження у справі незважаючи на те, що в його ході підстави для такої підсудності відпали або змінилися, крім випадків, перелічених у ст. 76 цього Закону (ч. 1). Передбачено, що суд відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо в суді чи іншому юрисдикційному органі іноземної держави є справа зі спору між тими самими сторонами, про той же предмет і з тих самих підстав (ч. 2). Останнє можна розуміти і як продовження провадження у справі в юрисдикційному органі вищого рівня.

Відповідно до ст. 76 Закону «Про міжнародне приватне право», яка встановлює підстави визначення підсудності справ з іноземним елементом судам України, вони можуть приймати до свого провадження і розглядати будь-які із зазначених справ у таких випадках:

- 1) якщо сторони передбачили своєю угодою підсудність такої справи судам України, крім випадків, передбачених у ст. 77 цього Закону (щодо яких встановлена виключна підсудність);
- 2) якщо на території України відповідач у справі має місце проживання чи місцезнаходження, або рухоме чи нерухоме майно, на яке можна накласти стягнення, або знаходиться філія чи представництво іноземної юридичної особи-відповідача;
- 3) у справах про відшкодування шкоди, заподіяної на території України (тобто в межах її територіальної юрисдикції);
- 4) якщо у справі про сплату аліментів або про встановлення батьківства позивач має місце проживання в Україні;
- 5) якщо у справі про відшкодування шкоди позивач-фізична особа має місце проживання або юридична особа-відповідач — місцезнаходження в Україні;
- 6) якщо у справі про спадщину спадкодавець у момент смерті був громадянином України або мав у цій країні останнє місце проживання;
- 7) якщо дія або подія, що стала підставою для подання позову, мала місце на території України;

8) якщо у справі про визнання безвісно відсутнім або оголошення померлим особа мала останнє відоме місце проживання на території України;

9) якщо справа окремого провадження стосується особистого статусу або дієздатності громадянина України;

10) якщо справа проти громадянина України, який за кордоном діє як дипломатичний агент або з інших підстав має імунітет від місцевої юрисдикції, відповідно до міжнародного договору не може бути порушена за кордоном;

11) в інших випадках, визначених законом України та міжнародним договором України.

Один із таких випадків передбачений у ст. 111 ЦПК, відповідно до якої підсудність справи про спір між громадянами України, якщо обидві сторони проживають за її межами, за клопотанням позивача визначається ухвалою судді Верховного Суду України. У такому самому порядку визначається підсудність справи про розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, які проживають за її межами.

Стаття 415 регулює (з певними уточненнями) питання виконання судових доручень іноземних судів і звернення до них із дорученнями судів України. У ч. 1 зазначено, що суди України виконують передані їм в установленому порядку доручення іноземних судів про проведення окремих процесуальних дій — вручення повісток та інших документів, допит сторін і свідків, проведення експертизи, огляду на місці тощо (тобто цей перелік не є вичерпним), за винятком випадків, коли:

1) виконання доручення порушувало б суверенітет України або загрозувало б її національній безпеці (раніше вживалися відповідно словосполучення «суперечило б суверенітету», «загрозувало б безпеці»);

2) виконання доручення не належить до юрисдикції (раніше було — до компетенції) цього суду (ч. 1).

Частиною 2 передбачено, що виконання доручень іноземних судів про вчинення окремих процесуальних дій провадиться на підставі законів України. На прохання іноземного суду під час виконання доручення процесуальні дії можуть вчинятися із застосуванням права іншої держави, якщо таке застосування не суперечить законодавству України та її публічному порядку (останнього положення раніше у ЦПК не було).

У ч. 3 підкреслено, що порядок зносин судів України з іноземними судами, коли вони звертаються до тих із дорученнями про виконання окремих процесуальних дій, регулюється законами України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 3).

Цей порядок регламентовано ст. 80 Закону «Про міжнародне приватне право», згідно з якою в разі коли при розгляді справи з іноземним елементом у суду виникне необхідність у врученні документів

або отриманні доказів, у проведенні окремих процесуальних дій за кордоном, суд може направити відповідне доручення компетентному органу іноземної держави в порядку, встановленому ЦПК або міжнародним договором України (ч. 1).

Доручення судів України про вручення документів громадянам України, які постійно проживають за кордоном, або одержання від них доказів на території іноземної держави можуть бути виконані консульською посадовою особою України відповідно до міжнародних договорів України або в іншому порядку, що не суперечить законодавству держави перебування (ч. 2).

Не зайвим буде також наголосити, що в усіх випадках здійснення провадження у справах за участю іноземних осіб необхідно пам'ятати викладені у ч. 2 ст. 2 ЦПК і ч. 2 ст. 10 ЦК положення про те, що в разі встановлення міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, інших правил, ніж передбачені ЦПК або відповідним актом цивільного законодавства, застосовуються правила міжнародного договору.

До новел належить також викладене у розд. XI «Прикінцеві та перехідні положення».

У п. 1 цього розділу час набрання чинності ЦПК було визначено альтернативно: з 1 січня 2005 р., але не раніше, ніж Адміністративним процесуальним кодексом України. Відомо, що 6 липня 2005 р. Верховною Радою України було прийнято КАС, який набрав чинності 1 вересня 2005 р. Із цієї дати почав діяти і ЦПК.

У п. 2 визначено умови набрання чинності ч. 2 ст. 84 ЦПК — це має відбутися з моменту набрання чинності законом, яким буде встановлено граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу, а до того часу зазначений розмір встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Виходячи із цього припису та статей 84—88 ЦПК, а також статей 90—95 і п. 2 розд. VII «Прикінцеві та перехідні положення» КАС Кабінет Міністрів України 27 квітня 2006 р. прийняв постанову № 590 «Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних та адміністративних справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави».

Щодо цивільних справ ця постанова регулює компенсацію як витрат на правову допомогу, так і тих, про які йдеться у статтях 85—87 ЦПК. Нею затверджено граничні розміри такої компенсації, згідно з додатком. Водночас встановлено, зокрема, що в разі коли обидві сторони у цивільній справі звільнені від оплати судових витрат, вони компенсуються за рахунок держави Державною судовою адміністрацією в їх фактичному розмірі, але не більше від граничних розмірів компенсації таких витрат. При цьому компенсація судових витрат особам, які їх зазнали, здійснюється шляхом перерахування коштів

на їх поточні рахунки в банківських установах, а підставою для неї є судові рішення.

Названою постановою також внесено деякі зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710 «Про затвердження Інструкції про порядок і розміри відшкодування витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів» (зі змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 869), зокрема виключено з Інструкції п. 8.

У додатку до постанови Кабінету Міністрів від 27 квітня 2006 р. № 590 передбачено граничні розміри таких видів компенсації витрат, пов'язаних із розглядом цивільних справ: витрат на правову допомогу стороні, на користь якої ухвалено судові рішення; за втрачений заробіток або за відрив від звичайних занять — стороні, на користь якої ухвалено судові рішення, її представників, свідкам, спеціалістам, перекладачам та експертам у зв'язку з явкою до суду; витрат, пов'язаних із переїздом до іншого населеного пункту, та за наймання житла — тим самим особам; а також витрат на оплату послуг спеціаліста, перекладача і витрат, пов'язаних із проведенням судової експертизи, огляду доказів за їх місцезнаходженням та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи.

Граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних із правовою допомогою у цивільних справах, стороні, на користь якої ухвалено рішення, встановлені залежно від того, хто за законом повинен їх компенсувати. Якщо компенсація сплачується іншою стороною, вона не може перевищувати суму, яка обчислюється виходячи з того, що особі, котра надає правову допомогу, виплачується 40 % розміру мінімальної заробітної плати за годину роботи. Компенсація ж, яка відповідно до закону сплачується за рахунок держави, не може перевищувати суму, обчислювану виходячи з того, що особі, котра надає правову допомогу, виплачується 5 % розміру мінімальної заробітної плати за повний робочий день. Оскільки цей розмір періодично змінюється, то логічно при обчисленні компенсації виходити з розміру мінімальної заробітної плати, встановленого на час надання правової допомоги.

Після набрання чинності ЦПК виявилось, що далеко не всі суди готові перейти на повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу, як передбачено ст. 197 ЦПК. Тому згідно із Законом від 8 вересня 2005 р. № 2875-IV розд. XI було доповнено п. 2¹, яким передбачено, що до 1 січня 2008 р. таке фіксування здійснюється судом тільки за вимогою особи, яка бере участь у справі, або

за ініціативою суду. В усіх інших випадках хід судового засідання, як і раніше, фіксується в його протоколі (а не в журналі судового засідання, як передбачено ст. 198 ЦПК), де мають бути зазначені:

1) рік, місяць, число і місце проведення судового засідання;

2) час початку судового засідання;

3) найменування суду, який розглядає справу, прізвище та ініціали судді (суддів), секретаря судового засідання;

4) справа, що розглядається, імена (найменування) сторін та інших осіб, які беруть участь у справі;

5) відомості про присутність осіб, які беруть участь у справі, експертів, спеціалістів, перекладачів, свідків або про їх відсутність, її причини та про вручення їм судових повісток;

6) відомості про роз'яснення сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, їхніх процесуальних прав і обов'язків;

7) усі розпорядження головуючого та ухвали, постановлені без виходу до нарадчої кімнати, а також відомості про проголошення ухвал, постановлених у нарадчій кімнаті;

8) основний зміст заяв і клопотань сторін, інших осіб, які беруть участь у справі, та ходу їх обговорення;

9) основний зміст пояснень осіб, які беруть участь у справі, а також показання свідків, усні роз'яснення та доповнення експертами своїх висновків, усні роз'яснення спеціалістів;

10) подані в судовому засіданні докази, хід їх дослідження, а якщо вони не додаються до справи, — номер, дата і зміст письмових доказів, а також ознаки та властивості речових доказів (звичайно, й назви тих і інших);

11) зміст судових дебатів;

12) відомості про проголошення рішення, ухвали за результатами розгляду справи та роз'яснення особам, які беруть у ній участь, змісту рішення, ухвали, порядку і строку їх оскарження, а також права та строку на ознайомлення з протоколом судового засідання, подання на нього зауважень;

13) час закінчення судового засідання у справі.

Підкреслено, що у протоколі мають бути відображені всі істотні моменти розгляду справи в тій послідовності, в якій вони мали місце в судовому засіданні. Протокол складається секретарем судового засідання і повинен бути оформлений та підписаний ним і головуючим не пізніше трьох днів із дня закінчення засідання. У разі необхідності цей строк може бути продовжений головуючим, але не більше ніж до десяти днів після закінчення засідання. У будь-якому випадку про підписання протоколу повідомляються особи, які беруть участь у справі.

Установлено, що особи, які беруть участь у справі, мають право знайомитися з протоколом судового засідання і протягом трьох днів після їх повідом-

лення про його підписання або після закінчення строку останнього подати свої письмові зауваження щодо неповноти чи неправильності цього документа. Головуючий розглядає зауваження і в разі згоди з ними посвідчує їх правильність. У разі його незгоди із зауваженнями вони розглядаються судом із повідомленням осіб, які брали участь у справі, про час і місце судового засідання. За результатами розгляду суд постановляє ухвалу, якою посвідчує правильність зауважень або відхиляє їх. У разі пропуску строку подання зауважень і відсутності підстав для його поновлення суд ухвалою залишає їх без розгляду. Зауваження мають бути розглянуті не пізніше п'яти днів із дня їх надходження до суду. Вони приєднуються до матеріалів справи, у тому числі тоді, коли не були розглянуті у зв'язку з вибуттям головуючого (розглядати їх може лише він).

Оскільки згідно з ч. 3 ст. 74 ЦПК судові повідомлення надсилаються особам, які беруть участь у справі, з приводу вчинення процесуальних дій, у яких участь зазначених осіб не є обов'язковою, неявка їх у судові засідання після одержання повідомлення про час і місце розгляду зауважень на протокол судового засідання не може бути перешкодою для вирішення судом цього питання.

Пунктами 3 і 4 розд. XI відповідно визнано такими, що втратили чинність, ЦПК 1963 р. та акти про його затвердження і введення в дію, а також внесено зміни до Законів від 7 лютого 2002 р. № 3018-III «Про судоустрій України» і від 25 червня 1991 р. № 1251-XII «Про систему оподаткування», пов'язані з набранням чинності ЦПК.

Так, після внесення змін ч. 3 ст. 13 Закону «Про судоустрій України» передбачає, що перегляд справ у зв'язку з винятковими обставинами здійснюється колегією суддів Верховного Суду України у складі, встановленому процесуальним законом; ч. 6 ст. 25 вже не містить положення про те, що у складі Апеляційного суду України діє судова палата у цивільних справах (оскільки апеляційний розгляд цих справ здійснюють такі загальні суди, як апеляційні суди областей, міст Києва та Севастополя, Автономної Республіки Крим); згідно з п. 1 ч. 2 ст. 47 Верховний Суд України переглядає справи у зв'язку з винятковими обставинами у порядку, встановленому процесуальним законом, а також у касаційному порядку у випадках, установлених законом.

Також у другому реченні абз. 1 підпункту 9 п. 3 розд. VII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону «Про судоустрій» було зазначено, що до законодавчого визначення суду, який здійснюватиме повноваження касаційної інстанції у цивільних справах, його утворення і початку діяльності перегляд цих справ у касаційному порядку здійснює Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України. На превеликий жаль, цього суду в законодавчому порядку визначено не було, а судді

названої палати були фізично не в змозі забезпечити розгляд у розумні строки надто великого потоку касаційних скарг. У зв'язку із цим Законом від 16 березня 2006 р. № 3570-IV у ЦПК внесено ряд змін щодо касаційного провадження⁵.

У пунктах 5—11 розд. XI ЦПК передбачено умови й дії, необхідні для забезпечення здійснення судочинства в цивільних справах після введення в дію цього Кодексу.

Так, згідно з п. 5 до набрання чинності законом, який регулює порядок сплати і розміри судового збору, цей збір при зверненні до суду сплачується у порядку й розмірах, установлених законодавством для державного мита. Інакше кажучи, в зазначений період застосовуються відповідні положення Декрету Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 р. № 7-93 «Про державне мито» (з наступними змінами).

У п. 6 було зазначено, що заяви і скарги, подані до набрання чинності ЦПК відповідно до ЦПК 1963 р., розглядаються у порядку, встановленому новим Кодексом, та що вони не можуть бути залишені без руху чи повернуті у порядку, встановленому статтями 121, 297, 327, 355 цього Кодексу, якщо були подані з додержанням відповідних вимог ЦПК 1963 р. Цим підкреслювалося, що такі наслідки не можуть застосовуватись у зв'язку зі зміною вимог щодо форми і змісту позовної заяви, порядку прийняття апеляційної скарги, подання касаційної скарги чи скарги у зв'язку з винятковими обставинами.

Пунктом 7 передбачалося, що заяви, які були подані до набрання чинності ЦПК відповідно до ЦПК 1963 р. і містили вимоги, що можуть бути розглянуті за правилами наказного провадження, за клопотанням позивача підлягали розгляду в порядку, встановленому розд. II «Наказне провадження» нового Кодексу, якщо їх судовий розгляд не розпочався за правилами позовного провадження.

Відповідно до п. 8 скарги, заяви щодо нотаріальних дій чи відмови в їх учиненні, подані до набрання чинності ЦПК відповідно до гл. 39 ЦПК 1963 р., мали розглядатися за правилами позовного провадження, встановленими новим Кодексом.

Згідно з п. 9 заяви і скарги у справах, що виникають з адміністративно-правових відносин, а також у справах щодо відмови органу державної реєстрації актів цивільного стану внести виправлення в актовий запис цього стану, подані до набрання чинності новим Кодексом за правилами, встановленими главами 29—32, 36 ЦПК 1963 р., підлягали розгляду загальним судом у порядку, встановленому КАС, а саме його розд. VII «Прикінцеві та перехідні положення»⁶.

⁵ Докладніше див. у № 5 журналу за 2007 р., с. 22—34.

⁶ Діє зі змінами, внесеними Законами від 8 вересня 2005 р. № 2875-IV, 6 жовтня 2005 р. № 2953-IV, 20 вересня 2006 р. № 160-V.

Відповідно до п. 7 цього розділу після набрання чинності КАС заяви, скарги у справах зазначених категорій, а також апеляційні, касаційні скарги (подання), заяви (подання) про перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими та винятковими обставинами у таких справах, подані і не розглянуті до набрання чинності КАС, розглядаються в установленому ним порядку. Це означало, що перелічені заяви, скарги (подання), не розглянуті на час набрання чинності КАС у порядку цивільного судочинства, підлягали розгляду за загальними правилами уповноваженими адміністративними судами.

Оскільки на той час діяв тільки Вищий адміністративний суд України, який мав здійснювати касаційний перегляд судових рішень, у тому числі й за не розглянутими на 1 вересня 2005 р. касаційними скаргами, у розд. VII КАС було викладено правила розгляду адміністративних справ на період до початку діяльності окружних та апеляційних адміністративних судів.

Так, п. 5 встановлено, що до початку діяльності окружних і апеляційних адміністративних судів підсудні їм справи вирішують у першій та апеляційній інстанціях відповідні місцеві й апеляційні загальні суди за правилами КАС.

Після початку діяльності окружного адміністративного суду адміністративні позови, подані до відповідних загальних місцевих судів у справах, що підсудні цьому суду, передаються до нього зазначеними судами, якщо провадження у справі ще не відкрито.

Після початку діяльності апеляційного адміністративного суду апеляційні скарги в адміністративних справах, подані до відповідних загальних судів, передаються ними до зазначеного суду, якщо апеляційне провадження у справі ще не відкрито (у цьому й наступних пунктах маються на увазі адміністративні справи, підсудні як окружним адміністративним, так і місцевим загальним судам відповідно до ч. 1 ст. 18 КАС).

Адміністративні справи, провадження в яких було відкрито місцевими та апеляційними загальними судами до початку діяльності відповідного адміністративного суду, розглядаються і вирішуються цими судами.

Відповідно до п. 9 після набрання чинності КАС судові рішення, які були ухвалені в першій інстанції до набрання ним чинності і не набрали законної сили, могли бути оскаржені в апеляційному порядку за правилами цього Кодексу без подання заяви про апеляційне оскарження, якщо його строк відповідно до ЦПК 1963 р. не закінчився. Неоскаржені судові рішення, ухвалені в першій інстанції до набрання чинності КАС, набирали законної сили в порядку, встановленому ЦПК 1963 р.;

На підставі п. 10 касаційні скарги (подання) на рішення загальних судів у справах, перелічених у п. 7 цього розділу, подані до набрання чинності КАС і не розглянуті Верховним Судом України, мають передаватися для вирішення до Вищого адміністративного суду України.

У п. 11 зазначено, що після набрання чинності КАС розгляд справ щодо праввідносин, пов'язаних із виборчим процесом чи процесом референдуму, здійснюється в порядку, встановленому цим Кодексом, тобто з особливостями, визначеними ст. 172 останнього.

Таким чином, у розд. VII КАС розвинуто положення п. 9 розд. XI ЦПК про розгляд у порядку, передбаченому КАС, заяв і скарг у справах, що розглядалися за правилами глав 29—32, 36 ЦПК 1963 р., підпадають під юрисдикцію адміністративних судів і не були розглянуті загальними судами станом на 1 вересня 2005 р.

Продовжуючи виклад положень розд. XI ЦПК, слід зазначити, що згідно з його п. 10 усі судові рішення (а не лише в адміністративних справах), які були ухвалені судом першої інстанції до набрання чинності ЦПК і не набрали законної сили, могли бути оскаржені в апеляційному порядку без подання відповідної заяви, якщо строк апеляційного оскарження згідно із ЦПК 1963 р. не закінчився. Так само відповідно до п. 11 судові рішення, ухвалені в апеляційній інстанції до набрання чинності ЦПК, можна було оскаржити у касаційному порядку, якщо строк такого оскарження відповідно до ЦПК 1963 р. не закінчився. При цьому в обох випадках зберігалась можливість поновлення строків оскарження.

Пунктом 12 передбачено, що заяви (а точніше згідно зі ст. 353 ЦПК — скарги) про перегляд рішень і ухвал у зв'язку з винятковими обставинами, подані до набрання чинності ЦПК відповідно до ЦПК 1963 р. (в тому числі у справах, які підпали під юрисдикцію адміністративних судів), розглядаються у порядку, встановленому новим Кодексом. Підставою для скасування чи зміни судових рішень за такими заявами, крім установлених ст. 354 ЦПК, може бути також виявлене після касаційного розгляду справи застосування судами загальної юрисдикції положення закону всупереч нормам Конституції України.

Завершуючи на цьому виклад тих змін у регулюванні цивільного судочинства, які пов'язані із прийняттям нового ЦПК, сподіваємося, що сприйняття його суддями, юридичною спільнотою і широким загалом стане важливим фактором підвищення рівня правосуддя у цивільних справах, що є настійною вимогою суспільства.

Проблеми застосування амністії в Україні

Т.І. Присяжнюк,
суддя Верховного Суду України,
кандидат юридичних наук

Верховна Рада України прийняла 19 квітня 2007 р. черговий Закон «Про амністію», який набрав чинності 9 червня цього року. Відповідно до ст. 8 цього Закону його виконання покладається виключно на суди, а з дня набрання чинності він підлягає виконанню протягом трьох місяців (ст. 17). Зважаючи на те, що при застосуванні зазначеного Закону прогнозується надходження в суди великої кількості справ і матеріалів та короткий термін розгляду питань про застосування амністії, Верховний Суд України надіслав на допомогу суддям інформаційний лист «Щодо порядку застосування Закону України від 19 квітня 2007 р. «Про амністію».

Серед невідкладних заходів, спрямованих на забезпечення своєчасного та якісного розгляду подань про застосування амністії, запропоновано, зокрема, запровадити відповідну спеціалізацію суддів. Цей крок є доволі обґрунтованим, зважаючи на неналежне матеріально-технічне забезпечення суддів, складні умови їх діяльності. Так, в Україні 2006 р. навантаження на суддів місцевих загальних судів порівняно з 2005 р. збільшилося: на розгляд до кожного судді щомісяця у середньому надходило 138,2 справи і матеріалу (у 2005 р. — 116,5)¹. Розгляд подань про застосування амністії в таких умовах, очевидно, ускладнюється, тому Верховний Суд України в межах можливого шукає оптимальних шляхів вирішення цієї проблеми.

Утім, не тільки проблеми суто практичного характеру пояснюють міркування з приводу законності й обґрунтованості застосування акту амністії. Науковці також «занепокоєні» проблемами у сфері кримінального права. В ході розвитку останнього, основним кроком якого було прийняття у 2001 р. нового Кримінального кодексу України

(далі — КК), практики й науковці переглядають його доктринальні положення, сформульовані переважно в радянські часи.

Існування інституту амністії в кримінальному праві привертає увагу у контексті реалізації принципів правової держави, зокрема, пріоритетного захисту прав і свобод людини. Що ж стосується наукових досліджень з питань застосування амністії, то вітчизняні науковці їх не робили. Ряд праць (наприклад, Ю.В. Бауліна, А.А. Березовського, С.М. Школи) були присвячені або загальним питанням інституту амністії, або окремим його аспектам.

У вітчизняній науці кримінального права, як відомо, перебуває на стадії становлення концепція захисту потерпілого від злочину, що в кримінально-правовій доктрині відображається в ідеях пріоритетного захисту прав цієї особи, визначенні об'єкта злочину як соціальної цінності (на відміну від суспільних відносин або правових благ), так званої «приватизації» права, тобто коли роль держави в застосуванні заходів кримінальної відповідальності зменшується, а приватного сегмента зростає тощо. У вказаному ракурсі пропонуємо розглянути й інститут амністії.

Виникають питання щодо поширення дії статей 85, 86 КК та Закону від 1 жовтня 1996 р. № 392/96-ВР «Про застосування амністії в Україні». Згідно зі ст. 86 КК та цим Законом амністією є повне чи часткове звільнення від кримінальної відповідальності і покарання певної категорії осіб, які засуджені за вчинення злочину, або кримінальні справи стосовно яких перебувають у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду, але не розглянуті останніми, або ж розглянуті, але вироки стосовно цих осіб не набрали законної сили.

Таким чином, згідно із законом, а отже, і позицією більшості науковців-криміналістів, амніс-

¹ Див.: Вісник Верховного Суду України. — 2007. — № 6. — С. 31.

тія — це вид звільнення від кримінальної відповідальності і покарання, який держава застосовує до необмеженої кількості обвинувачених та злочинців, незважаючи на те, які саме злочини ці особи вчинили (релевантним є тільки ступінь тяжкості цих злочинів). При цьому, як вважають прихильники застосування інституту амністії, остання є багатоаспектним соціальним заходом, що має на меті не тільки звільнення певної категорії осіб від кримінальної відповідальності, а й демонстрацію державою реалізації принципу гуманізму, «економії» кримінально-правових заходів протидії злочинності тощо².

Кожного року на підставі закону про амністію звільняють тисячі осіб. Відповідно до даних Державного департаменту України з питань виконання покарань, лише з місць позбавлення волі протягом 1992—2003 рр. було звільнено у зв'язку з амністією 151 тис. 904 особи (1992 р. — 1 тис. 313, 1994 р. — 2 тис. 380, 1995 р. — 7 тис. 990, 1996 р. — 7 тис. 987, 1997 р. — 31 тис. 188, 1998 р. — 38 тис. 542, 1999 р. — 16 тис. 710, 2000 р. — 11 тис. 944, 2001 р. — 28 тис. 818, 2003 р. — 4 тис. 642)³. Якщо погодитись із думкою про те, що кримінально-правова політика визначає основні завдання, принципи, напрями і цілі дії на злочинність та засоби їх досягнення, і виражається переважно в нормах кримінального законодавства, то застосування амністії в Україні є важливим, масштабним заходом такої політики⁴.

Проте саме в такому контексті виникає запитання: чи амністія — саме той захід, який відповідає доктрині правової держави, узгоджується як із конституційними принципами (наприклад, рівності усіх громадян перед законом або пріоритетного захисту прав людини), так і названими вище спеціальними кримінально-правовими принципами?

Держава, яка через кримінальне законодавство проголосила принцип застосування кримінальної відповідальності за вчинені злочини, актом амністії засвідчує, що кримінальна відповідальність і покарання є необов'язковими кримінально-правовими наслідками злочину, що, на нашу думку, створює в суспільстві ілюзію безкарності.

Що ж стосується відповідності акту амністії конституційному положенню про вільність і рівність усіх людей у своїй гідності та правах (ст. 21 Конституції України), рівність конституційних прав і свобод громадян та рівність останніх перед законом (ст. 24 Конституції), то слід наголосити, що в ст. 24 Основного Закону йдеться про рівно-

правність як однаковість прав людини і громадянина та про рівність людей, яка проявляється у фактичній, реальній однаковості їхніх соціальних можливостей скористатися правами і свободами людини й виконати соціальні обов'язки⁵. Саме виходячи з аспекту рівноправності вважаємо, що кожен злочинець повинен мати право на поширення на нього правових наслідків амністії, тим більше, що законодавець поширює дію цього акту на досить невизначене коло осіб. Не надавати такої можливості всім або надавати її обмежено — означає недотримуватися принципу рівноправності, незважаючи на те, що підставою для застосування цього права стало порушення прав іншої особи або держави.

З іншого боку, якщо звернути увагу на кореляцію застосування акту амністії як підстави звільнення від кримінальної відповідальності з іншими підставами, визначеними у КК (дійове каяття — ст. 45, примирення винного з потерпілим — ст. 46, взяття на поруки — ст. 47, тощо), то можна впевнено сказати, що від особи, яка вчинила злочин, не вимагається вчинення жодних дій, спрямованих на користь держави або потерпілого та які б лягли в основу звільнення від кримінальної відповідальності. І при цьому застосування вказаних статей щороку стосується лише кількох сотень осіб (приблизно від 0,7 до 1,4 тис. осіб⁶), а амністія, як зазначали, — іноді кількох десятків тисяч. Логічно пояснити, а тим більше обґрунтувати таку позицію держави складно. Отже, злочинець, який щиро кається, активно сприяє розкриттю злочину, відшкодовує завдані збитки, примиряється із потерпілим та за якого клопоче колектив, повинен дієвою посткримінальною поведінкою доводити своє право на звільнення від кримінальної відповідальності⁷, а інші злочинці — просто чекати нагоди, з якої буде ухвалено закон про амністію. Напрошується висновок: акти амністії не обґрунтовані жодною релевантною дією з боку особи, яка вчинила злочин, а застосовуються у зв'язку з визначними датами і подіями у державі.

У вказаній ситуації очевидним є порушення принципу рівності громадян перед законом, оскільки диференціація визначених у КК і законах про амністію підходів до звільнення осіб від кримінальної відповідальності є необґрунтованою.

Той факт, що законодавець при ухваленні закону про амністію фактично чинить на власний

² Див.: Сабанин С.Н. Амнистия и помилование в уголовном законодательстве России // Государство и право. — 1995. — № 11. — С. 81; Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності. — К., 2004. — С. 172; Школа С.М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помиловання в Україні. — Автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.08. — К., 2004. — 20 с. — С. 1.

³ Школа С.М. Значч. праця — С. 2.

⁴ Фріс П.Л. Нарис кримінально-правової політики України. — К., 2005. — С. 11.

⁵ Див.: Рабинович П.М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних положень). — Х., 1997. — С. 28.

⁶ <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/8E833AC59764D806C32572F10020DBC7?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=8E833AC59764D806C32572F10020DBC7&Count=500&>

⁷ Тут варто звернути увагу також на те, що дія статей 45, 46, 47 КК та деяких інших поширюється на обмежене коло злочинців — тих, які вперше вчинили злочини невеликої тяжкості, і тільки у випадку ст. 47 цього Кодексу — і середньої тяжкості.

розсуд щодо осіб, які вчинили злочини і визнані винними в судовому порядку, свідчить також про певне порушення принципу поділу влади. Ухвалюючи закон про амністію, законодавець встановлює критерії, за якими цей закон застосовується до тих чи інших категорій злочинців. Але ці критерії (вік, стать, фізичний стан, соціальний статус тощо) не були вирішальними для суду при постановленні обвинувального вироку. Підставою кримінальної відповідальності згідно зі ст. 2 КК є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом. Саме цей аспект є основоположним предметом розгляду судом кримінальних справ, вироків в яких іменем України може ухвалювати тільки суд. Законодавець дозволяє собі на основі закону про амністію певну частину цих вироків «скасувати» за відсутності виняткових обставин або обґрунтованих підстав для прийняття такого рішення!

У контексті застосування амністії слід звернути увагу на таке. Згідно з даними судової статистики, майже половина вчинюваних в Україні злочинів (39—49 %) — це крадіжки та грабежі. Тобто застосування амністії — це хоч і гуманний акт щодо засуджених (або осіб, стосовно яких проводиться розслідування кримінальної справи), але негуманне рішення щодо потерпілих, які мають право на відшкодування заподіяної злочинцем шкоди. Особи, які вчинили злочини, із застосуванням акту амністії хоча й не звільняються від обов'язку відшкодувати шкоду, але відсутній реальний контроль з боку компетентних органів за виконанням цього обов'язку.

Зазначимо, що з установ кримінально-виконавчої системи щороку у зв'язку із закінченням строків відбуття покарання або з інших передбачених законом підстав звільняють від 50 до 60 тис. осіб. Більшість цих громадян залишається поза увагою органів державної влади, соціальних інституцій, без елементарної допомоги у вирішенні питань побутового характеру та працевлаштування⁸. Суспільство здебільшого «відвертається» від колишніх засуджених, і цим спонукає їх до протиправних вчинків⁹. Виникають великі сумніви в тому, що ці особи здатні повною мірою відшкодувати заподіяну злочинцем шкоду, й водночас невиключено, що частина з них знову постане перед судом.

Таким чином, правова держава, яка проголошує пріоритетним захист прав і свобод людини, може здійснювати акт прощення лише тих злочинців, які вчинили злочин проти держави як такої (наприклад, злочини проти національної безпеки) або її безпосередніх інтересів (наприклад, злочини у

сфері оподаткування тощо). Зазіхати на сферу порушення прав приватних осіб, на необхідність притягнення до кримінальної відповідальності, а також на можливість відшкодування заподіяної шкоди держава не повинна, тим більше, що саме держава, яка зобов'язана вживати превентивних заходів боротьби зі злочинністю, не забезпечила захист громадян від вчинення проти них злочинів.

На відміну від вітчизняної практики застосування амністії¹⁰, у світі відношення до «прощення злочинців» як правового явища було вельми неоднозначним. Так, ще італійський просвітник Ч. Беккарія зазначав, що в досконалому законодавстві, де злочини помірні, а суд праведний та швидкий, прощення не повинно мати місце. Видатний юрист XVIII ст. І. Бентам також вважав, що якщо закони занадто жорстокі, то помилування є необхідним їх доповненням; але таке доповнення є злом, і там, де закони добрі, не має сенсу мати магічну паличку, що здатна їх знищити. Ця тенденція чітко виражена у кримінальному законодавстві країн Західної Європи. Так, у Кримінальному кодексі Франції 1791 р. інститут прощення не включений. А на сучасному етапі закони про амністію ухвалюють тільки щодо злочинів, вчинених проти інтересів держави в цілому — наприклад, закон ФРН, що стосується реформування податкової системи (ним було оголошено податкову амністію; 1990 р.), закон ФРН про оголошення звільнення від кримінальної відповідальності (був застосований стосовно осіб, котрі ухилилися від сплати податків; 2003 р.), а також закон Нідерландів про амністію нелегальних мігрантів (2006 р.) тощо. В Австрії кримінально-політична дискусія щодо законопроекту про амністування нелегальних капіталів та податкова амністія як така наразилися на критику науковців, була навіть відхилена рішенням Конституційного Суду Австрії як антиконституційна. При цьому в основу висновку цей Суд поклав міркування про порушення конституційного принципу рівності громадян перед законом.

Зауважимо, що в Австрії після закінчення Другої світової війни було застосовано 13 актів амністії, серед них щодо закриття кримінальних справ стосовно осіб, які боролися проти націонал-соціалізму та фашизму (Закон від 21 грудня 1945 р.); з нагоди річниці незалежності Австрії (Закон від 31 березня 1955 р.); стосовно політичних злочинів (Закон від 14 березня 1957 р.); з нагоди тридцятої річниці незалежності Австрії (Закон від 19 березня 1975 р.); з нагоди п'ятдесятої річниці незалежності Австрії, со-

⁸ Див.: Громадські роботи: практика призначення та виконання. — К., 2005. — С. 10.

⁹ Звичайно, розглядувана проблема пов'язана не так із застосуванням акту амністії, як із проблемою призначення судами покарання у відпозбавлення волі при одночасній можливості обрання альтернативних видів покарання.

¹⁰ Ще в Росії у 1551 р. Стоглавий собор запропонував ввести правило, згідно з яким до Росії необхідно звільняти тих «тюремних сидільців», які засуджені за нетяжкі злочини. Із того часу в Росії (відповідно і на частині території України) маніфести царя про звільнення від покарання з приводу різних подій стають традиційними (див. напр.: Таганцев Н.С. Русское уголовное право: Лекции. В 2-х т. — Т. 2: Часть Общая. — М., 1994. — С. 365).

рокаріччя підписання австрійського державного договору, а також вступу до Європейського Союзу (Закон від 19 травня 1995 р.). Зміст та обсяг зазначених актів у цій країні були різними. Дослідники вказують, що кількість закритих кримінальних справ унаслідок застосування законів про амністію після Другої світової війни значно перевищувала кількість тих, які були закриті пізніше¹¹.

Під час обговорення у парламенті Австрії проекту Закону про амністію 2005 р. (коли збіглися за часом річниці незалежності країни, підписання державного договору та вступу до ЄС) доповіда-

чі особливу увагу звернули на те, що необхідно в обов'язковому порядку виключити поширення дії акту амністії на рецидивістів та осіб, що вчинили тяжкі насильницькі та сексуальні злочини, злочини, жертвами яких стали, зокрема, неповнолітні.

З огляду на наведене можна дійти висновку, що на сьогодні є необхідність внести зміни до Закону «Про застосування амністії в Україні», істотно звуживши сферу його застосування. Зі свого боку пропонуємо ввести в ужиток поняття «умовна амністія», коли б на підставі акту амністії осіб звільняли від кримінальної відповідальності або покарання за умови відшкодування шкоди потерпілому чи утримання від вчинення правопорушень протягом певного часу.

¹¹ <http://www.parlinkom.gv.at>

S u m m a r y

Examines issue concerning grounds of application of the act of amnesty with regard to the certain categories of criminals by national lawmaker. The author proposes to introduce changes into existing Law "On application of amnesty in Ukraine" by substantial narrowing sphere of its using and putting into practice notion of "conditional amnesty".

Позбавлення батьківських прав як спосіб захисту прав та інтересів дитини (дослідження судової практики)

Н.О. Міненкова,
суддя Апеляційного суду Харківської області

Щоб повірити в добро, необхідно самому спробувати робити добро.

Л.М. Толстой

Закон від 26 квітня 2001 р. № 2402-III «Про охорону дитинства» (далі — Закон № 2402-III) та інші нормативно-правові акти, що регулюють суспільні відносини у сфері захисту прав дитини, ґрунтуються на Конституції України, Конвенції про права дитини (далі — Конвенція), міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Відповідно до ст. 11 Закону № 2402-III сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього. Кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків. Право дитини на отримання належного сімейного виховання виникає у неї з моменту народження.

Проте статистика свідчить, що в Україні дуже багато дітей, позбавлених такого права через різні обставини: небажання або неможливість батьків виконувати обов'язки з утримання та виховання дітей, пияцтво та аморальну поведінку батьків тощо. У зв'язку з цим постає питання про позбавлення їх батьківських прав або відібрання від них дітей.

За 2005 р. місцеві суди м. Харкова та Харківської області розглянули 887 цивільних справ про позбавлення батьківських прав, зокрема із задоволенням позову — 855. У 2006 р. до судів надійшло 1099 цивільних справ зазначеної категорії, в яких ухвалено 924 рішення, у тому числі із задоволенням позову — 892¹.

У результаті перевірки цивільних справ про позбавлення батьківських прав, розглянутих судами за

¹ Згідно з даними відділу організації діяльності судів та судової статистики Територіального управління державної судової адміністрації в Харківській області.

вказаний період, було виявлено, що суди, захищаючи права та інтереси дітей, застосовують норми законодавства, яким регулюються ці правовідносини, зокрема Сімейного кодексу України (далі — СК), неповною мірою, що негативно позначається на розв'язанні проблеми дитячої безправності, бездоглядності, безпритульності та незахищеності.

Згідно з цими статистичними даними більшість цивільних справ зазначеної категорії розглянули суди Харківської області (районні: Балаклійський, Харківський, Зміївський, Краснокутський, Дергачівський; міськрайонні: Лозівський, Первомайський та ін.), розташовані в районах із низьким рівнем життя громадян (відсутність житла, роботи тощо).

Основними підставами позбавлення батьківських прав є пияцтво обох батьків та ухилення їх від виконання своїх обов'язків щодо виховання дітей. У деяких цивільних справах про позбавлення батьківських прав обох батьків встановлено, що діти проживають у будинках без світла, опалення, водопостачання через несплату батьками комунальних послуг.

Наприклад, у цивільній справі за позовом Рунівщинської сільської ради Зачепилівського району Харківської області до Р. про позбавлення батьківських прав було встановлено, що відповідачка не має житла, проживає із сином 1993 р. н. у приміщенні без опалення і світла на фермі, де працює сторожем і отримує 237 грн заробітної плати.

Із пояснень відповідачки вбачалося, що вона заперечувала проти позову, посилаючись на те, що не може утримувати сина, який її не слухає, через матеріальну скруту та стан здоров'я. Суд дійшов висновку про задоволення позовних вимог, пославшись також на пояснення представника позивача про те, що хлопчик агресивно поводиться зі своїми однолітками, викликаючи обурення в односельців.

За змістом п. 2 ч. 1 ст. 164 СК суд може позбавити матір, батька батьківських прав, якщо вона, він ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини.

Позбавлення батьківських прав є крайнім заходом впливу на осіб, які не виконують батьківських обов'язків, і способом захисту прав та інтересів дитини.

Ухилення від виконання батьківських обов'язків засвідчує вину батька чи матері перед дітьми. Позбавляючи особу батьківських прав, необхідно враховувати, як вона ставиться до дитини, умови проживання, а також її індивідуальні особливості тощо.

У наведеній вище справі, на наш погляд, не йдеться про винну поведінку матері, оскільки вона не ухилялася від виховання дитини, а через об'єктивні причини не мала змоги як належить її виховувати та утримувати. Вважаємо, що в цьому разі

потрібно було порушити питання про влаштування дитини до державного закладу і не позбавляти матір батьківських прав. До того ж суд на порушення ст. 171 СК, вирішуючи питання, що стосуються подальшого життя сина відповідачки, не врахував його думку, хоча на час розгляду справи хлопчику виповнилося 12 років.

Відповідно до ст. 12 Конвенції держави-учасниці зобов'язані забезпечити дитині, здатній формулювати власні погляди, право вільно їх висловлювати з усіх питань, що її стосуються, і цим поглядам має приділятися належна увага згідно з віком дитини та зрілістю.

Із 200 переглянутих цивільних справ про позбавлення батьківських прав вбачається, що суди не виконували зазначених вимог закону — не з'ясовували думок дітей, чиїх батьків позбавляли батьківських прав.

Вважаємо, що в судах слід запровадити спеціалізацію з розгляду справ зазначеної категорії. Розгляд справ суддями, обізнаними з усіма відповідними законами, дасть змогу уникнути помилок у прийнятті рішень.

Задовольняючи позовні вимоги про позбавлення батьківських прав, суди в більшості справ не вирішують питання про стягнення з батьків аліментів на утримання дітей, що передбачено ст. 248 СК. Про це свідчать і статистичні дані за 2005 і 2006 рр., згідно з якими при ухваленні лише п'яти відсотків рішень вирішувалося питання про стягнення аліментів. Такий спрощений підхід до розгляду справ про позбавлення батьківських прав призводить до повної безвідповідальності батьків, які ухиляються від своїх обов'язків щодо виховання та утримання дітей.

Аліменти з батьків стягуються на користь державних установ, органів опіки і піклування, дитячих закладів або закладів охорони здоров'я.

Відповідно до ст. 193 СК влаштування дитини до школи-інтернату, військового ліцею чи медичного закладу, іншого державного чи комунального закладу не є підставою для припинення стягнення аліментів.

Якщо особу позбавляють батьківських прав, вона втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків її виховувати. Разом з тим згідно з ч. 2 ст. 166 СК така особа не звільняється від обов'язку утримувати дитину. Одночасно з позбавленням батьківських прав суд на вимогу позивача або з власної ініціативи може вирішити питання про стягнення аліментів на дитину, навіть якщо в позові такої вимоги немає.

За рішенням суду аліменти можуть бути перераховані на особистий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України (далі — Ощадбанк) як гарантія її матеріальної незалежності в майбутньому, але механізм перерахування їх мало відомий. Так, ухвалюючи рішення про стягнення

аліментів на утримання дитини, переданої органу опіки і піклування для влаштування у державний дитячий заклад, деякі суди зобов'язували батьків перераховувати аліменти на депозитні рахунки державної виконавчої служби району (щоб гроші можна було перерахувати дитині після відкриття її особистого рахунку), деякі — на користь органів опіки і піклування або інших державних установ.

У справі за позовом служби у справах неповнолітніх Чугуївської районної державної адміністрації про позбавлення батьківських прав З. Чугуївський міський суд Харківської області постановив стягнути аліменти на користь держави.

Проте перебування дитини в державному закладі фінансується за рахунок бюджетних коштів. Статтею 193 СК передбачено перераховувати кошти, які надходять дитині, на її особистий рахунок у відділенні Ощадбанку. Але механізму таких розрахункових операцій не розроблено, через що є умови для зловживань.

Під час розгляду справ зазначеної категорії виникають проблеми в застосуванні п. 2 ч. 1 ст. 248 СК, в якому йдеться про збереження за дитиною права користуватися житлом, у якому вона раніше проживала.

Відповідно до ст. 18 Закону № 2402-III держава забезпечує право на проживання дитини в таких санітарно-гігієнічних та побутових умовах, що не завдають шкоди її фізичному та розумовому розвитку.

Контроль за додержанням батьками або особами, які їх замінюють, майнових і житлових прав дітей при відчуженні жилих приміщень та купівлі нового житла покладено на органи опіки та піклування.

У ст. 25 Закону № 2402-III також передбачено, що у разі передання дітей, позбавлених батьківського піклування, під опіку чи піклування, влаштування в будинки дитини, дитячі будинки, школи-інтернати, дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї жиле приміщення, в якому вони проживали, зберігається за дітьми протягом усього часу перебування їх у цих закладах, в опікунів чи піклувальників незалежно від того, чи проживають у жиллому приміщенні, з якого вибули діти, інші члени сім'ї. Жиле приміщення, яке зберігається за дітьми, може бути передано в оренду іншим громадянам на строк до повернення дітей із зазначених закладів (нормою закону не передбачено порядку отримання коштів за оренду цього приміщення та не зазначено розпорядника цих коштів).

Суди, вирішуючи питання про влаштування до державних чи комунальних закладів дітей, батьки яких позбавлені батьківських прав, не з'ясовують статусу жилих приміщень, в яких проживали діти, за ким із батьків житло зареєстроване, чи залишається у ньому хтось проживати.

Summary

Analyzes complicated issues arising in civil trials on deprivation of parental rights. The author pays special attention to the fact that norms of the Family Code of Ukraine and other laws regulating these full legal relations are necessary to be applied by courts.

У ст. 247 СК зазначено, що незалежно від переїзду дитини до опікуна чи піклувальника, часу проживання поза квартирою влаштування до навчального, виховного закладу не позбавляє її права на користування помешканням, у якому вона раніше проживала. Отже, дитина може повернутися в це помешкання. Тому суд має право одночасно з позбавленням батьківських прав з власної ініціативи вирішувати питання про збереження за дітьми жилих приміщень, в яких вони проживали разом із батьками.

Вирішуючи питання про влаштування до державних чи комунальних закладів дітей, батьки яких позбавлені батьківських прав, суди дуже рідко застосовують положення зазначених статей. Це можна пояснити і тим, що законодавством не напрацьований порядок застосування вказаних норм закону на практиці.

На нашу думку, правильною є практика тих судів, які в рішеннях зазначають про збереження за дітьми прав на квартиру, в якій діти проживали.

Відповідно до вимог частин 4, 5 ст. 167 СК якщо дитина не може бути передана другому з батьків, переважне право перед іншими особами на передання їм дитини мають, за їхньою заявою, баба та дід, повнолітні брати та сестри, інші родичі, мачуха, вітчим. Якщо жодна з названих осіб не бажає забрати дитину або забезпечити належним сімейним вихованням, суд передає її органам опіки й піклування.

У більшості цивільних справ про позбавлення батьківських прав немає відомостей про родичів дітей, які мають бажання і можливість узяти їх на виховання.

Суди часто не розмежовують підстав позбавлення батьківських прав, які визначені в ст. 164 СК, і не посилаються на пункти цієї норми.

Аналіз розглянутих судами цивільних справ зазначеної категорії дав змогу виявити соціальну проблему, що існує на рівні держави. Соціальна незахищеність дітей, порушення їхніх прав, честі та гідності очевидні. Держава повинна вирішувати проблему захисту дітей. На нашу думку, необхідно удосконалити законодавство щодо влаштування, утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківського піклування; чіткіше виписати важливі для подальшого життя дітей норми, що регулюють перерахування коштів, які стягуються на їхню користь, на їхні особисті рахунки, а також житлові питання дітей, позбавлених батьківського піклування і переданих на виховання до державних закладів.

У захисті прав дітей важлива роль належить і судам. Вони мають розглядати справи відповідно до чинного законодавства, яким врегульовано ці правовідносини.

До 70-річчя
Голови Верховного Суду України у відставці
Віталія Федоровича БОЙКА

НЕ ВІДСТУПАЮЧИ ВІД ПРАВДИ НІ НА КРОК

Віталій Федорович Бойко належить до того післявоєнного покоління феноменальних працелюбів, ентузіастів, на долю яких випало відроджувати з руїн країну. Приклад самовідданого служіння Батьківщині, народу вони брали з улюблених героїв — Павки Корчагіна, молодогвардійців — і намагалися наслідувати їх. І хоч умови життя, в яких відбувалося формування особистості, були складними в ті суворі повоєнні часи, їхня юність не була похмурою. Вони насправді були окрилені вірою в світле майбутнє. В уявленні юного Віталія суд був органом захисту тих, хто цього потребував. Саме тому він свідомо обрав професію юриста. Але близьких його намір здивував, адже суд, на їхнє переконання, був каральним органом, незалежно від того, винна людина чи ні. Та Віталій Федорович усім життям, своєю діяльністю доводить, що суд повинен бути вершителем справедливості.

Народився В.Ф. Бойко 30 вересня 1937 р. в с. Кропивне Ніжинського району Чернігівської області. Мати — Мотря Олексіївна — «відпрацьовувала» трудодні в колгоспі, а щоб прогодувати сім'ю, займалася пошиттям одягу. Батько — Федір Федорович, прийшовши з Великої вітчизняної війни, столярював. У людях подружжя Бойків поважало чесність і працьовитість. «Батьки трудилися з ранку до ночі й п'ятеро своїх дітей привчали до праці, — згадує Віталій Федорович, — ми, діти, все вміли робити по господарству: й одержину підшити, і стілець змайструвати».

Віталій мріяв стати начальником залізничної станції і в 1951 р., закінчивши школу, подав документи до Київського залізничного технікуму, але не склав іспит з алгебри. Повернувся до дому і вступив до Ніжинського технікуму підготовки культурно-освітніх працівників. Він вчився театрального мистецтва, чудово грав на домбрі й пишався, коли студентський оркестр зайняв перше місце на Чернігівському конкурсі народної самодіяльності. Після закінчення технікуму працював завідуючим сільського клубу в Бобровицькому районі. Потім служив у радянській армії. У 1959 р. вступив до Харківського юридичного інституту, а через чотири роки закінчив його із відзнакою.

Із перших днів роботи в районному суді Віталій Федорович побачив, що при здійсненні правосуддя порушується норма Конституції УРСР, в якій передбачалося: «Судді незалежні і підкоряються тільки закону». Це

стало для молодого юриста непростою моральною дилемою, адже навчався одному, а в реальному житті стан речей виявився дещо іншим.

25 серпня 1963 р. виборці обрали його суддею Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська, а вже наступного дня довелося розглядати замість іншого судді, який захворів, справи, пов'язані з виселенням громадян. Згодом розглядав кримінальні справи приватного обвинувачення — на перший погляд незначні, але по-своєму складні й «довготривалі». І завжди виявляв принциповість, щоб не запламувати звання народного судді.

Один із прикладів — справа, пов'язана зі спекуляцією шифером. У судовому порядку потрібно було допитати одного з керівників райвиконкому з приводу надання дозволу на видачу шиферу. Оскільки в судовому засіданні з'ясувалося, що обвинувачені ділилися із посадовими особами грошима, які отримували від продажу цього будівельного матеріалу, виникла необхідність допитати цих посадовців, однак працівник райвиконкому до суду не з'явився, тому що райком партії це заборонив. І В.Ф. Бойко проявив, як на той час, неабияку сміливість, зателефонувавши секретарю райкому партії: «Для установлення істини у справі потрібно допитати посадову особу». Віталію Федоровичу відповіли: «Вирішуйте справу без допиту, ми не дамо ганьбити в суді представника радянської влади!». І тоді молодий суддя зрозумів, наскільки не-

рівне становище громадян щодо обов'язку з'явитися до суду та дати свідчення. Такі випадки були непоодинокі, що свідчило — суд не був справді незалежним.

«Суд, — ділиться міркуваннями Віталій Федорович, — був, по суті, одним із державних органів, які мали спільне завдання боротися зі злочинністю, а не органом правосуддя, що повинен розглядати, зокрема, скарги громадян на рішення, дії чи бездіяльність владних структур. За рівнем важливості, — продовжує В.Ф. Бойко, — на першому місці завжди були кримінальні справи, які розглядалися з урахуванням того, що вони вже «апробовані» працівниками слідчих органів і прокуратури. Суду певною мірою залишалася роль дублера, який оголошував обвинувальний висновок, складений органами

Із молодшими сестрами та братами (1956 р.)

Голова Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська В.Ф. Бойко (ліворуч) і суддя П.Д. Цибенко під час вирішення службових питань (1971 р.)

слідства. І було дуже непросто виправити помилку, допущену ними під час збирання доказів, кваліфікації дії особи. У зв'язку з цим дуже часто виникали конфлікти, непорозуміння з приводу подальшого руху конкретної справи, долі обвинуваченого.

У складних ситуаціях В.Ф. Бойко завжди виявляв принциповість, тим більше, що як голова суду відповідав за стан справ у цьому органі. Віталій Федорович вважав хибною практику вплив на судову діяльність з боку органів юстиції, які мали її забезпечувати. Саме органам юстиції надавалися статистичні звіти, в тому числі про застосування видів покарання. Такі дані доводилися до відома районних керівників та аналізувалося, за які злочини засуджено особу до позбавлення волі, яка кількість засуджених. І чим суворішими були вироки, тим, вважалося, ефективніше працювали судді. «Це нагадувало «план до двору», коли селян обкладали непомірними податками», — згадує В.Ф. Бойко.

Обіймаючи посаду голови Донецького обласного суду, він категорично виступив проти такої практики оцінки роботи суду, і не тільки на обласній нараді, а й на колегії Міністерства юстиції УРСР.

— Власне, органи виконавчої влади, підтримуючи таку практику, орієнтували суддю на посилення репресій. Суддів критикували за низький відсоток застосування покарань у виді позбавлення волі та за надмірне застосування умовного покарання, нижче від найнижчої межі тощо. Я був упевнений, що не можна оцінювати роботу суддів тільки за такими показниками. І в Донецькій області таку практику скасували.

На обласній нараді голова суду В.Ф. Бойко виступив і сказав: «Шановні судді, не можна орієнтуватися лише на процентні показники, оцінюючи якість судової роботи, адже це слід робити за результатами розгляду конкретної справи. Інакше це призведе до неправильних висновків про якість роботи суддів. Потрібно визначити характер судової помилки, з'ясувати, що до неї призвело.

Можливо, вирок скасували і провадження у справі закрили, тому що виявлено нові обставини або не виявлено складу злочину, або засуджений помер. А в статистичному звіті лише зазначено: вирок скасовано і справу закрито. І хоча причини не вказані, але за кількістю скасованих вироків оцінюється робота судді».

Багато надуманих статистичних даних чиновники використовували для кри-

тики суду, тиску на нього, намагаючись керувати за допомогою адміністративних важелів. Згадаймо, що всі судді були членами комуністичної партії і як комуністи зобов'язані були втілювати в життя вимоги партійних органів щодо боротьби зі злочинністю. Тим більше, що в партійних органах часто заслуховували звіти суддів, приймали рішення за результатами їхньої роботи. Через таку практику суд і прокуратура не могли пред'являти один до одного претензій. Сама система була такою, що говорити справді про незалежність судових органів не доводилося.

Комфортних психологічних умов для роботи В.Ф. Бойко ніколи не мав. Коли його обрали головою Донецького обласного суду, вирішував більш складні питання, ніж у районному суді. І з перших кроків на цій посаді Віталій Федорович проявив волю і непохитність своїх принципів.

— Пам'ятаю справу, пов'язану з порушенням правил валютних операцій. Команда донецьких футболістів приїхала з Іспанії. Гравець привіз валюту, яку передав цивільній особі. Це була кримінально карана дія. У справі були притягнуті до кримінальної відповідальності лише виконавці злочину. Але коли справа надійшла в обласний суд, ми, безперечно, не погодилися з таким підходом і порушили питання: а хто організував її перевезення? І тому повернули справу на додаткове розслідування прокурору із пропозицією вирішити питання про притягнення до відповідальності організатора злочину. Таку позицію суду сприйняли в штики. У нас відбулася дуже серйозна розмова за участю тих, хто патрунував футбольний клуб, і представників правоохоронних відомств. Це для них був великий ляпас. Але питання було поставлено рубя: ні, так робити не можна!

Описані події сталися на другий-третій місяць роботи Віталія Федоровича в Донецькому обласному суді. Власне, не він цю справу розглядав, а інший суддя обласного суду постановив рішення у справі. Але В.Ф. Бойко вважав, що голова суду завжди несе відповідальність за здійснення пра-

восуддя. Витримавши той тиск, відчув, що працювати йому стало легше, до його думки, пропозицій почали прислухатися.

Якось, прийшовши в облвиконком, Віталій Федорович побачив: двоє суддів «чергують» під час прийому громадян керівниками облвиконкому. Голова Донецького обласного суду обурився: «Хіба можна допустити, щоб суддя давав консультації громадянам, які йдуть на прийом до керівників області? Адже потім це може ускладнити розгляд їхніх справ у судді».

В.Ф. Бойко зумів переконати керівників Донецького облвиконкому, що треба таку практику скасувати. Після цього одразу відчув, наскільки зріс його авторитет серед інших суддів, бо він довів, що може відстояти свою точку зору і досягти своєї мети. А тоді йому ще й сорока років не було, як для судді молодий вік, а вирішив кардинальне питання. В суддівській практиці Віталія Федоровича траплялося багато випадків, коли не тільки відстоював свою позицію, навіть ризикуючи кар'єрою, а й був далекоглядним.

Одного разу представники прокуратури, перевіряючи деякі шахтоуправління Донеччини, виявили факти розкрадання державного майна в особливо великих розмірах. Місяців через два-три в обласний суд почали надходити справи, пов'язані із цим злочиним. Аналізуючи їх, В.Ф. Бойко з'ясував, що там багато неправдивих, суперечливих доказів.

— Ми не могли робити так, як пропонували слідчі органи, ми повинні все вирішувати згідно із законом, — розповідає Віталій Федорович.

І він зробив «хід конем»: пішов до першого секретаря обкому, пояснив, що у справах, які надходять на розгляд в обласний суд, неякісно проведено слідство, що обсяг пред'явленого обвинувачення не відповідає вчиненому, щодо цього виникає багато сумнівів, тому обласний суд почав повертати ці справи на додаткове розслідування. Слідчі, обласна прокуратура, ясна річ, обурювалися і намагалися за допомогою різних засобів вплинути на суд, зокрема, через партійні органи, але їм це не вдалося. Одне слово, стосунки були непрості, але завжди В.Ф. Бойко ставив питання принципово.

— Мені, до речі, пощастило працювати з розумними керівниками, особливо на Донеччині, — згадує Віталій Федорович, — Одразу відчув різницю між дніпропетровським кланом чиновництва і донецьким. Із донецькими службовцями можна було знайти спільну мову, вони прислухалися до альтернативної думки — не було такого диктату. Я працював у Донецькій області десять років і згадую, які хороші стосунки в мене склалися із керівниками місцевої прокуратури.

Коли В.Ф. Бойко бачив помилку, хай і неістотну, але яка могла зіпсувати людині життя,

він не міг допустити, щоб ця помилка залишилася невиправленою.

— Пригадую, одного студента, майбутнього працівника побутової сфери, затримали в аеропорту за те, що він мав при собі ножа (з'ясувалося, що після закінчення інституту в Узбекистані, професор подарував йому традиційний національний ніж). Справу було передано до суду. Ясна річ, були ознаки складу злочину — носіння холодної зброї. Його засудили до покарання, яке перегородило шлях у кар'єрі. Юнак прийшов до мене на прийом. Я поспілкувався з ним і дійшов висновку, що рішення у справі прийняли формально правильно, а по суті, позначалися з людини. Опротестував вирок у справі та порушив питання про його скасування, оскільки умислу на порушення громадського порядку в засудженого не було. Але щоб «не псувати» показники прокуратури, оскільки це вважалося б необґрунтованим засудженням, повернули справу слідчому органу на додаткове розслідування, і він закрив справу. Мені завжди було приємно робити людині добро. І при цьому завжди думав, як вирішити справу, щоб було по закону.

— Але ж по закону — не завжди по справедливості? — запитую.

— Це справді проблема. Суддя — це «говорячий закон». Закон у нас буває несправедливий з точки зору громадян, котрі, відчуваючи на собі його дію, переносять своє негативне ставлення на суддю, який застосовує цей закон... І підривається авторитет не тільки судових органів, а й держави.

Пам'ятаємо так звану боротьбу із дрібною підприємницькою діяльністю та спекуляцією. В.Ф. Бойко пригадає одну з таких справ.

У радгоспах області була проблема з очищення закслених теплиць. Це була дорога й копітка робота. І от працівники одного науково-дослідного інституту виготовили

розчин, за допомогою якого це можна робити досить швидко. Організувалися бригади, які укладали з радгоспами договори за офіційними розцінками. Але вони виконували це набагато швидше, і тому отримували великий прибуток. Звичайно, декому це не сподобалося і до кримінальної відповідальності притягли не тільки членів бригад, а й керівників радгоспів. І в цьому випадку Віталій Федорович проявив тверду волю і довів, що тут немає складу злочину.

У 1986 р. В.Ф. Бойко був призначений на посаду першого заступника Міністра юстиції УРСР. Цей період його діяльності припав на часи демократизації в суспільстві, що розпочалася з приходом до влади М.С. Горбачова. Віталію Федоровичу довелося вирішувати важливі питання, зокрема, щодо розширення компетенції суддів загальної юрисдикції, навчання суддів, підвищення їхньої кваліфікації.

У період із 1990 р. по 1992 р. В.Ф. Бойко обіймав посаду Міністра юстиції України. Саме тоді міністерство розробило основні положення, що лягли в основу надзвичайно важливих законів «Про власність», «Про економічну самостійність України» та інших нормативних актів. Це було непросто завданням, оскільки вносилися зміни в законодавчі акти у зв'язку з набуттям Україною незалежності, по-новому формулювалися окремі положення закону, починаючи з Кримінального кодексу, були внесені зміни до закону «Про статус суддів», приймалися нові закони, зокрема, «Про судоустрій України». Одне слово, законотворча робота була покладена на Міністерство юстиції.

Очолюючи Міністерство юстиції, Віталій Федорович паралельно виконував і обов'язки Голови Центральної виборчої комісії з виборів народних депутатів України (1989—1992 рр.). Займався також організацією виборів першого Президента України, проведенням Всеукраїнського референдуму

Дочка Віталія Федоровича Наталя розповідає:

— Я — батькова донечка. Він із самого малечку з мною займався, виховував мене, оберігав. Коли йшла в перший клас, на випускний вечір, коли складала іспити в університеті — я знала, якщо зі мною буде тато, то все буде гаразд. Ми часто прогулювалися, співали, відбивали такт і вгадували загадану мелодію — так він розвивав у мене слух, а ще вчив малювати.

Батько завжди врівноважений, терплячий, спокійний — ми і не здогадувалися, які навантаження він витримує на роботі.

Пам'ятаю історію з дитинства: гуляли з татом на березі Дніпра, там лежала труба, він запитав: «А ти пройдеш через цю трубу?» Батько виховував нас сміливими, безстрашними, тому й піддав такому випробовуванню. Я спробувала, маленька у пухнастій шубці. Він кликав мене: «Йди-но сюди, йди-но сюди», і жестами, і мімікою намагався мене звідти витягти. Пізніше згадував, що в нього серце, ніби в п'яти опустилося.

Що ж до стосунків у сім'ї, то тато був у нас «головнокомандувачем». Зауважу, що в нашій сім'ї були одні жінки: я, мама, сестра, татова молодша сестра. Деякий час жила мамина мама, часто гостювала також її сестра. Тато приділяв усім увагу. Всі його чекали з роботи, всі його слухалися. Все, що він говорив робити, не обговорювалося, а вважалося правильним, а якщо з чимось не згоден, то доведи. Звісно, йому було непросто — на роботі керівник і вдома.

Вибір мій і моєї сестри юридичної спеціальності, пов'язаний із татовим ставленням до роботи. Він дуже цікаво розповідав про свою роботу. До того ж виховував у нас почуття відповідальності й завжди говорив: «Якщо комусь щось пообіцяв, то обов'язково зроби», «Роби так, щоб люди в тобі не розчарувалися». І це стало нашим сімейним девізом.

Колеги вітають В.Ф. Бойка з 60-річчям (1997 р.)

з питань незалежності України. І ця робота була дуже відповідальною, оскільки рішення Центральної виборчої комісії тоді не можна було оскаржити до суду — вони були остаточною й оскарженню не підлягали.

У березні 1993 р. В.Ф. Бойко був призначений Надзвичайним і Повноважним послом України в Республіці Молдова. Це були тривожні часи збройного конфлікту у Придністров'ї. Саме за участю Віталія Федоровича після збройного протистояння почалися переговори між керівництвом Республіки Молдова і самопроголошеної Придністровської республіки щодо пошуку шляхів примирення.

До суддівської роботи Віталій Федорович повернувся у 1994 р. Тепер уже на посаді Голови Верховного Суду України. Умови для роботи тоді були далекі від комфортних: Верховний Суд розміщувався в одному приміщенні, у кабінетах сиділо по п'ять—сім суддів, були відсутні необхідні технічні засоби, виникали труднощі із забезпеченням папером, фаховою літературою, а комп'ютерів не було взагалі. Але за головування Віталія Федоровича відбулися істотні зрушення в матеріально-технічному забезпеченні. Однак заслуга В.Ф. Бойка не тільки в цьому. В умовах, коли законодавство певною мірою стало суперечити прийнятій 1996 р. Конституції України, яка передбачала створення єдиної судової системи, визначила основні засади судочинства, розширила юрисдикцію суддів на всі правовідносини, що виникали у державі, Віталій Федорович зумів забезпечити повноцінну діяльність Верховного Суду. Цьому органу було надано право розглядати, зокрема, справи, що стосувалися рішень, дій і бездіяльності представників органів виконавчої влади. Не всі представники цих органів могли з цим змиритися. Через це у В.Ф. Бойка виникали суперечки, наприклад, з приводу підсудності заяв про оскарження звільнення з роботи людини, яку на цю посаду призначив Президент. Але Верховний Суд зайняв чітку і принципову позицію, утверджуючи в суспільстві переконання, що згідно з нормами Конституції юрисдикція суду поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, включаючи і право захисту громадянина від свавільних дій посадових осіб, незважаючи на те, яку посаду вони обіймають.

Віталій Федорович завжди ставав на захист суддів, і не тільки Верховного Суду, коли деякі «державні мужі» чинили на них тиск за «неправильне» рішення у справі. Був присутнім на всіх засіданнях Верховної Ради з приводу обрання суддів на безстроковий термін, і коли із суддею намагалися «розправитися» за те, що він чимось не догодив певній політичній силі, вважав своїм моральним

обов'язком підтримати гідного кандидата.

— Пригадую, як обирали на безстроковий термін суддю Прилуцького районного суду. Перед цим суддя розглядав справу про захист честі, гідності та ділової репутації членів однієї з політичних партій (районна газета опублікувала негативну про них інформацію). Суддя розглянув справу згідно із законом і зобов'язав авторів статті вибачитися перед членами політичної партії. У Верховній Раді прихильники відповідача у зазначеній справі негативно висловлювалися про якість роботи цього судді, тобто намагалися звести з ним особисті рахунки. Я не міг допустити такої несправедливості, тому й звернувся до присутніх у сесійній залі: «Шановні депутати, рішення районного судді перевіряли вищі судові інстанції, воно законне й обґрунтоване, претензій щодо якості розгляду справи й бути не може!» Більшість депутатів мою позицію підтримала і суддю Прилуцького районного суду було обрано на безстроковий термін.

Віталій Федорович стояв біля витоків проведення так званої малої судової реформи, з його участю були підготовлені проекти законодавчих актів про внесення змін до судової системи та порядку розгляду справ судами. Нині у В.Ф. Бойка є час для роздумів про те, що вдалося реалізувати із задуманого, а що ні.

— Ми дуже швидко й занадто кардинально зламали радянську систему судочинства, яка, до речі, дуже оперативно реагувала на судові помилки.

Згадаємо, раніше Пленум Верховного Суду давав роз'яснення, приймаючи постанову, пов'язану з питаннями судової діяльності, висловлював позицію щодо застосування певного закону при розгляді конкретної справи; розглядав цивільні, кримінальні та інші справи. Усі матеріали у певній справі передавалися для вивчення кожному судді, який мав право ставити питання. Це було колективне обговорення існуючої проблеми при вирішенні конкретної справи щодо доказовості, правильності застосування закону, думки доповідача. І шляхом голосування

Голова Верховного Суду України В.Ф. Бойко виступає на засіданні Парламенту під час обговорення питання щодо необхідності приведення законодавства у відповідність до Основного Закону — проведення «малої судової реформи» (2001 р.)

приймали відповідне рішення у конкретній справі. Тобто була позиція Верховного Суду, а не окремої палати у складі трьох—п'яти суддів. Нині Пленум Верховного Суду таких функцій не має. І це значний прорахунок у вітчизняному законодавстві.

І нині його життєвий і професійний досвід виявився безцінним в організації Постійно діючого третейського суду при «Укркоопспілці», де він реалізує свій потенціал юриста.

— Коли ж все-таки суддівську систему можна буде назвати незалежною?

— Це риторичне запитання. Багато залежить від моралі тих, хто працюватиме в судах. Вони зобов'язані забезпечувати правосуддя таким чином, щоб громадянин, залишаючи приміщення суду, міг сказати: «Так, я програв, але суд був справедливим». Усе залежить від здатності судді вирішувати питання тільки на підставі закону, незважаючи на зовнішній тиск, втручання в його роботу. А це треба виховати тих, хто обійме посаду судді. Тільки незалежний суд може забезпечити захист прав і свобод людини і громадянина. І втішає те, що зрушення у цьому плані вже є.

Міжнародні зв'язки

10 та 13 вересня 2007 р. у Верховному Суді України відбулися зустрічі представників судової системи України з канадськими експертами, під час яких було визначено напрями співробітництва в рамках проекту «Сприяння реформі ювенальної юстиції в Україні» (далі — Проект) та заплановано заходи щодо його розробки.

Від української сторони у зустрічах взяли участь: Перший заступник Голови Верховного Суду України, голова Ради суддів України Петро Пилипчук, суддя Верховного Суду України, заступник голови Ради суддів України Станіслав Міщенко, суддя Верховного Суду України Тетяна Шевченко, радник Першого заступника Голови Верховного Суду України Віктор Потапенко, заступник голови Апеляційного суду м. Києва Микола Короленко, суддя цього суду Жанна Єленіна, голова Святошинського районного суду м. Києва Михайло Біда, начальник відділу міжнародного співробітництва Верховного Суду України Ліна Губар.

Запрошеними на зустрічах були: радник уряду провінції Альберта (Канада) з питань правосуддя для неповнолітніх Сандра Прокопів, радник уряду провінції Альберта з питань громадської правоохоронної діяльності Джері Барагар, канадський менеджер Проекту, представник компанії «Агрітім Канада» Гарін Ховсепіан, керівник проектів Канадської агенції міжнародного розвитку (CIDA) Карін Лендрі, радник Посольства Канади в Україні (далі — Посольство) Доріс Вонг, експерт проектів Посольства Наталія Заварзіна, президент благодійної організації «Український Центр Порозуміння» Роман Коваль.

Головною метою Проекту є сприяння зміцненню верховенства права та поліпшенню правосуддя щодо неповнолітніх в Україні.

Доріс Вонг подякувала представникам Верховного Суду України за організовану ними зустріч і повідомила, що під час візиту канадські експерти мають намір зустрітися з представниками українського уряду, правозахисних та громадських організацій, ознайомитися із ситуацією та оцінити потреби української сторони для розробки плану конкретних заходів.

Петро Пилипчук привітав присутніх і сказав, що Верховний Суд України є ініціатором зрушень у галузі ювенальної юстиції, вивчає закордонний досвід і бере участь у створенні та впровадженні системи заходів впливу на неповнолітніх. Він також зауважив, що українські правники дуже цінують допомогу канадської сторони у створенні ювенальної юстиції в Україні. Важливим, зокрема, є залучення канадських експертів до співпраці з Верховним Судом України та судами нижчих інстанцій, з органами влади та громадськими організаціями. «Необхідно донести до свідомості

суспільства та посадовців, передусім законодавців, що відсутність ювенальної юстиції призведе до втрати майбутнього, — наголосив Петро Пилипчук. — Злочинність неповнолітніх у нас є складною проблемою: кожен десятий злочинець — неповнолітній, а рівень злочинності серед чотирнадцятирічних нині вищий, ніж кілька років тому». У районних та апеляційних судах визначено суддів, які розглядають кримінальні справи стосовно неповнолітніх. Але, на його переконання, це ще не є ювенальною юстицією. «Те, що ми називаємо ювенальною юстицією, працює лише на ентузіазмі. Потрібний свідомий добір суддів, які не лише хочуть, але й можуть розв'язувати цю проблему. Вони мають бути хорошими психологами. Тому актуальним є питання освіти суддів, які розглядають справи щодо неповнолітніх. Необхідно проводити навчальні семінари, конференції, присвячені проблемам ювенальної юстиції в Україні, розповсюджувати спеціальну літературу, в якій висвітлюється досвід Канади в цій сфері», — впевнений Петро Пилипчук.

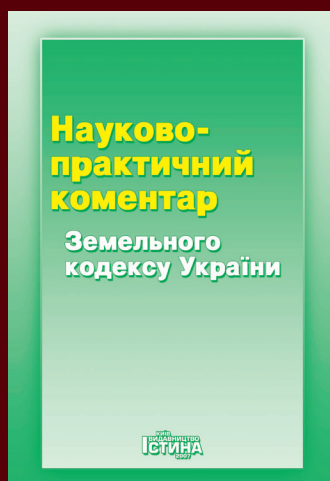
Станіслав Міщенко зазначив, що до проблем ювенальної юстиції слід підходити комплексно, тому до реалізації Проекту мають бути залучені працівники прокуратури, слідчі та адвокати.

Відповідаючи на запитання канадських експертів, Тетяна Шевченко зауважила, що метою Проєкту має стати доопрацювання проєкту Концепції створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні, якою передбачено створення законодавчих та інституційних основ розвитку ювенальної юстиції. Нині чинні закони України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III «Про охорону дитинства», від 15 листопада 2001 р. № 2789-III «Про попередження насильства в сім'ї», від 21 червня 2001 р. № 2558-III «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР «Про органи і служби в справах дітей та спеціальні установи для дітей»; передбачений особливий кримінально-процесуальний порядок досудового слідства та судового процесу щодо неповнолітніх. Але немає уніфікованих нормативно-правових актів для регулювання питань ювенальної юстиції, а також судів, які б розглядали не лише кримінальні справи стосовно неповнолітніх, але й цивільні, які пов'язані з особистими, житловими і майновими правами дітей.

Наталія Заварзіна подякувала учасникам зустрічі за ґрунтовну розмову і запевнила, що канадські експерти і надалі братимуть участь у роботі з розробки Проєкту. Вона також повідомила, що заплановано проведення низки семінарів із зазначених питань для українських правників.

Видавництво «Істина» пропонує:

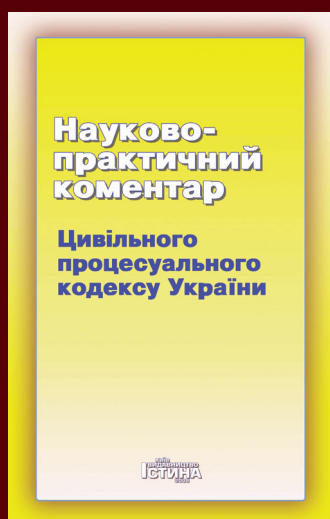

Ільків Н.В., Гаєцька-Колотило Я.З. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України / За ред. В.М. Кравчука. — К., 2007. — 632 с.

Запропонований науково-практичний коментар містить доктринальне тлумачення всіх положень Земельного кодексу України.

Автори коментаря прагнули відповісти на численні практичні запитання, які виникають у юристів-практиків, суддів господарських і загальних судів під час застосування земельного законодавства. Крім того, коментар спрямований на підготовку читача до самостійного вирішення проблем правозастосування.

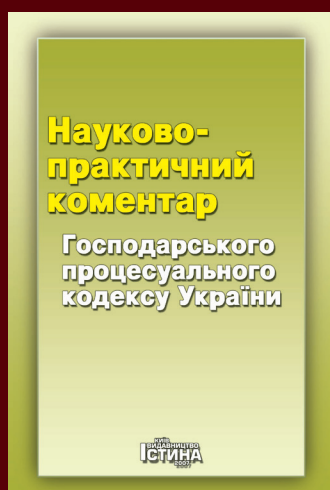
Для широкого кола читачів: юристів-практиків, економістів, підприємців, державних службовців, науковців, викладачів, студентів та аспірантів вищих навчальних закладів, а також усіх, хто сприятиме формуванню в Україні громадянського суспільства.

Кравчук В. М., Угриновська О. І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. — К., 2006. — 944 с.

Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України розрахований на уважного та допитливого читача, який прагне одержати відповіді на складні питання, що виникають під час розгляду та вирішення цивільних справ у суді.

Коментар стане в нагоді усім юристам: насамперед суддям та адвокатам, а також може бути використаний для навчальних та наукових цілей.

Науково-практичний коментар Господарського процесуального кодексу України / За ред. О. І. Харитонової. — К., 2007. — 272 с.

Видання містить коментований текст Господарського процесуального кодексу України від 6 листопада 1991 р. У коментарі використані результати останніх наукових досліджень у галузі господарського процесу та матеріали судової практики.

Для адвокатів, працівників судових та правоохоронних органів, юрисконсультів, нотаріусів, викладачів, аспірантів і студентів юридичних навчальних закладів, а також всіх, кого цікавлять питання судового захисту прав у порядку господарського судочинства.

*Книги можна замовити у видавництві за адресою:
04136, м. Київ 136,
вул. Маршала Гречка, 13.
Телефони: (044) 434-8406, 449-9455.*